

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİMDALI

19.YÜZYIL VAK'A-NÜVİSLERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİNDE
BATILILAŞMA

735079

YÜKSEK LİSANS TEZİ

135079

HAZIRLAYAN: Kezban DEMİRBAŞ AVCI

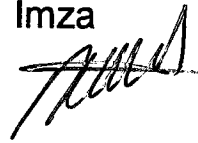
DANIŞMANI : Prof.Dr.Sabri SÜRGEVİL

İZMİR-2003

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum "19.yüzyıl Vak'a-nüvislerine göre Osmanlı.Devletinde Batılılaşma" adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

İsim-Soyadı
Kezban Demirbaş Avcı

İmza

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 17/09/2003 tarih ve 27/22 sayılı kararı ile oluşturulan jüri Y. Atıncıoğlu Tarihî anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Kerem Demirci A.Ü.C.İ.'nin 19. yy. Valanüvislerine göre Osmanlı Devletinde Behlülme başlıklı tezini incelemiş ve adayı 15/10/2003 günü saat ...10...da süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN Prof. Dr. Şehri Serpen /

Başarılı

Başarısız

ÜYE ~~Prof. Dr. Zeki Arıkan~~

Başarılı

Başarısız

Prof. Dr. Ö. Feri K
ÜYE Hüsnüoğlu

Başarılı

Başarısız

Not: Yüksek Lisans Tezi Savunma Süresi asgari 45 dakika - azami 90 dakikadır.

İÇİNDEKİLER

	SAYFA NO
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	2

I.BÖLÜM

NİZAM-I CEDİD	21
I.1. Nizam-ı Cedid	21
I.2. Nizam-ı Cedid' in Sonuçları	24

II.BÖLÜM

II. II.MAHMUT DÖNEMİ	30
II.1. Sened-i İttifak	30
II.2. II.Mahmut Dönemi Ve Halifelik	32
II.3. Fransız Devrimi Ve Osmanlılar	39
II.4. II. Mahmut'un Portresi	41
II.5. II. Mahmut Dönemi Reformları Ve Batılılaşma Çabaları	42
II.5.1. Eğitim Alanında Yapılan Reformlar Ve Batılılaşma Çabaları	42
II.5.1.1. Meslek Ve Teknik Öğretimi, Dar'ülmualimin Okulu	47
II.5.1.2. Eğitim Alanında Yapılanlara İlişkin Vak'a-nüvislerin Görüşleri..	49
II.5.2. Askeri Alanda Yapılan Reformlar Ve Batılılaşma Çabaları	52
II.5.2.1. Askeri Alanda Yapılanlara İlişkin Vak'a-nüvislerin Görüşleri	56
II.5.3. Sosyal Ve Kültürel Alanda Yapılan Reformlar Ve Batılılaşma Çabaları	58

II.5.3.1. Sosyal Ve Kültürel Alanda Yapılanlara İlişkin

Vak' a-nüvislerin Görüşleri 59

II.5.4. Hukuksal Alanda Yapılan Reformlar Ve Batılılaşma Çabaları ... 60

II.5.4.1. Yasama Organları 61

II.5.4.2. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye 62

II.5.4.3. Tanzimat Meclisi 63

II.5.4.4. Şurayı Devlet ve Divan-ı Adliye 65

II.5.4.5. Bakanlar Kurulu (Meclis-i Vükela) 67

II.5.4.6. Mecelle Cem'iyetinin Teşkili 69

III.BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ BATILILAŞMA ÇABALARI 70

III.1. Tanzimat 70

III.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat 73

III.2.1. Tanzimata İç Ve Dış Tepkiler 74

III.2.2. Cevdet Paşa Ve Tanzimat 75

III.2.3. Namık Kemal Ve Çağdaşlaşma 77

IV.BÖLÜM

MEŞRUTİYET 80

IV.1. Kanun-i Esasi 82

IV.2. Meşrutiyet Dönemi Ekonomik Ve Toplumsal Değişmeler 84

IV.3. Dil ve Basın 86

V.1. XIX.Yüzyıl Islahat Hareketlerinin Karakteristik Özellikleri	90
V.2. Osmanlı Reform Hareketleri Ve Muhalefeti	94
V.3. Yabancı Devletlerin Yenilik Hareketlerinde Rolü	99
SONUÇ	101
BİBLİOGRAFYA	105

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyıl boyunca Batılılaşma sürecinin gelişimini izleyen bu araştırmada gelişen tarihsel olaylar, o dönemin koşullarına göre incelenmiştir. Bugün tartışılan toplum, devlet ve uygarlık sorunlarının kökenlerinin sanıldığından çok derinlerde olduğunu gördükçe <Batılılaşma> kavramının yüzeylekten kurtarılması zorunluluğu daha çok beliriyor. Bu kavram Modernleşme ve Çağdaşlaşma kavramlarıyla anlam olarak karıştırılmaktadır. Oysa ki felsefik olarak ta Batılılaşma farklı anlam taşımaktadır. Batılılaşma kavramını 19.yüzyıl Osmanlı toplumuna göre inceledim. Bu kavramın Osmanlı toplum ve siyasal sistemi üzerindeki etkileri bu tezin içinde açıklanmıştır. Giriş bölümünde 'Osmanlı İmparatorluğunda, Batılılaşma ve Modernleşme sürecine Genel bir bakış' kısmında en geniş anlamıyla Batılılaşmadan bahsedilmektedir.

Bu tezin amaçları :

Batılılaşma çabalarının Osmanlı devletinde yarattığı sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal değişiklikleri incelemek. Osmanlı aydın sınıfının Osmanlı devletinin Batılılaşma çalışmalarındaki rollerinin incelemek.

Batılılaşma ile birlikte Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapısındaki değişiklikleri incelemek.

Batılılaşma çalışmaları ile beraber ortaya çıkan Osmanlı Devletindeki yönetsel değişiklikler ve bunların sonuçlarını incelemek

Osmanlı padişahlarının ve devlet adamlarının Osmanlı'nın Batılılaşmasına bakış açılarını saptamak. Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devletinin Batılılaşma çabalarındaki rollerini ve çıkarlarını incelemek.

Tezime başlarken amacım 19.yüzyılın tüm Vak'anüvislerinin eserlerinden faydalanmaktı; ancak Ahmet Lütfi Efendi sadece 19.yüzyılın siyasi olayları hakkında bilgi vermiş, eserlerinde Batılılaşma hakkında bilgiye rastlanmamıştır. Bu nedenle tezimi yazarken Ahmed Lütfi Efendi' den bahsetmedim. Vak'a-nüvis Mehmet Atullah Şanizade ise sürenin ve koşulların yetersiz olmasından dolayı incelenememiştir.

Bu araştırmada varılan sonuç, olayların kendilerinin tarih süreci boyunca gözlemlenmenin ister istemez vardığı sonuçtur. Araştırmam süresince bana yardımlarından dolayı başta sayın danışmanım Prof.Dr. Sabri Sürgevil'e, Eşime, Aileme ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi borç bilirim.

KEZBAN DEMİRBAŞ AVCI

GİRİŞ

Çağdaşlaşma, Batılılaşma, Modernleşme

Bu tezin konusu, On dokuzuncu yüzyıl içindeki yenilenme çabalarının aşamalarını, çabaların düşün düzeyindeki görüşlerinin yardımı ile incelemektir. Bunları incelerken de Osmanlı Vakay-i nüvüslerinin bu konu hakkındaki düşüncelerinden faydalanılmıştır.

Değer ölçüleri olmayan hiçbir toplum yoktur. Ancak bazı değerler zamanın gereklerine göre değişeceğine, zamanla katılma, kireçlenme eğilimi gösterirler. Bir toplumda en yüksek sayılan değerler, özellikle böyle zamanlarda, dinsel değerler kılıfına girmeye de eğilimlidirler. Din, geleneğin en son sığınağı, en son savunma kalesidir. Aslında toplumun eski yaşayışının kökeninden gelen birçok alışkanlıklar, kolaylıkla din gereği imiş gibi bir nitelik kazanırlar. İşte bunun içindir ki, çağdaşlaşma sözcüğünün özü, 'layikleşme' sözcüğünün söylemek istediği gibi toplumu bu dinselleşme hummasının yakasından kurtarma işi imiş gibi gözüküyor.

Bir toplumda değişme zorlukları ortaya çıkınca, bilerek bilmeyerek ya da isteyerek istemeyerek çağdaşlaşmaya doğru bir yönelme başlayınca o zamana dek açıkça din şemsiyesinin altına girmemiş bir çok kişiler değişme yağmuru karşısında, bu şemsiyenin altında toplanmaya başladılar.

Avrupa'da layiklik sorunu yeni zamanın bir sorunudur. Bu sorunlar, kilise kuruluna, din işlerinin güdümünde, din adamlarının yanında halktan kişilerinde girmesi olayından ziyade ekonomi, siyasa, eğitim, aile, cinsel hayat işlerinde kilise-dışı olan dünyanın gereklerinin serbestçe insanları etkilemesi olayı daha önemlidir. İşte bu 'çağdaşlaşma' dediğimiz oluşumdur. Çağdaşlaşma konusunda asıl sorun, kutsal sayılan alanın ekonomik, teknolojik, eğitsel, cinsel, bilgisel yaşam alanlarında daralması, etkisizleşmesi sorunudur.

Osmanlı İmparatorluğunda, Batılılaşma Ve Modernleşme Sürecine Genel Bir Bakış

Osmanlı devletinin Batı karşısındaki konumu hakkında, yönetenler katında varolan kendini tanımlayış biçimi, 17. yüzyıl sonlarında başlayan askeri yenilgilere ve toprak kayıplarına rağmen uzunca bir süre, “cihan imparatorluğu” olma düşüncesinin yarattığı bir gurur ve üstünlük duygusu tarafından belirlenmişti. Dolayısıyla, askeri yenilgileri ve bunların sonucunda ortaya çıkan toprak kayıplarını, "düşman"ın her yönüyle üstün bir toplum olduğuyla değil de, sadece askeri teknik ve taktik öğeler açısından değerlendirilen bir ileriliğe bağlamak da doğaldı. Nitekim, Osmanlı devletindeki ilk yenileşme hareketleri daha çok askeri tekniğin Batı'dan alınmasına yönelik olmuştur.

Tanzimat'tan önceki evrede gerçekleştirilen yeniliklerin temel özelliği Berkes'in deyişiyle, “Osmanlı devletinin geleneksel kuruluşlarını diriltmeye dönme yerine çağdaş Batı'ya yönelme eğilimi”nin varlığıdır. Yine Berkes'e göre, 18. yüzyılla birlikte ortaya çıkan bu eğilim doğrultusunda iki "yeni fikir" belirmişti: "Bunların biri, devlet gücünü modern yöntemlere göre yetiştirilmiş bir ordu ile desteklemek; öteki bunun gerçekleşmesi için teknolojik ve ekonomik kalkınmanın zorunlu olduğu fikriydi.”

Berkes'in sözünü ettiği bu iki fikir, Osmanlı yenileşme hareketlerinin temelinde varolan bir ikilemin ifadesi niteliğindedir. Gerek modern bir ordu ile, gerek bu modern orduya ek olarak teknolojik ve ekonomik kalkınmanın da sağlanmasıyla varılmak istenilen hedef, “devletin güçlendirilmesi”dir. Devletin kaybedilme yolundaki gücünün ihyası, yenileşme hareketlerinin ana hedefi olunca ve özellikle de 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen reformlar yoluyla Batı'nın idare, eğitim ve hukuk alanlarındaki kurumları Osmanlı devleti içine aktarıldığında, temel sorun ortaya çıkmıştır: Devleti güçlendirmek amacıyla alınan Batı kurumları, devletin temelini oluşturan en önemli öğe olarak din ile çatışmakta mıdır?

Sorunun olumlu bir biçimde cevaplandırıldığı, Osmanlı yenileşme hareketlerinin yarattığı tartışmalarda görülebilir. II. Meşrutiyetle birlikte görece daha özgür bir ortamda açıklanabilme olanağına sahip olan düşünceler, yenileşme hareketlerinin toplumsal düzende yarattığı batılı ve batılı olmayan kurumlar arasındaki ikiliğin aşılması yönündeki görüşleri bakımından şöyle sınıflandırılabilirler: Bir yanda

modern batılı kurumlarla Osmanlı devletinin geleneksel kurumlarının bir arada ve uyum içinde tutmaya yönelik “bağdaştırmacı” görüşler, diğer yanda ise Osmanlı devletinin geleneksel kurumlarının tümüyle ihyasını savunan düşünceler.

Batılı kurumlarla batılı olmayanlar arasındaki çatışmanın giderilmesi yönündeki bu düşünceler. Osmanlı devletinde, yönetenler katında varolan kendini algılama biçiminin, yavaş yavaş “Batı'nın üstünlüğünü”nü kabul etmeye dönüştüğünü göstermektedir.

Bu algılama değişikliği, Batı'nın üstünlüğünün “ilim ve fen”den kaynaklandığı; Batı bilim ve teknolojisinin toplum içine aktarılmasıyla devletin güçlendirilebileceği; ancak “pozitif” nitelikli bu bilim ve teknoloji ile İslam arasındaki uzlaşmanın nasıl sağlanabileceği noktalarında açıkça görülebilmektedir.

Batı üstünlüğü karşısında devleti güçlendirmek için ne yapılması gerektiği konusunda ortaya çıkan bu tartışmalarda, batılılaşma yanlıları ile karşıtları arasındaki çatışmanın iki ilginç yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki, “bilim”in artık gerekliliği tartışılmayan bir “ilerletici güç” olarak kabul edilmiş olmasıdır. Hanioglu'nun deyişiyle, her iki grubun bilim sözünden anladığı en azından Liberaller ile Marksistlerin “özgürlük” tanımı kadar birbirinden farklı olsa da, artık bilim sistemde yeni rolünü almıştır. Jön Türkler'in ortaya çıkışına dek varolan tartışmaların diğer ilginç yönü ise, bu tartışmaların “toplumu ilerleme taraftarları-karşıtları şeklinde ikiye bölmüş olması ve her iki tarafın da kendilerini böyle birer grup olarak algılamalarıdır.”

İlerleme taraftarları ve karşıtları arasındaki bu bölünmede, her grubun kendisini ilerleme taraftarı olarak görmesi -dolayısıyla da karşısındakiler ilerlemeye karşı güçler olarak değerlendirmesi- Jön Türk düşüncesine yansıtacak bir genel eğilimin de ifadesi olmaktadır. Bu genel eğilimi şöyle açıklamak mümkündür: İlerleme, eğer toplumun daha iyiye doğru değişmesini ifade ediyorsa, toplumun yöneleceği iyinin ne olduğu da, ancak "ilerleme taraftarları"na bilenebilir. Dolayısıyla, toplumsal sorunların çözümleri de, "iyi"yi bilenlerin yönetimi altında gerçekleştirilmelidir.

Bu tür bir eğilimin güç kazandığı Jön Türk hareketi, ürünü olduğu tarihsel gelişmeler çerçevesinde oturtulduğunda, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: 18. yüzyıl sonlarında başlayan yenileşme hareketlerinin III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinden ve Tanzimat'tan sonraki sonuçlarını, Stanford Shaw, iki noktada özetlemektedir. Bunlardan

ilki, Osmanlı devletinin, sözü edilen yenileşme hareketleri sonrasında “otokratik” bir nitelik kazanması, ikincisi ise yeni bir yönetici sınıfın ortaya çıkmasıdır. Shaw’a göre, “Tanzimat’ın en önemli hedefi otokrasi ve merkezileşmeydi. 19. yüzyıla gelinceye dek devletin alanı, büyük ölçüde imparatorluk gelirlerinin genişletilmesi, kullanılması ve savunulmasıyla ilgili konularla sınırlandırılmıştı. Bugünlerde hükümetin temel görevleri arasında düşünülen birçok konu, uyrukların kendi özerk, dinsel millet cemaatlerinde, iktisadi loncalarda ve tarikatlarda, diledikleri gibi ilgilenmelerine bırakılmıştı.

Sağlık, eğitim, toplumsal güvenlik, iletişim ve sanayinin, ticaretin ve tarımın yürütülmesi ve benzeri konular, böylece büyük ölçüde geleneksel Osmanlı yönetiminin alanının dışında kalmıştı. Ayrıca ve aslında daha önemli olarak, geleneksel Osmanlı yönetim sistemi ademi merkeziydi. Çok büyük bir imparatorlukta iletişimin zayıflığı nedeniyle yönetim, hiçbir resmi görevlinin kendisini diğer görevlilerden ve merkezi otoriteden bağımsızlaştırmasına yetecek ölçüde güçlenebilmesine izin vermeyecek geniş bir fren ve denge sistemi kurmayı gerekli görmüştü.”

Böylece, Tanzimat sonrasında, merkezi iktidarın toplumu bütün yönleriyle denetleyebildiği otokratik ve merkezileşmiş bir yeni sistem ortaya çıkmıştı. Bu yeni sistem, bürokrasinin güçlenmesini de beraberinde getirmiş ve eski ile yeninin birarada korunduğu, alanı görece sınırlı bulunan “geleneksel reform” hareketini yürüten “Tanzimat adamları”ndan farklı bir yeni yönetici sınıf yaratmıştı:

Bu yeni kuşak, esas olarak görece orta halli ailelerden gelen ve ordu ve Tanzimat’ın yaratmış olduğu modern okullardan geçerek yükselen insanlardan oluşmaktaydı.

Kendilerinin ve ailelerinin eski düzene bağlı çıkarlarının azlığı yüzünden, radikal değişiklikler yapmak konusunda, Tanzimat adamlarından daha istekliyidiler. Böyle bir çerçeve içinde, yenileşme hareketlerinin başlangıcında “bu devlet nasıl böyle olur?” sorusuyla temellenen “reform” düşünceleri, Tanzimat’la güçlenen merkeziyetçiliğin ürünü olan bürokratik intelligentsia’nın “bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusuna cevap aramasına dönüştüğünde, Jön Türkler’in “radikallik”leri de ortaya çıkmış oluyordu. Shaw’un “eski düzene bağlı çıkarlarının azlığı” veya yokluğu ile, Findley’in de bu bürokratik orta sınıfın iktisadi olarak düşük gelirli ve dolayısıyla sistemden hoşnutsuz kimselerden oluşmasıyla açıklamaya çalıştığı “radikal” değişiklik

istekleri, 1908 sonrasında gerçekleşen olaylarla birlikte değerlendirilmelidir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Kemalizmi önceleyen Jön Türk ideolojisinin önemli yönleri şöyle ortaya konulabilir:

(a) Siyasal ve toplumsal örgütlenme konusunda, Jön Türklerin düşüncelerine egemen olan öğeler, pozitivist bir akılcılık, anayasal bir rejim (meşrutiyet) isteği ve halkçılık olarak görünmektedir: Toplumu ilerletmek ve “devleti kurtarmak” için, Batı bilim ve teknolojisini örnek alan, bu bilim ve teknolojiye ifade edilen akılcı esaslara göre belirlenmiş yeni bir düzenlemenin gerekliliği; bu düzenleme içinde anayasal ve parlamenter bir siyasal örgütlenmenin yerleştirilmesi ve “iyi”nin ne olduğunu bilen eğitilmiş “aydınlar”ın “halka doğru” giderek, haki aydınlatması.

(b) Esas olarak bu öğelerin egemen olduğu Jön Türk ideolojisi, özgürlük ve demokrasi sorunları karşısında nasıl değerlendirilebilir? Bir diğer deyişle, yukarıda belirtilen öğelere bakarak, Jön Türk ideolojisinin “özgürlükçü” ve dolayısıyla demokrat bir içeriğinin bulunduğu söylenebilir mi?

Özgürlük ve demokrasinin temeli olarak parlamenter sistemin varlığını bir an için kabul edersek, Jön Türk ideolojisinin “hürriyetçi” ve “meşrutiyetçi” retoriğinin arkasındaki gerçeği yakalayabilmemiz de mümkündür. Mardin'e göre, Jön Türkler, “yarı aristokratik bir bürokratik zümreyi denetim altına almak için, parlamenter kurumların yerleşmesine çalışmışlardı. Şimdiye kadar imparatorluğun dışına kaçışlarını izlediğimiz aydınların ortak niteliği ise hürriyetçiliklerinin pek derin düşünülmemiş olmasıydı.”

Mardin'in bu saptamasına ek olarak, parlamenter bir siyasal rejim isteği, Jön Türkler için, özgürlüğün gerçekleştirilmesinde bir araç olmaktan çok, devletin farklı “milliyetçilik akımları” sonucu parçalanmasını önlemek için ortaya atılmıştı. Yani, parlamentonun yerleşmesini istemek, özgürlüğün gerçekleştirilmesi için değil, devletin güçlendirilmesi ve kurtarılması içindi. Hanioglu'nun deyişiyle,

“Sistemi çöküntüden kurtarmak için varolan bu imkanlardan birincisi, bir Osmanlı vatandaşının yaratılmasıydı. Modernleşme taraftarları, ancak anayasa çerçevesinde böyle bir vatandaş yaratmakla mevcut gidişin önlenebileceğine inanmışlardı. Kanun-i Esasi ve parlamentonun da Osmanlı Devleti'nin, Batılılaşma çabaları sonrasında bile kısıntı düzeyinde kalan temsil fikrinin gelişmesi veyahut yeni beliren grupların iktidardan pay almaya çalışması gibi bir nedenden değil de, yukarıda

belirttiğimiz ‘Osmanlı vatandaşı’ yaratmak, böylece devleti kurtarmak fikrinden kaynaklandığını belirtmemiz gerekir.”

(c) Böyle bakıldığında, Shaw’un sözünü ettiği “yeni kuşak”taki radikallik eğilimlerini fazlaca abartmamak gerekmektedir. Mannheim’ın yüklediği anlamlar çerçevesinde, “bir toplum içinde kilit mevkileri tutmuş olanların kendi mevkilerini ve bu itibarla içinde buldukları toplumun sosyal yapısını savunmaya yarayan fikri yapıtlara ‘ideoloji’”, buna karşılık “toplumun çerçevesini kırmaya yönelik teorilere ‘ütopya’” dersek, Jön Türk ideolojisinin bu anlamda bir ütopya oluşturmadığı kolayca görülebilir. “Bu itibarla, Jön Türk düşüncesi ‘radikal’ değil, ‘muhafazakar’ dır.”

(d) Bu bağlamda Jön Türklerin “halkçılık” ideolojisi de, demokratik ve özgürlükçü bir boyut taşımaktan çok, eğitilmiş seçkinlerin halkı aydınlatmaları, daha doğrusu seçkinlerin kendi “iyi”lerini halka benimsetmeye çalışmaları gibi bir görünüm ortaya koymaktadır.

Halkçılığın, II. Meşrutiyet yılları içinde “milliyetçilik”le (Türkçülükle) örtüşmesi, bir yönüyle “Osmanlı vatandaşı” yaratmak yoluyla devleti kurtarmanın olanaksızlığının anlaşılmasına ve İttihat ve Terakki’nin “gizli milliyetçiliği”ne bağlanabileceği gibi, bir diğer açıdan da, milliyetçiliğin Tanzimat’ın güçlendirdiği bürokratik seçkinlerin kendi “iyi”leri doğrultusunda toplumu “ilerletme” -ve bu yolla da toplumsal yapıdaki konumlarını pekiştirme- amacına uygun bir araç olarak algılanışında görülebilir. Osmanlı modernleşmesinin otokrasi ve merkezileşmeye yol açmış ve bu doğrultuda “yeni yönetici sınıf” olarak güçlü bir bürokrasi yaratmış olmasının ürünü olan Jön Türk ideolojisinin öğeleri, Kemalizmin Cumhuriyet’le birlikte devraldığı düşünce mirasını meydana getirmektedir. Jön Türklerin “devlet kurtarma” misyonuna bağlı olarak ve bürokrasinin kendi konumu gereği “muhafazakar” bir özellik gösteren düşünce yapısı, Kemalizm’de ne ölçüde değişmiştir? Bu sorunun yanıtı, aynı zamanda Kemalizm’in, Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte gündem dışı kaldığını söyleyebileceğimiz “devleti kurtarma” sorunundan ayrı olarak, “muasır medeniyet seviyesi”ne doğru toplumsal ilerlemeyi tanımlayışında özgürlük ve demokrasi sorununun nasıl değerlendirildiğini de açıkça ortaya koyacak niteliktedir. Bu bağlamda, Kemalizmin karşı karşıya bulunduğu iki temel sorunu, siyasal rejim ile iktisadi kalkınmayı nasıl çözmek istediğini, 1930’lardaki oluşumlar bağlamında ve Kurtuluş

Savaşı'ndan Cumhuriyet'e ve tek parti yönetimine giden yoldaki anlam değişmeleri çerçevesinde inceleyerek, Kemalist ideolojinin anlam sistemini ortaya koymak gerekiyor. Kemalizm ile demokrasi ilişkilerini ise, ancak bundan sonra değerlendirmek mümkün olabilir.

Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri Ve Evreleri

a) Batıcı Siyasi Düşüncenin Genel Belirlenimleri

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın ilk yarısında başlayan, ama asıl olarak 19. yüzyılda gelişen batılılaşma hareketlerinin, Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar uzanan yaklaşık 150 yıllık süre içinde belirginleşen iki genel özelliği olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, 'devletin korunup kollanması ve ihya edilmesi' türünden pratik bir amacın, başlangıcından itibaren batılılaşma hareketlerine yön veren temel saik olmasıdır. Bu durum, batıcı siyasi düşüncenin 'uygulamaya dönük' veya 'aplikatif' bir zihniyet yapısı içinde gelişmesine yol açmıştır. İkinci olarak, başlangıçta kısmi amaçlarla ortaya çıkan batılılaşma hareketlerinin, giderek bir 'topyekun batılılaşma' hamlesine dönüşmesi söz konusudur. Bu süreç 'batılılaşma'dan 'baticılık'a,' bir yöntem olarak batılılaşmadan, 'bir program olarak baticılık'a geçiş olarak adlandırılabilir.

Batıcı düşüncenin aplikatif karakteri:

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma gereğinin hissedildiği, yani belli bir sorunun teşhis edildiği alan öncelikle askeriye olmuş (III. Selim, II. Mahmut); ardından buna bağlı olarak siyasi/idari merkezileşme ve eğitim reformları gündeme gelmişti (II. Mahmut, Tanzimat, II. Abdülhamit). Dolayısıyla batılılaşma çabalarının Cumhuriyet dönemine kadar aslen siyasi/idari/askeri planda gerçekleştiğini gözlemek mümkündür.

Osmanlı'da batılılaşma hareketlerinin devlet gücünün yeniden tesisi veya devletin kurtarılması gibi amaçlara odaklanmış olması, bu hat üzerinde gelişen siyasi düşüncenin de genel olarak uygulamaya dönük bir karakter taşımasına; ve sonuç olarak, 20. yüzyılın başından itibaren kendisini bir program olarak takdim eden siyasi baticılığın teknik ve aplikatif bir zihniyet yapısı içinde gelişmesine yol açmıştır.

Batılılaşma hareketlerinin uygulamaya dönük bir zihniyet üretmiş olmasının kayda değer bir sonucu, devletle ilgili sorunların 'kısmi' reformlarla çözülebileceği

görüşünün uzunca bir süre benimsenmesi olmuştur. Kısmi reform anlayışı ise, 'Batı' denen şeyin aslında bir bütün olduğunun teşhis edilememesine; yani askeri, idari ve siyasi konularla ilgili olarak Batı'dan ithal edilen teknik ve modellerin arkasında bütünlüklü bir değer ve düşünce sisteminin bulunduğu nispeten geç anlaşılmasına yol açmıştır.

Bu durum, 19. yüzyıl boyunca, batılılaşma yanlılarını, genel olarak yeni kurumlarla eski değerler arasında ortaya çıktığını gözlemleyebileceğimiz bir çatışmayla ve bu çatışmanın yol açtığı sorunlarla uğraşmak zorunda bırakmıştır. Yeni kurumlarla eski değerleri tatmin edici bir tarzda telif etme çabasının 19. yüzyılın son çeyreğine kadar batılılaşma hareketlerini belirleyen önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Bir program olarak batıcılık: akıl versus gelenek:

Tanzimat'ın devletle, orduyla, idari sistemle ilgili belli sorunların çözümünde batılılaşmayı bir yöntem olarak öneren ılımlı yaklaşımının yerine, 19. yüzyılın sonundan itibaren, 'topyekün batılılaşma' yanlısı olan bir çizginin etkinlik kazandığı görülmektedir. Bu radikalleşme, aslında, Batı'nın bir bütün olduğu fikrinin zorunlu sonucudur. Eğer Batı model olarak alınacaksa ve eğer model olarak alınacak olan bu Batı bir bütünse, bu durumda, değişimin de topyekün bir program olarak tasarlanması gerekmektedir. Bu yaklaşımın nüveleri Tanzimat'ta bulunmakla beraber, hayata geçirilmesini mümkün kılan ideolojik donanım II. Abdülhamit döneminde Jön Türk hareketi içinde mayalanmış ve söz konusu yaklaşım meyvelerini, nihayet, Cumhuriyetin kurulmasını takip eden yıllarda vermiştir.

Bir program olarak batıcılığın temel öncülü olan Batı'nın bütünüyle bir model olarak benimsenebileceği ve dolayısıyla batılılaşmanın topyekün bir biçimde gerçekleştirilebileceği fikri, Batı denen bütünün kültüralist olmayan bir temelde düşünülmesini gerektirir. Bunun anlamı, Batı'nın, Hristiyanlığın ve onun kültürel geleneklerinin dünyası olarak değil, prensip olarak evrenselleştirilebilir bir ilkedan, yani akıldan hareketle kavranmasıdır. Böylelikle Batı ile aynı geçmişi paylaşmayan, aynı kültürel geleneklerden gelmeyen, aynı Ethos'a sahip olmayan toplumların da Batı toplumlarınıninkine benzer bir siyasal ve sosyal düzeni tesis edebileceğini ileri sürmek mümkün hale gelmektedir. Çünkü bizzat Batı'da modernliğin tesis edilme süreci,

doğanın ve toplumun akıldan hareketle kavranmasının bir sonucu olarak görülmekte ve dolayısıyla modernlik, bir 'gelenekten kopuş' hamlesi olarak anlaşılmaktadır.

O halde Batı'nın topyekün model alınmasını öngören batıcılığın temelinde Batı'nın üstünlüğünün evrensel bir ilke olarak akıldan kaynaklandığı görüşü yer almaktadır. Bu görüş, akıl ve geleneğin, bizzat ve ilk önce Batı'da karşı karşıya geldiği, Batı'nın bunlardan ilkinin tercih ettiği ve ancak böyle yapmakla üstün bir güç olabildiği anlayışına dayanır. Aydınlanma düşüncesi özellikle de Fransız Aydınlanması- ve Fransız Devrimi bunun teyidi olarak görülmektedir.

Bu noktada, Batıcılığın, 19. yüzyıl sonunda gelişen Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülükten temel bir farklılığı dikkat çekicidir. Devletin korunup kollanması ve kurtarılması amacına tahsis edilen ideolojiler olarak Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük, bünyelerinde Osmanlı Ethos'u ile süreklilik oluşturan temalar içermektedirler. Buna karşılık, devletle ilgili pratik amaçlara odaklanmış olmak bakımından onlarla 'ruh birliği' içinde olduğu söylenebilecek batıcılığın bu ideolojilerden temel farkı, siyasal ve sosyal değişimi süreklilik esnasından değil, kopuş esnasından hareketle düşünmesidir. Cumhuriyet sonrasında Kemalist tarih yazımının bol bol işleyeceği 'kopuş tezi' batıcı düşüncenin akıl ve gelenek arasında tesis ettiği bu uzlaşmaz karşıtlığın bir ürünü olarak anlaşılabilir.

Osmanlı Devlet Ve Toplum Kuruluşunun Özellikleri

Türk-İslam-Osmanlı toplumunun, bilinçli bir düşünle çağdaşlaşma akımının doğuşundan önceki kuruluşunun ne tür bir kuruluş olduğu bugün bile açık seçik kavranmış değildir. Düşün hayatının en yüksek düzeyinde bulunan aydınlar bile onu tanımlarken kimi kez feodal, kimi kez teokratik bir düzen olarak, kimi kez de ikisi de Osmanlı geleneğine, onun geleneksel niteliğine hem yabancı hem aykırıdır. Osmanlı rejimi ne feodaldır, ne de teokratik; hele hem feodal hem teokratik hiç değildir.

Fakat bu yanlış tanımlamaların yapılmasının nedenleri vardır. Bu tanımlamaları yapanlar bunları Batı devlet ve din kurumları tarihi ile tanışmaları sonucu öğrenmişlerdir. Arada farklara dikkat etmeden, Avrupa'da ki durumun Osmanlı tarihi içinde doğru olduğu sonucuna varmışlardır. Avrupa tarihinde feodal rejim, kapitalist ekonomi öncesi bir ekonomiye dayalı bir rejim olarak görülür Liberal ve Kapitalist olmayan, yani anayasalı devlet rejimi örneğinde olmayan Asya ve Afrika uygarlıkları

modern çağda hep geri kalmış ülkeler olarak görüldüğü için bunlar gelişigüzel kestirmeden feodal olarak tanımlanırlar. Feodal düzende bulunan ülkelerde feodalizmden kapitalist liberal anayasalı hukuk düzenine geçiş (feodal düzenin egemen olduğu yerlerde ekonomik, siyasal, ve dinsel yaşamın her yanına egemen olan güççe merkezleşmiş imparatorluklar hiç yürümediğinden) ilk çıkış aşaması olarak ancak merkezleşmiş mutlak monarşilerin doğuşu ile başlayabilmiştir. “Mutlak monarkların, feodal düzenin geleneksel sınıfları ile olan çatışmaları boyunca, bir yandan ‘ulus’ dediğimiz birimler gelişirken bir yandan da devlet rejimleri doğdu.”¹ Osmanlı düzeninden çıkma ve çağdaşlaşma süreci ise bundan farklı olmuştur. Gerçi örneğin XIX, ilk çeyreğinde İstanbul’da Padişah II.Mahmut, Mısır’da Mehmet Ali mutlak monark olma doğrultusunda görünürlerse de gerçekte ikisi de birer Doğu tipi despot imparator olma eğiliminden kurtulamadıkları gibi ne biri nede öteki ulus yapısında olan bir topluma ve o toplumda yeni doğmuş bir şehirli (burjuva) sınıfına dayanamamışlardır.

Bugün bütün dünyayı Batı Avrupa geleneği etkilemekte olduğundan, toplumların çağdaşlaşması Batı Avrupa siyasa türünün geleneğine göre yürümektedir. Ya da yürütülmektedir. Bu toplumların çağdaşlaşma çabalarının çok güç ve ağır yürümesinin, yolların sık sık şaşırılmasının başta gelen nedeni budur. Geleneklerine aykırı ve yabancı bir yolda yürümek zorundadırlar. Bu çağdaşlaşma sürecinde bu yönde giderken yalnız şaşırın değil, varlığını ya da benliğini yitiren toplumlarda görülmüştür.

“Fakat bütün dünya ister istemez Batılılaşmak zorundadır. Bu yolda gitmeyenler varlıklarını yitirmekte, yok olmaktadır.”²

Saltanat, Hilafet, Gelenek

Çağdaşlaşma akımına karşı çıkan her tepki daima dinsel niteliktedir. Bu yüzden Batılı gözlemciler, Hristiyanlık dininden başka bir dinde olan Toplumlarda yenileşmeye karşı olan her davranışı dinin bir tepkisi olarak görme eğilimindedirler.

Çağdaşlaşma olayının incelenmesinde bize daha yararlı olacak kavram din kavramından çok ‘gelenek’ kavramı olacaktır. Osmanlı rejiminin en önemli yanı, dinsellikten çok gelenekselliktir. Bu daha kapsamlı kavram hem din hem de Hilafet padişahlığı, Doğu despotizmi açılarını içine alan bir kavramdır. Birinci açıdan

¹ Niyazi Berkes, ‘Türkiye’de Çağdaşlaşma’, İstanbul Matbaası, 1978, İstanbul, s.23.

² Niyazi Berkes; a.g.e., s.26.

geleneksellik şöyle ifade edilir: Düzen (Osmanlı deyimi ile nizam, alem ya da nizam-ı alem) Tanrı tarafından olduğu gibi konmuştur. Değişmez ya da değiştirilmemelidir. İkinci açıdan bu tür devleti kanun-u kadim teorisi meşrulaştırır yani onu Tanrının koyduğu düzen yapar. Bu, rejimin siyasal ilkesidir ve dinsel ilkesiyle kaynaştırılmıştır. İslam dini açısından böyle bir devlet meşru olmaktan uzaktır. Çünkü dinsel geleneğin değil güçsel, siyasal, militer geleneğin bir ürünüdür ve hiçbir İslam düşünürü böyle bir siyasa gücünün din açısından meşruluğunu sağlamanın yolunu bulamamıştır.

Bu iki ilkenin yol açtığı üçüncü ilke Max Weber'in Patrimonializm dediği yani tamamlar. Yani Tanrı alemin düzenini kurmakla kalmamış, o düzeni tutmak ve yürütmek için Padişahı seçerek onu yeryüzünde kendisinin bir gölgesi, vekili, halifesi yapmıştır. Osmanlı padişahları peygamberin halifesi değil, Tanrı'nın halifesidir. Peygamberin halifeliği Osmanlılardan önce bile çok tartışmalı ve su götürür bir sorun olmuştur.

Cumhuriyet ve Topyekün Batılılaşma

Batıcılığın akla yaptığı vurguya ve akli Batı medeniyetinin merkez kavramı olarak teşhis etmesine rağmen, Cumhuriyet döneminde uygulamaya konan topyekün batılılaşma programının belli bir felsefi temelini olmaması dikkat çekicidir. Bu durum, akıl kavramının Türkiye'de sahip olduğu yegane anlam ufkunun pozitivizm ile sınırlı kalmasına neden olmuştur. Akılsallık kategorisinin, bir yandan geleneğe karşıtlık içerisinde, diğer yandan da pozitivist bir zeminde benimsenmesinin, siyasi düşünce düzeyinde yol açtığı üç kalıcı sonuçtan söz edilebilir.

Bunlardan ilki, akılcılığın, yukarıda işaret ettiğimiz aplikatif zihniyet tarafından biçimlendirilen pozitivist-otoriter bir yönetim ideolojisinin payandası haline gelmesidir. Siyaseti, toplum üzerinde uygulanan ve belli bir sosyal düzeni 'imal etme'ye ve 'denetleme'ye yarayan bir 'sosyal teknik' olarak kavrayan bu ideoloji, Cumhuriyet'in tek parti dönemine damgasını vurmuş ve etkisini, daha sonra da, farklı biçimler altında, bugüne dek sürdürmüştür.

İkinci olarak, modern Türkiye'de siyasi düşüncenin, 'modernliğin özgürleştirici boyutları' denen şeye yabancı kalmış olması söz konusudur. Batı'da felsefe geleneği ile düşüncenin 'kendisi için' olması, düşüncenin kendisi için olması ile aklın kendi üzerine düşünme yeteneği, aklın kendi üzerine düşünme yeteneği ile Aydınlanma, Aydınlanma

ile eleştiri ve yargı gücü, ve nihayet eleştiri ve yargı gücü ile yurttaş olma kapasitesi arasında kopmaz bağlar vardır. Bu bağlar, 'kamusallık' denen şeyi temellendirmekte ve canlı tutmaktadır, Türkiye'de bu anlamda bir 'kamu'nun hiç oluşmadığı ve yurttaşlığın özgürleştirici bir kategori olmadığı, hatta artık herhangi bir değer bile taşımadığı göz önüne alındığında, modern Türk siyasi düşüncesinin otoriter karakteri daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü olarak, yine modern Türkiye'de, normatif bir siyasi düşüncenin gelişmemiş veya -en iyi ihtimalle- son derece güdük kalmış olması söz konusudur. Bir yandan, siyasete otantik bir meşruiyet temeli sunabilecek olan 'gelenek'in akılsallık kategorisinden hareketle bertaraf edilmek istenmesi; diğer yandan ise, Batı'da siyasetin akılsal meşruiyet zeminini tesis etmiş olan 'felsefi temellendirme' etkinliğinin Türkiye'de pozitivist akılcılık tarafından dışlanmış olması, bu sonucu kaçınılmaz kılmıştır. Dolayısıyla, Cumhuriyet'le birlikte uygulamaya konan topyekün batılılaşma programı ikili bir meşruiyet krizi ile maluldür. Bir yandan eski meşruiyet kaynağı olan geleneği saf dışı bırakmak istemekte, geleneğe karşı akıllı, sürekliliğe karşı kopuşu tercih etmekte; diğer yandan ise, söz konusu 'akıl' kavramını pozitivist bir temelde yorumladığından, modern Batı felsefi-siyasi düşüncesi içinde ortaya konan 'doğal hukuk' veya 'halk egemenliği' gibi yeni bir meşruiyet temeline dayanmamaktadır. Bu durum, Cumhuriyet'in meşruiyet temellerinin 'iktisadi kalkınma' ve 'laik-millî kimlik' gibi siyaset dışı zeminlerde aranması türünden, cumhuriyetçiliğin siyasal idealleriyle telifi kabil olmayan bir sonuca yol açmıştır.

Bir yönetim ideolojisi olarak pozitivist-otoriteryanizm:

Cumhuriyet'le birlikte yürürlüğe konulan topyekün batılılaşma programı, 'pozitivist-otoriteryanizm' olarak adlandırılabilir bir 'yönetim ideolojisi' ile birlikte hayat bulmuştur. Bu ideoloji, epistemolojik bakımdan, 'toplum' ve 'doğa' hakkındaki bilgilerimizin aynı türden bilgiler olduğu; siyasal bakımdan ise, söz konusu bilginin toplumu 'biçimlendirme' ve 'denetleme' işlevine sahip olduğu anlayışına dayanır.

Toplum ve doğa hakkındaki bilgilerimizin aynı türden bilgiler olduğu düşüncesi; insansal dünyanın da, doğal dünya gibi olgulardan meydana geldiği, dolayısıyla olguların akılsal olarak çözümlenmesi ile aralarındaki bağıntıların ortaya

çıkarılabileceği; ve böylelikle, doğada hüküm süren yasalar nasıl keşfedildiyse, toplumda hüküm süren yasaların da aynı biçimde keşfedilebileceği anlamına gelir.

Bu bakış açısı, modern bilimin doğa üzerinde tesis etmiş olduğu epistemolojik hakimiyeti, insansal dünyaya, tahvil etme arayışını ifade etmektedir. Burada dikkat çekici olan nokta, modern bilimin, doğal olgu ve süreçleri 'parçalarına ayrılıp tekrar birleştirilebilme', dolayısıyla yeniden üretime elverişli olma esnasından hareketle kavraması ve doğa üzerindeki epistemolojik hakimiyetini bu kavrayışa borçlu olmasıdır. Bu parçalama ve birleştirme (yani analiz ve sentez) işlemi, 'olgu'nun yeniden üretilebilme koşullarını açığa çıkartmakta; böylece, doğal olgu ve süreçleri yapay koşullarda yeniden üretmek, yani teknik, mümkün hale gelmektedir. 'Olgu'nun teknik vasıtasıyla yeniden üretilebilir olmasının en cazip tarafı, 'olgu'yla ilgili süreçlerin öngörülebilir, dolayısıyla denetlenebilir olmasını garanti etmesidir.

Şimdi, eğer doğa ve toplum hakkındaki bilgilerimiz aynı türdence; ve eğer modern bilimin doğa üzerinde tesis ettiği epistemolojik hakimiyeti, insansal dünyaya taşımak mümkünse; o zaman, modern bilimin ürünü olan tekniği de topluma uygulamak mümkün olmalıdır. Bu sonuç, bizi, sosyal olguların da yapay koşullar altında yani geleneğin belirlenimlerinden arındırılmış koşullar altında yeniden üretilebileceği; ve bu yeniden üretimi sağlayacak bir 'sosyal teknik'in mümkün olduğu anlayışına gönderir. Bir yönetim ideolojisi olarak pozitivist-otoriteryanizmin siyaseti düşünme tarzını karakterize eden şey, siyasetin bir 'sosyal teknik' olarak anlamlandırılması ve bir sosyal teknik olmak sıfatıyla, toplumsal ilişkileri, yani sosyal olguları 'üretme' ve 'denetleme' işleviyle donatılmasıdır.

Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulma ve kurumsallaşma sürecine damgasını vuran bu ideoloji, gerek batıcılığın 19. yüzyıl boyunca içinde geliştiği aplikatif zihniyetin, gerekse Cumhuriyet'le birlikte harekete geçen 'yeni bir toplum yaratma' arzusunun taleplerini karşılamakta; üstelik bu talepleri devletçi bir eksende birbirine eklemlenmek gibi özel bir işlevi de yerine getirmektedir. Söz konusu devletçi eksen, toplumun, devlet marifetiyle uygulanan bir sosyal teknik yoluyla yeni baştan yaratılabileceği, böylelikle devlet tarafından bütünüyle denetlenebileceği ve nihayet, devletin bekasının da, ancak bu yolla sağlanabileceği anlayışını ifade etmektedir.

Türkiye’de batıcılığın, pozitivist-otoriter yönetim ideolojisi çerçevesinde siyasete yüklemiş olduğu, toplumu ‘imal etme’ ve ‘denetleme’ işlevi, yukarıda ‘kamusallığın dışlanması’ diye adlandırdığımız sorunla doğrudan bağlantılıdır. Bunun nedeni, Cumhuriyet’in kuruluşuna damgasını vuran ‘yeni bir toplum yaratma’ projesinin, siyasal egemenliği topluma ön gelecek bir tarzda, yani toplum tarafından belirlenmeyen ama toplumu mutlak olarak belirleyecek bir tarzda tesis etmiş; böylelikle, ‘kamusal olan’ın Cumhuriyet’ten dışlanmasına ve onun yerini ‘Kamusuz Cumhuriyet’in, yani devletin doldurmasına yol açmış olmasıdır.

Kamusuz Cumhuriyet

Modern Batı siyasi düşüncesinin temelinde bulunan bir fikrin, Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluş sürecini yönlendiren batıcı seçkinlerin zihinlerinde de öteden beri geçerlilik kazanmakta olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu fikir, siyasal organizasyonun, doğa veya Tanrı tarafından verilmiş olmadığı, aksine insanlar tarafından tesis edilen ‘yapma bir şey’ (artifact) olduğu düşüncesidir.

Batı siyasi düşüncesinde, siyasal organizasyonun ‘yapma bir şey’ olduğu anlayışı, insanın doğası gereği toplumsal veya siyasal bir varlık olmadığını, dolayısıyla siyasal organizasyonun da doğadan gelen bir şey olmayıp insanlar tarafından kurulduğunu ifade eder. Ne var ki, aynı düşünce geleneğinde, siyasetin ve siyasal organizasyonun doğal veya tanrısal bir temelini bulunmadığı fikri, kaçınılmaz olarak, siyasal gücün meşrulaştırılması sorununa yol açmaktadır. Yani, insanların bizzat kendi doğalarından veya Tanrı’nın onlar için tasarlamış olduğu evrensel bir plandan kaynaklanan yükümlülüklerinin olmadığı modern koşullar altında, siyasal gücün meşruiyet temelleri, yani ona boyun eğmeyi haklı ve meşru kılan gerekçeler neler olacaktır?

Modern siyasi düşüncenin bu soruna getirdiği ve bugün de geçerliliğini koruyan belli başlı iki yanıtta söz edilebilir. Bunlardan ilki liberal siyaset felsefesi geleneği içinde gelişen ‘doğal haklar veya insan hakları’ teorisi; ikincisi ise cumhuriyetçi siyaset felsefesi geleneği içinde gelişen ‘halk egemenliği’ teorisidir. Her iki teori de, farklı bakımlardan, ‘modernliğin özgürleştirici boyutları’ denen şeyin tesis edilmesine katkıda bulunmuştur: ‘Doğal haklar’ teorisi, bireyin topluma ve dolayısıyla devlete önselliğini temellendirmiş ve böylece bireye, devlet karşısında moral bir

dokunulmazlık sağlamıştır. Cumhuriyetçi siyaset felsefesi ise siyasal katılımı merkeze alan bir kamusal alan teorisi geliştirmiş ve bu sayede yurttaş özgürlüğünü, yani siyasal özgürlüğü tesis etmiştir.

Türkiye’de ise, siyasal organizasyonun ‘yapma bir şey’ olduğu fikrinin, 19. yüzyılın sonundan itibaren batıcı seçkinlerin zihinlerinde gelişmeye başladığını; ama bunu, söz konusu organizasyonun siyasal terimlerle meşrulaştırılması gerektiği fikrinin izlemediğini görüyoruz. Bizzat kurucuları tarafından Cumhuriyet’le özdeşleştirilmiş olan ‘yeni bir toplum yaratma’ ideali, eski meşruiyet kaynağı olarak geleneği, çürümüş ve imha edilmesi gereken bir ‘geçmiş’e hapsedmekte; yeni meşruiyet kaynağı olarak halk egemenliğini ise henüz varolmayan bir ‘gelecek’e ertelemektedir. Bu durum, Türkiye’de Cumhuriyet’in, siyasete yüklediği anlam ve işlev bakımından Batı cumhuriyetçiliğinin soy idealleri karşısında bir ‘genetik sapma’ haline gelmesine yol açmıştır.

Batı’da cumhuriyetçiliğin, tüm insansal etkinlikler arasında ‘siyaset’e özel ve temel bir konum atfetmesi; siyasal insanı yani ‘yurttaş’ı yüceltmesi ve nihayet yurttaşın kendisini gerçekleştirdiği bir dünya olarak ‘kamusal alan’ı diğer varoluş alanları karşısında -tabiri caizse- ayrıcalıklı kılması söz konusudur. Cumhuriyetçi düşünce tarzında, siyasetin sahip olduğu bu ayrıcalıklı konum, siyasetin, ‘halk egemenliği’nin temel koşulu olmasından, yani halkın kendi kendisini belirleme ve belli bir ‘ortak iyi’ etrafında bir araya gelme edimi olarak tanımlanmasından kaynaklanır. Dolayısıyla yurttaşlık, bu edimin gerçekleştirilmesine ‘katılım’ yoluyla kişinin kendisini belirleme ve toplumun ‘ortak iyi’sine dahil olma kapasitesini hayata geçirdiği asli varoluş tarzı olarak görülmekte; kamusal alan ise bu varoluş tarzına gerçeklik kazandıran ve siyasal katılımı mümkün kılan yegane saha olarak teşhis edilmektedir.

Oysa Türkiye’de siyasete yüklenen anlam ve işlev, yukarıda belirttiğimiz üzere, baticılığın belkemiği olan pozitivist-otoriter bir yönetim ideolojisine atıfla biçimlendirilmiştir. Siyaset, bu çerçevede, bir katılım etkinliği olarak değil, bir sosyal teknik olarak anlamlandırılmış; ve ona yüklenen işlev de halkın kendi kendisini belirlemesi değil, ama yeni bir toplumun belli bir modele (Batı modeline) göre imal edilmesi olmuştur. Bu, Türkiye Cumhuriyeti’nde ‘siyaset’in her zaman idari bir etkinlik olarak düşünüldüğü anlamına gelir. Siyasetin idari bir etkinlik olarak düşünülmesi, ister istemez ‘kamu’nun da idari bir saha olarak tanımlanmasına ve yurttaşların siyasal

katılımına kapatılarak devletle özdeşleştirilmesine neden olmuştur. Kamunun yurttaşların siyasal katılımına kapatılması ise, 'ortak iyi' denen şeyin her daim devletin tekelinde olmasına yol açmakta; ve bu durum 'cumhuriyetçi yurttaşlığın' aslında Türkiye'de hiçbir zaman tesis edilmemiş olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak, modern Türkiye'nin kuruluşunda siyasetin, kamusalığın ve yurttaşlığın anlamlandırılma tarzı, söz konusu kavramları Türkiye Cumhuriyeti'nin halk egemenliği temelinde meşrulaştırılmasını imkansız kılacak ölçüde, cumhuriyetçiliğin soy ideallerinden uzaklaştırmıştır. Bu durumun en önemli sonucu, siyasal meşruiyetini toplumdan almayan, dolayısıyla meşruiyet sorununu toplum nezdinde tartışmaya açma konusunda son derece kıskanç olan 'kamusuz Cumhuriyet'in, toplumsal ve iktisadi alanları devletçileştirmek yoluyla kendisini meşrulaştırmaya yönelmiş olmasıdır.

Devletçi toplumsal:

Toplumsallığın, devletin kendisini gerçekleştireceği bir mekana dönüştürülmesi, kuşkusuz, bir program olarak batıcılığın ve onun ideolojik belkemiğini oluşturan pozitivist-otoriteryanizmin örtük amacını ifade eder. Ancak, bir noktanın özellikle belirtilmesi gerekmektedir: Söz konusu amaç, aynı zamanda, toplumun kendisini anlamlandırmak için başvurabileceği yegane referans noktası olarak devlete işaret etmekte; yani toplumun, kendisini devletin aynasında tanımasını talep etmektedir. Toplumsalın devletleştirilmesine yönelik bu vurgu, siyasetin bir sosyal teknik olarak kendisi üzerinde uygulanmasını sorunsallaştırmayan, yani devletin ve devletin uyguladığı programın meşruiyetini sorgulamayan bir toplum yaratma amacım açığa vurur.

Bu amacın gerçekleştirilme koşulları bizzat batıcı programın bünyesinde saklıdır: İlk olarak, geleneğin belirlenimlerinden arındırılmış 'steril' bir ortam yaratmak; ve ikinci olarak, topluma, batıcı ideallerden türetilmiş devlet güdümlü bir 'ortak iyi' sunmak.

Toplumun değer ve kod sistemini değiştirmeyi amaçlayan ve sonradan 'Atatürk Devrimleri' olarak adlandırılan batıcı reformlar, kültürel bakımdan steril bir ortam yaratmaya yönelik birer adım niteliğindedir. Eski takvim ve saat sistemini, rakamları, ağırlık ve uzunluk ölçülerini değiştiren, bunların yerine yeni ve batılı bir kod sistemi getiren reformlar, basit birer ölçü değişikliği olmanın çok ötesinde bir anlam taşırlar. Söz

konusu olan, toplumun zamana ve mekana ilişkin algı çerçevesinde, dolayısıyla zamansal ve mekansal olanı kendisinin kılma kapasitesinde bir kırılmanın meydana gelmiş olmasıdır. Alfabe değişikliğinin ise, yapısal olarak benzer bir özellik taşıyan, ancak toplumsal bellek üzerindeki travmatik etkileri bakımından daha kalıcı sonuçlara yol açmış olan bir reform olarak değerlendirilmesi gerekir. Sonuç olarak ortaya çıkan şey, kolektif belleği zedelenmiş, içinde yaşadığı dünyayı kendinin kılma ve bu sayede dünya üzerinde etkide bulunma kapasitesi sekteye uğratılmış bir toplumdur. Böyle bir toplumun, yönetilmeye elverişli olması bakımından, devlete sağladığı imkanların bugün de son derece geniş olduğunu ayrıca belirtmek gerekir.³

Devletin siyasal egemenliğinin, yukarıda temas ettiğimiz üzere, topluma öngülecek bir şekilde tesis edilmiş olmasından kaynaklanan meşruiyet sorununun giderilmesi, aynı zamanda, topluma, devlet güdümlü bir 'ortak iyi'nin sunulmasını gerektirir. Bu gereklilik, söz konusu 'ortak iyi'nin bizzat batılılaşma programının bünyesinde yer alan unsurlardan türetilmesi sonucuna yol açmıştır. Toplumsal düzeyde 'milli kimlik', kültürel düzeyde 'pozitif bilime dayalı seküler zihniyet ve laiklik', iktisadi düzeyde ise 'kalkınma', devlet güdümlü 'ortak iyi'nin kendisinden türetildiği unsurlar olarak teşhis edilebilir. Bu unsurların her biri, ideal düzeyde Batılı bir değere atıfta bulunur: Milli kimlik, Batılı toplumlar gibi 'bağımsız' olmak; seküler bakış açısı ve laiklik, Batılı toplumlar gibi 'medeni' olmak; ve nihayet kalkınma, Batılı toplumlar gibi 'müreffeh' olmak arzusunu / idealini dışa vurmaktadır.

Bu ideallerle ilgili olarak dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, toplumun tamamı tarafından benimsenmek yoluyla meşruiyet sorununu kalıcı bir şekilde çözme gücünde olmadıkları, fakat her birinin, farklı düzeylerde ve farklı toplumsal kesimlerle ilgili olarak, devlete eklenme olanağı yarattığıdır. Devletin, bu sayede, siyasal meşruiyetini tartışmaya açmaksızın, farklı koşullarda farklı toplumsal kesimlere dayanarak davranma imkanına kavuştuğu ve bu imkanı Cumhuriyet tarihi boyunca tereddütsüz olarak kullandığı açıktır. Bu durumun dikkate değer bir sonucu, toplumu, yönetilmeye tedricen daha elverişli kılmış olmasıdır.

Söz konusu ideallerin birer 'ortak iyi' olarak topluma sunulma ve benimsetilme tarzı ise, yalnızca devletin toplumsal bir meşruiyet zeminine kavuşturulması bakımından

---

³ Niyazi Berkes; *a.g.e.*, s. 40-42.

değil, fakat toplumsal taleplerin meşruiyet sınırlarının bizzat topluma içselleştirilmesi bakımından bugüne dek uzanan etkiler bırakmıştır.

Batıcılığın Tashihi: Liberalizm

Devlet tarafından ve devlet için batılılaşma projesi olarak Cumhuriyet'in cumhuriyetçi projesi, kamusalılığı ve bireyin kamusal ifadesi olan yurttaşı devletten hareketle tanımlamış ve belirlemiştir. Devlet için ve devlet tarafından yeni bir toplum yaratma hedefindeki bu proje, aslında neredeyse bütünsel bir dönüşüm talebindeydi. Bu tür bir kökten dönüşüm talebi doğal olarak geleneğin terk edilmesi talebini de içeriyordu. Bir toplumsal sözleşmeyi ifade etmesi gereken Anayasa'nın 'yapılışı' sırasında, hazırlanan medeni kanunun siyasal temellendirilmesinin şu sözlerle yapılması, geleneğin terkedilmesi talebinin en açık göstergelerinden biridir: "Çağdaş medeniyeti almak ve benimsemek maksadıyla yürüyün Türk milleti, çağdaş medeniyeti kendisine uydurmak değil, kendisi çağdaş medeniyete uymak zaruretindedir. Hulasa örf ve adete, göreneklere mutlaka bağlı kalmak davası, insanlığı, iptidai vaziyetinden bir adım ileri götürmez."⁴

---

⁴ Niyazi Berkes; *a.g.e.*, s.104.

I.BÖLÜM

NİZAM-I CEDİD

I.1. Nizam-ı Cedit

Osmanlı Devletini Fransa'da ihtilalin patlaması kurtardı. Çünkü düşman ordularının çünkü düşman ordularının İstanbul'a kadar inmesinin yolları açılmıştı. Yaygın bir hale gelen 'Türkleri Avrupa'dan atmak' ideali neredeyse gerçekleşecekti. Fakat Fransa'da ki devrimin aldığı renk, başta İngiltere olmak üzere, Avrupa'nın krallık hükümetlerini ürkütmüştü.

Ancak ondan sonradır ki Padişah Selim uçurumun ne denli kenarına gelmiş olduğunu anladı. Cevdet Paşa'nın dediği gibi 'yenilgiler' devlet adamlarının uyanmasına, ders almasına sebep oldu. Herkes nizamiye askeri icadından başka çare olmadığını anlamıştı. III.Selim zamanında uygulanmasına geçilen reformlar temelde militer alana kısıtlı kalmıştır ve bunlar o zamana göre küçümsenemeyecek ölçüde olmuştur. Yeni askerlik yöntemlerine göre yetiştirilecek orduya gerekli olan yabancı subayları getirmek; yerli fen subaylarını yetiştirmek; içerde yapılabilecek olanlar için işyerleri açmak, bunlar için gerekli ham ve işlenmiş maddeleri sağlamak, yeni kışlalar yaptırmak, fen subayı eğitimi yapan okulları genişletmek, yenilerini açmak, eğitim için gerekli kitapları Fransızcadan çevirtmek ya da yazdırtmak Nizam-ı Cedit reformlarının başlıca başarıları olmuştur. 1793 ve 1795 de iki kez Fransız konvention idaresine istenen subay ve teknisyenler için listeler gönderildi.Eski Mühendishane 1769'da ıslah edilmişti; 1792'de daha da genişletildi. Öğretmenlerin çoğu Türk, bir kısmı Fransız, İngiliz ve İsveçli idi. Arapçanın yanında yabancı dil öğretimine ilk kez olarak Fransızcanın konmasıyla bu dönemde başlandı. Mühendishanenin tarihini yazan Mehmet Esat'ın bildirdiğine göre, bu okulda eğitim dört yıl sürüyor; üçüncü ve dördüncü yıllarda askeri tarih dersinden başka topografya, trigonometri, balistik, istihkam, astronomi ve yüksek

matematik okutuluyordu.⁵ Bu okul bir mühendis okulu olmaktan ziyade bir harp okuludur.

Nizam-ı Cedid ordusunun kurulduğu 1794 de açıklandı. Bütün bu girişimlerin yanı sıra çağdaş Batı uygarlığını yeni biçimde anlayan, Batı bilimsel düşünününü yansıtan gelişmeler de olmuştur. Avrupa devletler dengesine katılma, Hristiyan dünyasının devletleriyle yeni biçimde ilişkiler kurma gerektiği fikrinin uygulanmasına doğru ilk adım III.Selim zamanında atılmıştır. 1795'te başlayan Avrupa devletlerinin elçilik heyetleri gönderilmeye başlandı. Önce Londra'ya, daha sonra Berlin, Madrid, Viyana'ya elçiler gönderildi. Rusya başkentine elçilik gönderilmemesine karar verilmişti; bununla Bab-ı Ali Rusya'yı büyük Avrupa devletlerinden saymadığını göstermek istiyordu.

İlk kez olarak devleti temsil eden kişilerin kimilerinin, kısa bir süre içinde olsa, en önemli Avrupa başkentlerinde oturarak ora hayatını görmeleri fırsatı sağlanmış oluyordu. Bunlara gönderilen elçilerin bu ülkelerin askeri kurullarının, idare yöntemlerinin, hatta sivil yaşamının görebildikleri yanlarını tanımaya karşı ilgileri önlenemezdi. Fakat bu elçilerin hiç biri Avrupa dili bilmiyordu.Bundan ötürü bütün temasları, yanlarına verilen Rum tercümanların aracılığına bağlıydı. Selim zamanında yapılan yenilik, bu elçilerin ve tercümanların yanına Avrupa dili öğrenmeye memur edilmiş gençlerin tayin edilmesidir. Avrupa başkentlerine gönderilen elçilerin yabancı dil bilmemeleri yüzünden Batı hayatı hakkındaki bilgilerini ancak tercümanların aracılığı ile elde etme imkanları olmakla beraber, Avrupa lehine ya da aleyhine ilginç raporlar ya da sefaretnameler yazanlar olmuştur. Bunlar arasında belki en önemli sefaretname 1793'de Viyana'ya gönderilen Ebubekir Ratıp Efendinin, Tatarcık Abdullah Molla projesini tamamlar nitelikte olan rapordur.⁶

Ebubekir Ratıp'ın Avusturya'nın askeri ve sivil idaresi hakkında verdiği bilgiler bu devletin en önemli yanlarını belirtecek niteliktedir. Bunlar başlıca şu noktalarda toplanır:

- a) Eğitilmiş ,disiplinli bir ordu,
- b) Düzenli maliye,
- c) Namuslu, dürüst, okumuş memurlar;

⁵ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic 'ül Vukuat*, cilt.III, İstanbul, 1878-1912, s.31.

⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV(2), s.269.

d) Halk arasında ekonomik güvenlik ve refah. Ratıp Efendi gerçekte, o zamanın modern devletini nitelendiren en önemli yanlar üzerine parmağını basmış, Tanzimat fermanındaki fikirleri 45 yıl önce ileri sürmüştü. Selim, bu raporu o denli beğenmişti ki on genç üyeden kurulu bir komisyonda bunların yerli koşullara göre uygulanmasını kararlaştırma işi ile görevlendirilmesi düşünüldü.⁷

Modern Avrupa rasyonalist bilimsel düşününün yansımalarını gösteren ilk fikirler de bu zamanda kendini gösterdi. Bunlarda henüz daha Fransız devrimi ideolojisini hazırlayan Aydınlanma dönemi düşünürlerinin yansımaları yoktur. Önemli olan yanları modern ordu eğitiminde modern matematik bilimlerinin ne denli büyük yeri olduğunu anladıklarını göstermesidir. Bunun en iyi örneği Nizam-ı Cedid başarılarını tanıtmak üzere yazılmış olan iki eserdir. Birincisi Seyyit Mustafa tarafından Fransızca olarak yazılmış küçük bir kitaptır. Önce 1803'de Üsküdar'da ki basımevinde, daha sonra Paris'te 1807'de ve 1810'da iki kez basılmıştır.

Seyyit Mustafa burada matematiğe karşı ilgisinin nasıl başladığını; bu konuda Avrupa kitaplarının üstünlüğünü anlayınca nasıl Fransızca öğrenmek zorunluğunu duyduğunu; bu dili öğrendikten sonra Fransızca okumanın kendisine nasıl Fransa'ya gitme isteğini verdiğini anlatır. Seyyit Mustafa, Doğu dünyasında bilimlerin neden gerilediği konusuna da değinir. Doğu dünyası eskiden bilimlerin merkezi iken Batı dünyasındaki teknik ilerlemeler karşısında geri kalmış, Batı uluslarının kazandığı teknik üstünlük onlara askerlik üstünlüğünü de sağlamıştır. Osmanlıların eski gücü, cesaret ve kahramanlığı tarihlere karışmıştır. Yenilik ve ilerlemenin baş engeli din taassubu ve hurafelerdir. Padişah bu noktayı anlamış, bunun sebep olduğu durgunluğu kalıplaşmayı yenmeye azmetmiştir. Gerekli yenilikleri uygulamada büyük engellerle karşılaşan Padişah bunları yenmek için kuvvet kullanmak zorunda kalmıştır. Seyyit Mustafa'nın kitabı bize ilk kez olarak Doğu-Batı ayırımı ile farklarının anlaşılmaya başladığını gösterir.

Görüyoruz ki Lale Devrinde başlamış olan çağdaşlaşma akımı, III.Selim zamanında kısa vadeli sonuçlarını vermeye başlamıştı. İlk defa olarak devlet himayesinde ve çevresinde daha önce bulunmayan bir tip, eskinin ulema ocağının yerini almak üzere olan aydın tip, daha sonra değişecek olan modern intelligentsia'nın öncüleri

---

⁷ Niyazi Berkes; *a.g.e.*, s.96.

olarak doğmak üzeredir. Ve yine görüyoruz ki Batı uygarlığının önemli olan farklı yanları sezilmeye başlamıştır. Bundan başka bilgisizlik ve taassup karşıtı olarak bilim ve aydınlanma ayırımı yapılmaktadır.

I.2. Nizam-ı Cedid' in Sonuçları

Nizam-ı Cedid ordusunun kuruluşunun resmen açıklanmasından bir yıl önce kurulmuş olan İrad-ı Cedid rejiminin uygulanması, kısmen de olsa, bozulmuş timar ve zeamet sistemi devlet maliyesinin bir kalkınma kaynağı durumuna getirme yolunda atılmış önemli bir adım olmakla birlikte işler yolunda gitmediği takdirde, Nizam-ı Cedid'in geleceği bakımından başlıca üç tehlike ile karşılaşma olanağı taşıyordu.

Birincisi, Miri toprak gelirlerinin önemli kısmının devletin yeni ordusunun maliyesine çevrilmesinden çıkarı bozulacak kişilerin karşı koymaları ya da sabotajları, ikincisi başkentte iltizamcılık işleri piyasasının gelişmesinin doğuracağı yolsuzluklar; üçüncüsü geleneksel hazine ile İrad-ı Cedid hazinesi arasında çıkması muhtemel hesap karışıklıkları, hatta zıtlasmalar. Vaktiyle nasıl timar gelirleriyle timarlı ordusunun, dolaylı da olsa finansı sağlanıyorsa, şimdi de aynı finansal kaynak yeni ordunun temeli olacaktı. Fakat devletin militer gücünü, modern eğitilmiş ve donatılmış bir orduya dayandırma amacı ile başvuru ve bir çeşit toprak ve maliye reformu olan İrad-ı Cedid' in uygulanmasına geçirilirken, bu reformun objesi olan gelirlerin alınış ve dağılımlarında çokta beri başlamış olan ve başka yönde değişen gelişmeler olmaktadır. Reform, timar ya da şimdiki durumuyla mukataa sistemini kaldırmadan yalnız sahibine getirdiği kazanç belirli bir miktardan fazla olanlarına uygulanacak, merkezdeki mansıp sahiplerinin gelirleri garanti edildikten sonra onun dışında olanların gelirlerini doğrudan doğruya (mültezimler yoluyla) hazineye çevirecek bir reformdu. Halbuki bu gelirlere hükmeden yeni güçler vardı ve bunlar işten zararlanacaklar, bu gelirlere elde ettikleri gücü kaybedecekler, merkezin hükmü altına gireceklerdi.

'Bu güçlerde biri 'ayan'dır. Osmanlı tarihinde, eskiden beri, vücut ya da ayan denen kişiler vardı. Fakat Osmanlı siyasasında bunlar devlet direği sayılmazlardı. Bunlar kasabalarda, Hristiyan toplulukların Kocabaşı'ları gibi, devlet temsilcilerine karşı bir çeşit, halk temsilcileri sayılıyorlardı'.⁸ Bunlar halk tarafından seçilir, bu seçilmeleri bir fermanla tasdik edilerek 'ayan-ı vilayet ve işleri' olarak atanmış olurlardı.

⁸ İ.Hakkı Uzunçarşılı; *a.g.e.*, s.41-43

'XVIII.yüzyılın ortalarından sonra bunların nüfuzları ve güçleri artmaya başladı. Bunu sağlayan çeşitli nedenler vardı. Bunların başında merkezi devlet gücünün zayıflaması ve bozulması gelir. Bu bozulmanın görünüşlerinden biri başkentte vezir bollaşmasının bir sonucudur.'⁹

Bunların sayısı, mansıpların sayısından fazla olduğundan bir vilayete vali olan bir vezire başka bir vilayetin sancak ve kazalarından mukataalar ayırarak onlara verilir; onlar da bunların iltizamını idare etmek üzere oralara mütesellim ve voyvoda denen vekiller yollardı. Bunların vergileri toplama yetkileri olmakla beraber başka yetkileri olmadığından yavaş yavaş bazı idare, maliye, hatta yargı işler, ayanların eline verilmeye başladı. Başlangıçta ayanların vali, muhassıl, mütesellim ve voyvodalarla bunlar arasında çıkan çatışmalar olurdu. Çünkü bunlar elde ettikleri gelir kaynaklarını kullanabilmek ve başkentte ödedikleri fahiş rüşvetleri çıkarmak için, ayanların tayin ve azillerini kendi ellerine alarak onlardan keyfi vergiler almaya kalkarlardı.¹⁰ Fakat bu sıralarda ayanlar artık atanmaya muhtaç olmayacak kadar güçlenmiş bulunuyorlardı. Artık ne başkent, ne de valilerin atamasına ihtiyaç görmeksizin ayanların oğulları ayanlık iddiasında bulunuyorlar; yani yavaş yavaş ayan hanedanları (dynastie'leri) kökleşiyordu.

Bunların güçlenmeleri sonucu olarak valiler ile ayanlar, hatta kadıların naipleri ile çıkar birliği yaparak hepsi birlikte çıkarlarını zincirleme biçimleri reayadan çıkarmaya başladılar.

Ayanlık resmen tanınmış bir devlet örgütü olmadığı halde yalnız maliye ve askerlik işlerinde değil, siyasette de yer alacak kadar önem kazandı. Nizam-ı Cedid ordusunun karşısına ilk çıkacak gücün bu ayanlar olacağını kestiremeyen Padişahın kendisi 1790'da Rusçuk ayanı Şerif Hasan'ı paşalık vererek sadrazam yapmakla herkesi, hatta bu ağanın kendisini bile hayretler içinde bırakmıştı (ayandan sadrazam gelişi daha sonra da sürmüştür. Örneğin Alemdar Mustafa Paşa).

'İrad-ı Cedid uygulamalarının Anadolu ve Rumeli' deki vilayetlerde karşılaştığı ikinci güç Derebeyler olmuştur'.¹¹ Derebeyliğin çıkışı da merkezi devlet gücünün zayıflamasının bir sonucudur. XVII. yüzyıl ortalarında devletin artık savaşta

⁹ Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*; VI,s.73,78.

¹⁰ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, s.286.

¹¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic'ül Vukuat*, cilt III-IV, s.56.

kullanacağı ne Tımarlı ordusu, ne de Kapıkulu ordusu kaldığından Avusturya, Rusya ve İran'la yapılan savaşlarda başka kaynaklardan asker sağlanması gerekiyordu. Valilik, başkentteki mansıp satışı, rüşvet ve azil uygulamaları yüzünden sağlam bir mevki olmaktan çıkmıştı. Bu hale gelen devlet temsilcilerinin devlete sadakati de sağlam olmaktan çıkar. Vezirler ihtiyat olarak buldukları vilayetlerde kendilerini sökülüp atılmayacak güç haline getirmeye çalışırlar. Bu duruma gelenler, başkent emirlerini dinlememeye, sıkışınca isyan etmeye başlarlar. İçlerinde adeta yeni bir devlet kuranlar olur.

Ayanlarla derebeyler arasındaki fark, ayanların çoğunun bağımsızlık istemekten ziyade bir vassal olarak otonomi peşinde olmaları, nadir olarak isyan etmeleri, çok kez derebeylere karşı devlet yanında savaşmalarıdır. Derebeyler ise bağımsız prenslikler kurma amacı gütmeye eğilimlidirler. İçlerinde Rusya, Fransa ve Avusturya ile temas kuranlar, yardım alanlar vardı. Güçlenmeleri daima merkezi devletin askeri gücünün zayıfladığı, yabancı devletlerle savaş ya da diplomasi güçlükleri içine düştüğü, asker kaçaklarının, eşkiyanın çoğaldığı zamanlara rastlar. 1798-1804 yılları arasında Anadolu ve Rumeli hemen hemen baştan başa ayan ve derebeylerin hükmü altına girmiş bulunuyordu. İrad-ı Cedid reformu ayan ve derebeylerin çıkarlarına dokunacak bir uygulama olduğu gibi, Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması bunların özlemine son verecek bir başarı olacaktı. Kendi hüküm sürdükleri bölgeleri ötekilerin aleyhine genişletmeye çalışıyorlardı. Nizam-ı Cedid bu anarşiye son verecek bir güç olacağı gibi, İrad-ı Cedid reformunun yürütülmesi de emniyet ve asayişin kurulmasına bağlı idi. Nizam-ı Cedid' in karşılaştığı içerden gelen engellerin dışında bir de o zaman ki Osmanlı Devletinin Fransız devriminin Avrupa siyasetinde yarattığı kasırgalar içindeki durumunu tanımaya çalışacağız. Çünkü Osmanlı Devleti ilk kez bu dönemde Avrupa diplomasisi çevresi içine giriş adımlarını atmıştı.

Bilindiği gibi, sanayi devrimi tamamlanmış ve Fransız devriminin de ideolojik rüzgarını ardına almış Batı XIX.yy'ın daha ilk günlerinden itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun kolunu kanadını kah silah zoruyla, kah diplomatik yöntemlerle kopararak, ekonomik açıdan artık tam anlamıyla kendine bağlı bir Anadolu devleti haline getirmeyi gerçekten ustaca başarmıştır. Balkanlardaki Hıristiyan uyruk, daha yüzyılın başlarında ardı ardına ayaklanarak ulusal bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır zaten.

Sözün kısası, Osmanlı İmparatorluğu, bizce hiç kuşku yok ki, XIX. yy.da tam anlamıyla bir “Anadolu Devleti” haline dönmüştür yeniden, dolayısıyla XIX.yy. tarihinde, belki hala dillendirilmemiştir, ama kesinlikle emperyalist bir tarih değil. Hatta bir anlamda “ulusal” diye niteleyebileceğimiz Anadolu tarihidir.¹²

Bilindiği gibi neredeyse bütün XVIII.yy. boyunca sürdürülmüş Batılaşma çabaları, Sünni Hanefi ulemanın şiddetle karşı çıkması yüzünden beklenildiğince başarılı olamamıştır. III. Selim’in “Nizam-ı Cedit” girişimi de Kabakçı ayaklanmasıyla sona erdirilmiştir ve ne yazık ki yeni bir ordu kurulamamıştır. Yeniçeri Ocağı ise, kelimenin tam anlamıyla “köylü taifesiyle doldurulmuştur düzensiz, disiplinsiz bir insan kalabalığı” halindedir artık ve kesinlikle herhangi bir savaşa gücü kalmamıştır. Üstelik bu köylü ve esnaf çocukları yüzünden bütünüyle Bektaşî ocağının etkisi altına girmiş olduğu için de, Sünni Hanefi ulema Yeniçeri Ocaklarına Düşman kesilmiştir. Ve birer fitne yuvası olarak nitelendirdikleri bu ocakların bir an önce kapatılmasına çalışmaktadır.

Akdeniz’i bir Fransız gölü haline getirme düşü peşindeki Napolyon Bonapart’ın Rus Çarı Aleksandr’la yaptığı görüşme ve pazarlıklar sonunda, ta 1798’de imzalanmış bir anlaşmayla sona ermiş olan Osmanlı-Rus savaşında yeniden başlatılmıştır.

Kuşkusuz, Napolyon Bonapart, bu düşünün gerçekleşmesi için bu kadarla da kalmamış, örneğin 1789 Fransız Devriminin rüzgarlarının, özellikle de “ulusçuluk” düşüncesinin Osmanlı topraklarında da bir an önce esmesi için elinden geleni ardına koymamıştır.

Başkentte Bab-ı Ali’nin diplomatik işlerinin birdenbire artmaya başladı. Bu, diplomasi işlerinde Fenerli Rumların rolüne yeni bir önem kazandı. Rum tercümanların, Avrupa diplomasisi ile olan ilişkilerde şüpheli roller oynayabilecek bir duruma gelmesi de başlamıştır. Ayrıca, özellikle Rum reaya arasında Fransız devriminin fikirlerinin, okumuşlar ve aydınlar yolu ile etkili olmaya başlaması; bu halk arasına biri Rusya, öteki Fransa yanlısı iki kolun çatışır duruma gelmesidir. Ayrıca, padişahın kendi reformcuları arasında da Rusya- İngiltere yanlıları arasında bir rekabetin doğmuştur. Avrupa diplomasisi ile elçilikler kurarak doğrudan doğruya karşılıklı

¹² Demirtaş, Ceyhun; *Ah şu Osmanlılar*; Kod ad: *Ulu Hakan-2*, İstanbul, 2000, s.54.

ilişkiler kurulmasına başlandığı halde, hükümette yeni diplomatik ilişkileri yürütecek bir dışişleri bakanlığı mekanizması bile kurulamamıştı. Başlıca diplomatik kararlar padişahın kendisi ve etrafındaki saray müşavirleriyle verilir; Bab-ı Ali sadece bu kararları dışarıya ileten bir kanal hizmetini görürdü. Bu yüzden, Fransız devriminin yarattığı karmaşık diplomasi işleri karşısında karar verecek tek kişi padişahın kendisi idi ki, o da Rus, İngiliz, Fransız yanlısı kliklerin telkinleri altında hangi yolu tutacağını kendiliğinden belirleyecek durumda olmaktan çıkmıştı. Yenileşme, geleneksel düzenin bozuk çerçevesi içinde yapılacaktı. Başarılar gerçekleştirilince düzenin eski haline döneceğine inanılıyordu. Sonuç bu düşüncenin yanlışlığını gösterdi. Bunu, Cevdet Paşa'nın şu sözleri iyi belirtir: "Yeni bir uygarlık yoluna gidilmek..... fikirleri doğmuştu. Lakin... yapının temeline bakılmayarak tavanın süslenmesine özenildi. Avrupa'da başlayan fenlerin ve sanatların yayılmasına çalışmak gerekirken uygarlık nehirlerinin getirdiği çerçöpe, israf ve sefahata aldanıldı... Halk yüksek tabakanın bu gidişinden nefret ederek her türlü yenilikten ürkmeye, yeni yöntemlerle yapılan her şeyi kötü görmeye başladı.¹³ III.Selim devletin ıslaha muhtaç olduğunu görerek usul ve furuğun yenilenmesine, özellikle nizam ordusu kurulmasına kesin karar vermişti...Lakin asıl devletin sivil düzeni bozduktu." Devlet işleri bir saatin çarkları gibi birbirine bağlıdır.Mekanizmanın düzenli olarak işlemesi, Hepsinin düzenli olmasına bağlı olduğundan devletin kendisi her parçasında temelli reformlara muhtaçtı."¹⁴

"Cevdet Paşa, o zamanın adı verilmeyen bir yazarın koyduğu teşhise dayanarak, Osmanlılığın artık sona erdiğini, İbn-i Haldun'un deyimiyle, onun asabiyetinin (dayanışma ruhunun, 'ethos' unun) öldüğünü tartıştıktan sonra, Nizam-ı Cedid olayını şu yargılarla kapatır." Kısası, her biri bir devleti yıkmaya yetecek nedenlerin hepsi, o zamanki durumda meydana gelmişti. Doğal koşullar altında bunların hiç birinin çaresi yoktu. Geçmişin devletleri içinde bazı güçlülere uğradığı halde bunları savuşturabilenler bulunduğu, tarihçilerin bilmediği bir şey değildir. Fakat bir devletin aynı zamanda bu kadar tehlikeli, bu kadar çeşitli uçurum kenarlarına geldikten sonra kurtulduğu tarihte görülmemiştir.¹⁵ Bu sözler, tarihsel Osmanlı rejiminin mezarına konmak üzere kazılacak taşta konacak 'fatiha' yazısını andırır. Çağdaşlaşma sorunu, artık militer yenileşme işi olmaktan çıkmak, eski rejimin

¹³ Ahmet Cevdet , *a.g.e.*, cilt.I, s. 67-68.

¹⁴ Ahmet Cevdet,*a.g.e.*, cilt.VI, s.5.

¹⁵ Ahmet Cevdet,*a.g.e.*, cilt.VIII, s.337.

yerini alacak başka bir rejimin temellerini aramak sorunu olacaktır. İlk kez olarak siyasa alanında bir yeri olduğu kabul edilen Hanedanlar (ayan, ağa, ve kendine buyrukluluk güden derebeyler) ile devlet erkanı, ulema ve ocak ağaları bir araya getirilerek tartışılacak; Osmanlı soyunun egemenliği altında, çıkarları karşılıklı çatışmalar halinde olduğu iyice beliren bu güçler arasında bir uzlaşmaya varılışı bir senede bağlanacaktı. Bu güçler arasında karşılıklı hak ve ödevlerin belirlenmesini, bunları çiğneyecek olanlara karşı uygulanacak cezalandırma yetkilerinin açıklanmasını tartışmak üzere bir kurultay (Meşveret Meclisi) çağrılmasına karar verildi. Ayan Sadrazam Mustafa Paşa, kurultayı açarak eğitilmiş ordu gerekliliğini anlatarak yeni bir uzlaşma sağlanırsa Nizam-ı Cedid'in başlattığı reformların devamının garanti edilmiş olacağını belirtti. Tarihçilerin hararetle olduğunu söyledikleri tartışmalardan sonra 1809'da İttifak Senedi adı ile tanınan ve Şer'i Hüccet'den daha ayrıntılı, basit bir anayasa taslağı diyebileceğimiz bir belge ortaya çıktı.¹⁶

---

¹⁶ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, cilt.IX, s.338-339.

II.BÖLÜM

II.MAHMUT DÖNEMİ

II.1. Sened-i İttifak

Bu belgeden de Şer'i bir hüccet olarak söz edenler varsa da bu da gerçek anlamıyla bir şeriat belgesi değildir; ve geleneksel Osmanlı kanun kapsamına da girmez. Şer'i hüccet, ya özel hukuk olan İslam fihî usulüne göre kaza ve ifta makamlarının bu hukukun uygulanması ya da yorumlanması için düzenledikleri bir belgedir; ya da devletin baş hukuk müşaviri diyebileceğimiz şeyhülislamlık makamının (ya özel, hukuk işleri ile ilgili ya da devlet işi ile ilişkili sorunların belirlenmesi için) devletin isteği üzerine verdiği bir fetvadır. İttifak senedi ise ne şeriat kurallarına göre yapılmıştır; ne de ancak padişahlar tarafından çıkarılan kanunlara benzer. Bunun şer'i hüccet sanılması ya geleneksel Osmanlı düzeninin kurallarının unutulduğuna alamettir ya da böyle gelenekte görülmemiş işlere kalkışıldığında daima uyanan dinsel kaygıları yatıştırmak için ona dinsel bir meşruluk süsü verilmek istenmesinden ileri gelmiştir. Bu belgede belirtilen bazı noktalar şunlardır:

“1) Padişahın kendisinin ve egemenliğinin dokunulmazlığı hepimizin taahhüdü ve kefaleti altındadır. Vezirler, bürokrasi, ulema, ocaklar ve hanedanlarca ona karşı bir ihanet ve itaatsizlik eylemi işlenirse, buna kalkışanı hep birlikte bastırmaya çalışacağız. Hayatta oldukça kendimiz, olmadıkça evladımız ve hanedanlarımız saltanatın korunması ve bozulmasının önlenmesi sorumluluğunu üstümüze alıyoruz.”¹⁷

2) Devletin yaşaması, güçlenmesi kişi ve hanedan olarak bizlere bağlı olduğuna göre, hepimiz arasında tartışma ile verilecek kararlarla Hakanlık ülkelerinde yazımla derlenecek askerlerin, müzakere meclislerinde kararlaştırılacak bir düzene göre devlet askeri olacak derlenişine birlikte çalışacağız. Bu asker derlenmesi maddesine oy birliği ile karar verildiğinden, bunu zamanın değişmesiyle bozmak isteyen olursa ya da ocaklar buna karşı gelirse hepimiz buna kalkışanı hain sayarak cezalandıracağız.

---

¹⁷ Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, cilt. IX, s.351.

3) Hazine ve devlet gelirlerinin korunmasını taahhüt ederiz. Bunların toplanmasına, korunmasına, padişah emirlerinin uygulanmasına kim karşı gelirse birlik olarak hepimiz, onu önleme görevi ile yükümlü olacağız.

4) Devletin geleneksel düzen kanununa göre Padişah emirleri ve yasakları onun mutlak vekili yolu ile geldiğinden bundan sonra herkes bu makamın (sadaretin) üstünlüğünü tanıyıp ödevi dışı işlere karışmayacak, emir ve yasaklar bu makamdan gelecektir. Bunlar padişahın emir ve yasakları olduğundan kimse bunlara karşı bir eylemde bulunmayacaktır; fakat uygulamalarını önleyenlere hepimiz karşı geleceğiz. Ancak bu makamdan (Sadrazamlık makamından) kanuna aykırı rüşvet, yolsuzluk ve devlete zararlı işlemler çıkarsa hepimiz birlikte ona karşı gelip onu önleyeceğiz.

Tartışmalar sonucunda birkaç maddenin daha eklendiği bu senet yazıldı. (Ekim 1808). Bu belge ile;

- a) Padişahlık makamının en üstün egemenlik makamı olduğu belirtilmiştir;
- b) Yasama ile uygulama organları arasında bir ayırım yapılabilmıştır;
- c) En önemlisi, Padişah ya da hükümeti adaletsizce eylemlere giriştikleri takdirde ona karşı isyan hakkı tanınmıştır. Senedin altındaki imzalara bakarsak, sadaret, meşihat, yeniçerilik, merkezi bürokrasi, vilayet valileri gibi kişilerin teşkil ettiği 21 imzaya karşılık sadece 4 hanedan temsilcisinin adını görürüz (Karaosmanoğlu, Çirmen Mutasarrafı, Cebbar Zade, Serezli İsmail).

Buna karşılık sözleşmede Padişah da görülmüyor. Saray adamları genç padişaha bunun geleneksel padişah yetkilerine aykırı olduğunu anlatmışlardı. Fakat şimdilik bunun önüne geçmek mümkün olmadığından ses çıkarılmamalı, ilerde bu sözleşmenin siyasal haklar tanıdığı ayan ve derebeylerin hakkından gelinmeliydi. Cevdet paşa'ya göre, II. Mahmut o zamandan bunlarla savaşmayı aklına koymuştu.¹⁸

Bir anayasa belgesi olarak bazı eksikliklerine karşın, İttifak Senedi'ni önemli bir belge olarak tanımlamamızın öteki nedeni içindeki çelişkilerin özelliğindedir. Bu belge yeni bir devlet rejimi kurulması sorununda yatan güçlükleri yansıtır. Sözleşmeyi hem hanedanlar tarafının, hem padişah tarafının kabul etmekte gösterdiği kaçınma bunun bir görüntüsüdür. Sözleşmeye karşı iki tarafın gösterdiği isteksizlik, daha sonra

¹⁸ Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, cilt.IX, s.338-339

ittifak yerine çatışmaya girişmeleri sözleşmede iki yanında çıkarlarına uymayan kuralların yanyana bulunması, bunların uyuşmazlığını gösterir. Hanedanların dokunulmazlığından devletin sorumlu olması, hatta evlatlarının bu hakkı miras olarak almalarının tanınması geleneksel ilkedden çok radikal bir ayrılış olacaktır.¹⁹

İttifak senedinin eksik yanları su üç noktada toplanabilir:

a) Yönetme organı ile ayan arasında çatışma olduğunda Padişaha ya da bir meclise aracılık vermemiştir;

b) Padişah emir ve yasakları ile onları uygulayan organları ve devletin yeni sözleşme temelini yapanlar arasındaki hukuksal ilişkiler belirsiz bırakılmıştır;

c) İsyan hakkının hangi koşullar altında meşru olabileceği, hükümeti padişah iradesiyle, Padişahın şeyhülislam fetvasıyla değil, bir temsilci meclis kararıyla olup olmayacağı belirsiz bırakılmıştır.

Çok geçmeden senette imzası olmayan gerçek derebeylerin isyanları ve bağımsızlaşma çabaları başladı. Arnavutluk'ta Tepedelenli Ali Paşa, Suriye'de Genç Yusuf Paşa, Daha sonra Mısır'da Mehmet Ali Paşa, Baban taraflarında Abdurrahman Paşa, Osmanlı egemenliğinin bütünlüğüne aykırı tutumlarını artırdılar. Padişah bunlara karşı yeniçerileri kollamaya başvurdu.

Sekban-ı Cedit karşısında bunları huylandırmayacak tedbirler alınıyor; Örneğin elinde yeniçeri esame tezkireleri olanları zararlandırmamak için esamelerin satın alınmasına karar veriliyordu. Bu koşullardan ötürü İttifak Senedi ölü doğmuş bir belge olarak kaldı.

II.2. Mahmut Dönemi Ve Halifelik

Osmanlı hükümranlığına yeni bir temel bulma yönünde girişilen yeni bir deney Osmanlı tahtının tek kalmış varisi olan genç II.Mahmut' un 17 yıl sonra mutlakiyetçi bir monarşi kurma aşamasına varması ile sonuçlanacak olan, Osmanlı tarihinin çok paradokslu, fakat bir dönüm noktası sayılabilecek olan ve belki Osmanlı geleneğinin doğrultusuna uygun bir deneydir.²⁰

¹⁹ Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, cilt. IX, s.8.

²⁰ Niyazi Berkes; *a.g.e.*, s.140.

Ötekiler gibi bu da eski Osmanlı Padişahlık geleneğine aykırı bir tutum olarak gözüktür, fakat bu ayrılıkların sonucusudur. Başka bir deyimle bu tutum eski Osmanlı sisteminin kapanışının başlangıcı olmuştur. Bu tutum, Batı dönemi kapanmak üzere olan, Mutlakiyetçi monarşi kurma anlamında ilk batılaştırıcı siyasal çağdaşlaşma kapısını açmıştır. Bu deney Şer'i Hüccet'deki bir fikir yani devletin İslamlıktaki "geleneği yürütme, yeniyi önleme" ilkesine dayanması fikri ile İttifak Senedi'ndeki bir fikrin yani hükümdarın mutlak egemenliğinin tanınması fikrinin mutlakiyetçi bir monarşiye esas olan merkezietçi hükümet kurmayı engelleyen rakip güç parçalarını yönünde uygulandığıdır. Aslında, ikisi birlikte alınacak olursa eski Padişahlık rejimine aykırı olmamakla birlikte, <din-ü devlet> bileşimini <din> ve <devlet> ikilemine bölmesi açısından, çağdaşlaşma sürecinin yeni bir aşamasıdır.

Osmanlı devletine karşı olan Avrupa devletlerinde de artık İslamlık (ve Hilafet) bir düşmanlık hedefi olmaktan çıkmıştı. Osmanlı padişahının bu yanının hala yaşamakta olan bir nitelik taşıdığı, Avrupa diplomasisince ancak Tanzimat döneminde sezilmeye başladı.

II.Abdülhamit zamanında aşırı bir ölçüye bile getirildi. Bir Fransız gözlemcisinin II.Mahmut'un padişahlığının ilk yıllarında yazdığı şu sözleri, o zaman belki anlamsız gibi gözükmekle birlikte yerinde bir teşhistir: "Osmanlı imparatorluğunun hala nasıl devam etmekte olduğunu, özellikle Türklerin nasıl hala Avrupa' da bulunuşunu anlamakta güçlük çekilir. Hele ordularının bilgisizliği, disiplinden yoksunluğunu, maliyesinin anarşi içinde oluşunu, kalelerinin bakımsız durumunu, ağaların İstanbul'a yakın olanları arasında bile görülen isyanlarını, nihayet Mora, Şam, Mısır paşalarının bağımsızlıklarını yakından görenler için bu anlaşılır şey değildir. Dünyanın en sallantılı tahtında oturan Sultanı yerinde tutan asıl güç, onun halifeliğidir."²¹

II.Mahmut bizim belleğimizde dünyasal bir monark olarak, batılaştırıcı bir çağdaşlaşma dönemini açmış kişi olarak kaldığı için, 1826' dan sonraki niteliği ile başlangıçta onun<gerici> diyebileceğimiz kişileri yanına almış, hatta cihatçı bir halife rolüne girmiş bir kişi olduğunu belirtmek şaşırtıcı olacaktır. Acaba İslam ve Türk

---

²¹ Niyazi Berkes; *a.g.e.*, s.142.

olmayan Osmanlı halklarının yüksek ve orta tabakaları üzerine baytının etkisi nasıl olmuştur.

Bu halkların en önemlisi Rum Ortodoks kilisesi altında toplanan Hristiyanlardır. Katolikliğe karşıt bir siyasa güden Osmanlılar, Papalığın universalist din egemenliği iddiasına karşılık olarak İstanbul Ortodoks Patrikliğine bütün Ortodoks kavimler üzerine ruhani egemenlik kapsayan bir nitelik vermişlerdi. Avrupa devletleriyle iki yanlı diplomasi ilişkilerinin başlamasıyla Bab-ı Ali'nin dışişleri çoğalınca orada ve donanmada açılan tercümanlıklara da, bazıları Avrupa'da eğitim görmüş Batı dillerinin bilen Rumlar tayin ediliyordu. Birincisi bir çeşit dışişleri bakanlığı genel sekreterliği gibi önemli bir görevdi. 1793'de Londra, Viyana, Berlin ve Madrid' de elçilikler açıldığı zaman da elçi yardımcılıklarına Hristiyan Rumlar atanmıştı.

Avrupa'da bir İslam devleti (halifeliği) olarak gözüken Osmanlı devleti, bu yanlarıyla gerçekte bir İslam-Hristiyan Ortodoks birliğinin dünyasal gücü niteliğinin taşıyordu. Balkanlar'da, Anadolu'da, Levant'da (bugünkü Suriye ve Lübnan'da) bulunan Hristiyan toplulukların kiliseleri eskiden daha da imtiyazlı durumlarıyla bırakılmışlardı. Osmanlıların bu din rejimi Batı yazarları *Millet Sistemi* terimi ile nitelerler.

Batı etkisi, bu Hristiyan halk kütlelerinin hayatı üzerine dolaylı ve dolaysız olarak dokunmaya başlamıştı. Arnold Toynbee'ye göre bu, ilk önce kıyafetlerde değişmelerde görülür. İkincisi, Ortodoks halkın artık Müslümanlığa geçmesinin durmasında görülür. Üçüncü bir görünüş, Slav Ortodoksların bir kısmının Katolik Habsburg yönetimini Müslüman yönetime yeğ bulmalarıdır. XVII.yüzyıla kadar bunun tersi oluyordu. XVII.yüzyıla kadar bile bunların Habsburg yönetimini seçmesi Osmanlı yönetiminde din baskısı altında olmalarından değil, Müslüman reayanın da ıstırap çektiği kötü hükümet yönetiminden ileri geliyordu. Ortodoks halklar üzerinde, katolik olmayan Hristiyanların dinlerine özgürlük tanınacağına bildirilmesi etkili oldu. Osmanlı İmparatorluğunun çevresindeki devletler arasında bu alanda Avusturya'nın etkisi, Rusya'ninkinden önce gelir.²²

Tonybee, Batı kültürünün Hristiyan milletler üzerine etkilerinin Venedik ve İtalya yolu ile, Batı diplomatları kanalıyla ve Akdeniz'de ticaretin gelişmesinin yarattığı

²² Arnold Tonybee; *A Study of History*; VIII; s.178.

sonuçlar yoluyla olduğunu söyler. Avrupa diplomatlarıyla tanışmanın etkileri de en çok Otuz Yıl Savaşları sırasında (1618-1648) oldu. Avrupa’da bu savaşlar zamanında Osmanlı başkenti Katolik ve Protestan devletlerin temsilcileri arasında bir din savaşına sahne olmuştu.

Bildiğimiz gibi, Hristiyan halkı ve Hristiyanlığın kutsal yerleri (Filistin) ile ilgili ilk büyük Avrupa devleti Fransa idi. XVIII. yüzyılda bu devletin Katolik propagandasını yalnız din düşünceleriyle değil, ekonomik düşüncelerle hızlandırdığını da biliyoruz. 1673 kapitülasyonlarından sonra Osmanlı Hristiyanları arasında Katolikleşme başlamıştı. Bunda, Fransa’nın himayesi altına girmenin sağlayacağı yararlar büyük rol oynuyordu. Özellikle matbaacılığın gelişinden sonra, Ermeni ve Rumlar arasında Katolikliğe geçme hareketlerine karşı, kendi kiliselerinin baskısı ile Osmanlı hükümeti yalnız matbaacılığa karşı bir tutum almakla kalmamış, din değiştirmeyi de yasaklamıştı. Bu Katolik çalışmalarına karşı Protestan devletler de cephe almışlardı.

Avrupa’daki aydınlanma döneminin etkilerine gelince, bunda Devrim öncesi Fransız düşünüyü ile Katolik Avusturya, Ortodoks Rusya, Protestan İngiltere ve Hollanda siyasal etkileri arasındaki farkları bulmak güçtür. Özellikle Rumlara karşı Avrupa’da bu üç dinden olan ülkelerde din açısından eski olumsuz bakışın yerine olumlu bir bakış doğmuştu. Siyasaları birbirine karşıt olduğu halde hem Fransa, hem Rusya Osmanlı devleti yerine bir Grek devleti kurulması ideasının beslenmesine yataklık eden ülkeler olmuştu. Mora ve Adalarda Rum ayaklanmalarını Rusya’nın kışkırtması, bu otokratik devletin özgürlüğü sevmesinden, devrimciliği tutmasından değil, Osmanlı devleti aleyhine Balkanlar’da güçlenme siyasasının bir parçası olmasından ileri geliyordu.

III.Selim zamanında, şimdiye kadar yalnız Avrupa tüccarlarına tanınan imtiyaz ve muafiyetler Osmanlı tebaası olan ve yabancı ticaret temsilcilerinin hizmetinde alışan Hristiyanlara da verildi. Kapitülasyonlarla Avrupa elçilerine tercümanlar kullanma hakkı verildiği gibi, bu dönemde elçiliklerin vilayetlerdeki konsolosluklarına da böyle bir hak tanındı.Bunlar, tercümanlarını yabancı dil bilen yerli Hristiyanlardan seçerlerdi. Hatta, kapitülasyonlara aykırı olarak yerli Hristiyanlardan konsolos atandığı da olurdu.²³

---

²³ Arnold Tonybee. *a.g.e.*, s.167.

Yerli tercümanlara beratla izin verildiğinden bunlara Beratlı denirdi. Tıpkı elçiler ve konsolos gibi bunlar da vergi vermezdi. Diplomatik imtiyazları bile vardı. Tarih yazarı Asım'ın iddiasına göre, bunlar elçiliklere ve konsolosluklara casusluk hizmeti de görmekteydiler. Beratlılar elde ettikleri bağışlıklar sayesinde, hükümet nizamları dışında serbestçe ticaret yapabiliyorlar; gayri-menkul satın alabiliyorlardı. Bunun, Anadolu'nun Rumlaştırılmasında bir etkisi olduğu tahmin edilebilir. Berat satışı, hükümet adamları arasında rüşvet ve yolsuzluk işlerini de artırmıştı. III.Selim' in bir fermanı ile bunlara 1500 kuruş gibi bir fiyatla atılmasına izin verilmişti. Bu tedbirle, Osmanlı tebaası tüccarlarını Avrupa tüccarlarıyla rekabet edecek duruma getirmek isteniyordu. Bu tutum, özellikle Rum tüccarları arasında bir ticaret burjuvazisinin gelişmesine yardım etti.

Hristiyan milletlerin uluslaşma akımları Osmanlı siyasi hayatında siyasi planda dinsel tepkiye yönelişte rol oynamıştır. Aynı koşulların Müslüman Osmanlılar üzerine etkisi ise Türk ya da Arap ulusçuluğu yerine İslamlik eğiliminin güçlenmesi şeklinde kendini göstermiştir. Osmanlı imparatorluğunun ve devletinin yıkılışı zamanına kadar, Osmanlı imparatorluğundaki Türkler arasında ulusçuluk akımı gelişmemiştir. Türkten ve Araptan gayri olan Müslüman Osmanlı içinde milliyetçilik etkisini ilk duyanlar yalnız Arnavutlar olmuştur. Arnavut ulusçuluğunun daha sonraki dönemlerde Türk milliyetçiliği üzerine de etkisi olmuştur.

II. Mahmut, Osmanlı Tarihinde ilk kez, vakıf yöneticiliğini ulemanın elinden almıştır. Tarihçilerin verdikleri bilgilere göre, 1831 yılına gelindiğinde ulemanın elinden alınıp evkaf-ı Hümayun Nezareti' ne bağlanan Hümayun Vakıfı sayısı bini aşmıştır. 1839'da bakanlığın adı değiştirilip "Evkaf Nezareti" haline getirilmiş ve ülkedeki bütün vakıflar ona bağlanmıştır. Evkaf Nazırları artık bakanlar kurulu toplantılarına da katılmaktadır.

Saray salgın hastalıklar yüzünden can derdine düşmüştür. II. Mahmut 1827 yılında Tıbhane-i Amire adlı okulda tıp eğitimi, gene Osmanlı tarihinde ilk olarak Arapça dışında bir dilde üstelik bir "küftar" dilinde, Fransızca yapılacaktır. Cevdet Paşanın da yazdığı gibi, o tarihe kadar Müslüman Uyuğun "Rum ve Avrupa dillerini öğrenmesi yasaktır." Ecnebi lisanlarını öğrenenlere zındık ve mülhit (dinsiz ve sapık) gözü ile bakılmaktadır.

Prof. Berkes'in verdiği bilgiye göre II.Mahmut sanki ulemanın inadına, Tıphane-i Amire'nin açılışından kısa bir süre sonra, 1828 veya 1829'da bu kez de Cerrah hane adında bir ikinci tıp okulu daha açmıştır.

Bu okullarında tıpkı XVIII. yy'da kurulan askeri mühendislik okullarında olduğu gibi beklenen sonuç kolay kolay alınamamış olsa *pereketin* kuşkusuz. Çünkü hem bu okullara biraz biyoloji, biraz anatomi bilgisi olan ğrenci yetiştirmek ilköğretim okulları yoktur ülkede, hem de ders verecek nitelikte ğretim yesi bulmak neredeyse olanaksızdır.

II. Mahmut "ğrenmek medenileşmektir" prensibini savunduğu için bir fermanla ilk öğretimin mecburi olduğunu ilan etti. Bunun zerine de, yüksek okullara ğrenci yetiştirmek üzere İstanbul'un bazı taraflarında bugünkü ilk okula muadil rüştiye okulları kuruldu.

II. Mahmut salgın hastalıkların batıya yayılmasında Osmanlı ülkesinin bir köprü durumunda bulunması yüzünden Batılıların yönlendirmesiyle biraz da Avrupa'da uygulanan "karantina" usulünün Osmanlı ülkesinde de uygulanmasını da istemiştir.

II. Mahmut, Fatih'in başlattığı neredeyse dört yüzyıldır süregelen "Hekimbaşlık" kurumuna da son vermiştir. Aynı günlerde 1836 yılında aldığı bir kararla Hekimbaşlığı "saray hekimliği" haline dnştrmştir ve bu göreve hekim olmayanların atanmasını yasaklamıştır. II. Mahmut bir "kıyafet nizamnamesi" ıkararak ulema dışında herkesin setre pantolon ve fes giymesini zorunlu hale getirmiştir.

Saraydaki uşaklarda tıpkı Fransız saraylarındaki gibi görevlerine göre ayrı ayrı üniformalar giymektedir.

"Saray teşkilatı, tefriş ve teşrifatı Avrupa sarayları göz önünde tutularak yeniden düzenlenmiş mabeyn mşirlikleri mabeyn katiplikleri yaverlikleri gibi yeni yeni görevler ihdas edilmiştir.

Üstelik bu giysilerle gidecekleri eliliklerdeki resmi ziyafetlere artık Müslümanlarında şarap içmelerine izin verilmiştir.

Tanzimat'tan sonra Abdülmecit döneminde Avrupa ülkelerine başvurularak 1844'de onların yönlendirmeleriyle ve onların güvencesinde ilk "basık kaimler" ıkarılmıştır piyasaya. Yine Avrupalıların yönlendirmesiyle eski sikkeler yürürlükten

kaldırılmış ve yerine değeri Avrupa madeni paralarına göre ayarlanmış ve Abdülmecit'in adına göndermede bulunarak yeni "mecidiye"ler kestirilmiştir.1849'da gene Avrupalıların yönetiminde "Dersaadet" adıyla ilk banka kurulmuştur.

Bilindiği gibi 1837'de de önce İmparatorluğun Mali işlerinin Batılıların istediği doğrultuda yönetecek bir Maliye Bakanlığı kurulmuş, ardında 16 Ağustos 1838'de de Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk kez başka devletle İngiltere ile ticari anlaşma imzalamıştır. İngiltere'den 3 ay sonra da bu kez Fransa 25 Kasım 1838 de Osmanlılarla aynı anlaşmayı imzalamış Fransa'yı da sırasıyla Lübek, Bremmer ve Hamburg kent devleti, Sardanya, İsveç ve Norveç, İspanya, Felemenk, Danimarka , Prusya ve Belçika izlemiştir.

Sultan Abdülmecit döneminde 3 Kasım 1839 da Gülhane Hattı Hümayunu ile Tanzimat ilan edilmiş ve imparatorluğun, Batılı ölçütlerine göre tepeden tırnağa yeniden yapılandırılacağı dünyaya duyurulmuştur.

O dönemin ünlü tarihçisi Ahmet Cevdet Paşa' da saraya sunduğu 8 rebiülahir. 1295 tarihli 7 nolu Tezkiresinde, Cuma delu'lanın (hicri takvimin 5. ayı) 24. gecesi zat-ı şahane İngiliz elçisi Canning'in balosuna mud'uven (davetli olarak) teşrif buyurdu. Öteden beri sadrı azamlar bile elçi ziyafetlerine veya balolarına gitmek adet değilken bir seneden beri sadrı azamlar gitmeye başladı. Bu sene zat-ı şahane için dahi bu kapı açıldı. Ortodoks papazlarına göre saz dinlemek ve raks seyretmek büyük günah iken bu baloda bütün patrikler ile haham-başı dahi bulundu.

Şeyhülislam Efendi dahi davet olmuş idi. Lakin itizar eyledi (özür diledi) , fakir dahi davetli idi. (Ahmet Cevdet Paşa, 1 Cuma del ula 1271-6 şubat 1855 de saray vakanüvisliğine getirilmiştir. "Sadrı azama sordum "Şeyhülislam Efendi den izin al" dedi, Şeyhülislama sordum, "sadrı azam bilir" dedi. Bende "gitme" dedim". diye yazmaktadır.²⁴

Ahmet Cevdet Paşa, Yunan ayaklanmasının daha ilk günlerinde idam edilmiş Rum asıllı son tercüman Kastaki efendinin yerine getirilen Yahya efendinin 15-20 gün sonra, istidatlı ve hevesli efendilere yabancı lisanlarını öğretmekle de görevlendirildiğine, bu iş için kendime 500 kuruş maaş bağlamak, kaynak bulunması için defterdara recep ayının 20.günü yazılı emir gönderildiğini ve lisan öğrenmeye istekli

²⁴ Cevdet Paşa; *Tezahir*, cilt 1-12, TTK Yay., Ankara, s.61.

kalem katipleriyle memurlara da derecelerine göre maaş bağlayarak, bab-ı Ali de bir tercüme odası açıldığını yazmaktadır.²⁵

II.3. Fransız Devrimi Ve Osmanlılar

Örneğin Ahmet Cevdet paşanın yazdığına göre 1820'lerden sonra İstanbul a giriş çıkışları da sınırlamışlar, Tarihte ilk kez "Mürur Tezkeresi" uygulamasını başlatmıştır.²⁶

Ahmet Cevdet, XVIII. yy. ortalarında tam 16 yıl sultanlık yapan padişah IV. Mustafa'nın da "Osmanlı İmparatorluğunun sürekli yenilmesini ve gerilemesinin asıl nedeni olan örgütleri bozulmuş bu yeni çeri ordusunun, artık dair düzene sokulabileceğine inanmadığını oğlu IV. Selime de söylediğini yazmaktadır.

Prof. Mümtaz Turhan da "Lale Devrinden Tanzimat'a kadar olan bir asırlık zaman zarfında garphlaşma faaliyetleri, bariz bir şekilde ordunun yenileştirilmesi mevzuu etrafında toplanır." Zamanın devlet adamları mücedditleri (yenilikçileri) Avrupa karşısındaki mağlubiyetimizin sebeplerini esas itibariyle orduda düzenin bozulmasın da garbın üstünlüğünü de askerinin yani bir harp tekniğine göre yetiştirilmiş olmasında bulurlar . Onun için orduyu ıslah veya garbın harp tekniğine usulüne göre yeni bir ordu teşkil etmekle Avrupa ile aramızdaki farkın giderileceğine ve meselenin böylece halledileceğine kanidirler.

"İmalathaneler, fabrikalar, tersaneler gibi yeni tesisler hep askerin ihtiyacı olan kumaş, silah, mühimmat ve sair hazırlamak için kurulur; mektepler orduya lüzumlu unsurlar yetiştirmek amacıyla açılır." Diye yazmaktadır.²⁷

Açılan okullar elbette ülkenin genel eğitim politikasıyla kesinlikle ilgili değildir. Ancak gene de bu okullarda Fransızca tarih coğrafya matematik edebiyat felsefe vb. gibi dindışı dersler de okutulmaktadır. Ve dolayısıyla çok az sayıda da olsa yeni tür bir aydın yetiştirilmektedir. Ayrıca unutulmamalıdır ki Avrupa'nın büyük devletlerinde büyük elçiliklerin açılması da 1795'ten sonra III. Selim döneminde olmuştur ve ilk büyükelçilerin dil bilmemelerinin neden olduğu sorunlar büyükelçilerin dil bilmemelerinin neden olduğu sorunlar yüzünden de o ülkelere dil öğrenmeleri için

²⁵ Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, cilt. 11, s.221.

²⁶ Ahmet Cevdet; *a.g.e.*, cilt. 12, s.17.

²⁷ Mümtaz Turhan; *Kültür Değişimleri*, İstanbul, 1969, s. 295-296.

gençlerde gönderilmeye başlanmıştır. Böylece de ulemanın karşısında artık Batıdaki gelişmelerden de az çok haberi olan din dışı eğitim almış doğmaya değil bilime inanan Batılı anlamda aydın diyebileceğimiz yeni bir kuşak yetiştirmeye başlamıştır kendiliğinden.

Ahmet Cevdet Paşa Tezakir adlı kitabında verdiği bilgilere göre müderris olduktan sonra Hande Sehane-i Berriye (Kara kuvvetleri Mühendis hanesi) hocası miralay Nuri Bey'den hesap cebir handese Hüseyin Rıfkı beyden mecmuatul- müheolsun oktant risalesi ishak efendiden ulum-ı riyazziye dersleri almıştır.

Saçaklızade Mehmet bin Ebubekir el Maraşi de, "Tertibul- ulüm" adlı kitabında "hisab hendese hey'et ve aruz gibi ilimlerin medreselerde "zaman elverdikçe öğretildiğini" yamaktadır.

Görüldüğü gibi Osmanlı Medreselerinde matematik fizik vb gibi din dışı bilimlerinde okutulduğunu söyleyebilmek gerçekten olanaksızdır. Okutulduğu söylenen medreselerde de gene görüldüğü gibi müderrislerin keyfine göre o bilimle ilgili birkaç basit bilgi verilmekle örneğin aritmetik dersinde dört işlemin öğretilmesiyle yetinilmiştir

Reform gereksinmesi Türkiye'de kötülüklerin artmasından duyulan acıdan doğmuştur.

Türk gençleri askerlik eğitimi görmek üzere Fransa ve Almanya'ya gönderildi. Subay yetiştirmek üzere Saintcyr'ın benzeri bir okul açıldı. Doğu Anadolu'da ve Balkanlarda büyük tahkimat işlerine girildi; yedek birlikler kuruldu sivil yönetimde düzüne sokulup iyileştirildi. II. Mahmut memurlar aristokrasisini parçaladı. Bunlar sarayda ve başlıca kentlerde birer kalıtsal sülale oluşturma yoluna girmişlerdi. Divan'ın gücünü birliğini bozmuşlar sorunları her bakanla ayrı ayrı inceleyip çözmeye başlamışlardı. II. Mahmut Türkiye'nin güzel yollara kavuşmasını istiyordu; bir posta örgütü kurdu; Fransızca ve Türkçe olarak yayınlanan Maniteur Ottoman adlı bir gazete çıkarttırdı ; Avrupavari eğlenceler, balolar, konserler, düzenletiyordu, sarık sarmayı yasakladı kendisi. de alafranga elbiseler giyyordu. Uyruklarının kıyafetlerini ve sakallarını Avrupa örneğine göre düzenlemeyi düşünüyor, dış ülkelere gidip gelenlere pasaport uygulaması tasarlıyordu. Viyana ve Paris hükümetlerine sürekli elçiler gönderiyordu-ki bu bir yenilikti. Kamu sağlığı ile uğraşiyor karantina yerleri kurdurarak şüpheli gemileri karantinaya aldırıyordu.

Fakat onun reform isteği işlerin temelinden çok dış görünüşüne dayanıyordu. Bunda başka hep kişisel kaygılar içindeydi otoritesinin üstüne titriyor ve hükümdarlık ayrıcalıklarına kıskançlıkla bağlı kalıyordu.

Vergi sistemini temelden değiştirme çabası tamamiyle suya düşmüştür. Türk halkı böylesine bir dönüşüme hazır değildi.

“Doğudaki insanların anlayışı konusunda bir fikir edinmek Avrupalılar için olanaksızdır. Okuma yazma bilen bir Türk kendini bilgin sanır.” diye yazıyordu.

II.4. II. Mahmut’un Portresi

Mahmut’un reformculuk dönemi, yeni bir rejim arama deneylerinde gelenek doğrultusuna en çok uyan mutlakiyetçi monarşi şekline yöneliş dönemidir. Bunu gösteren özellikler şunlar olmuştur:

- a) Hükümdarın mutlak yetki hakkı devam ediyor;
- b) Yönetilenler reaya olmaktan çıkıyor, tebaa ya da halk oluyor;
- c) Kapıkulluğu kalkıyor, onun yerine sınıf, ırk din, farkları gözetilmeden devşirilen bir sivil bürokrasi gelişıyor;
- d) Kapıkulu ordusu yerine farklı şekilde devşirilecek bir militer örgüt kurulmasına doğru gidiliyor;
- e) Sivil bürokrasi ve ordunun başında bulunanlarla Ulemadan seçilen kişilerden oluşan en üst yetkili, kanun yapma görevlisi süreli meclisler kuruluyor.

Tanzimatın ilanına kadar bunların hiçbirini tam olarak gerçekleştirilmiş değildir; Tanzimat, hükümdarın yetkilerini kısma gibi bir değişlikle böyle bir rejimin uzantısıdır.

Kimi gözlemciler bunu eski despotizme, kimileri istibdat yönetimine, kimileri de ilkel yasalı bir rejime benzetmişlerdir. Gerçekte bu, Avrupa’da Fransız devriminin yıktığı, Avrupa’nın başka yerlerinde de yıkılma halinde olan ve *Ancien Régime* terimi ile adlandırılan devlet türüne çok benzer.

Bu modeli istibdat yönetimi olarak tanımlamak, bir yüzyıl kadar sonra kurulan Cumhuriyet rejiminin ilk aşamasını diktatörlük rejimi olarak nitelendirmek gibi eksik ve yanıltıcıdır.

Fakat Mahmut'un mutlakiyetçi monarşi yönetimine bir istibdat yönetimi benzerliği veren yanlar yok değildi. Tanzimat, buna bir son verme çabasının ürünüdür. Bu dönem, bu kuralları koyma çabaları içinde geçen bir dönemdir; fakat bu kuralların konmasında yönetilenin yeri yoktur. Tanzimat, hükümdarın mutlak yetkisini keyfi olmaktan çıkarma çabası olduğu halde, onda da yetki kaynağı yönetilenin kendisi olmamıştır. Halk kendini, reform adına yapılmış işlerin altında ezilmiş görüyordu. Batılı gözlemciler arasında pek azı durumun niteliğini kavrayabilmiştir. Çoğu II.Mahmut'u müstebit, başarısız bir hükümdar olarak gösterir.

Bu görüşte olmayanlar (örneğin, Mahmut zamanında İstanbul'a gelen Amerikalı doktor Dekey ile İngiliz tarihçisi Temperley) Mahmut'un yaptıklarını, bir yüzyıl önceki Büyük Petro ile kendi zamanındaki Mehmet Ali reformlarının başarılarına benzetirlerse de, onların başarıları karşısında Mahmut'un başarılarının sönük kaldığını kabul etmek gerekir. Fakat bu iki reformcu farklı tarihsel koşullar altında zorunlu reform yapmışlardı. Birincisi reformlarını, yeni bir tür feodal aristokrasi aracılığıyla yürütülmüştür. İkincisinin ilk zamanki başarılı reformları, toplumsal bir dayanaktan yoksunluğu yüzünden çok sürmedi.

II.5. II.Mahmut Dönemi Reformları Ve Batılılaşma Çabaları

II.5.1. Eğitim Alanında Yapılan Reformlar Ve Batılılaşma Çabaları

Lale Devrinden beri çağdaş Batı teknikleriyle ilişki ve daha çok askerlik alanında yenileşme çabaları dolayısıyla gelen ve ali (yani teknik) bilgilerin medrese dışında kurulan Hendesehane gibi okullarda öğretilmeye başladığını, hatta ulemeden olan kişilerin medreseyi bırakarak bu okullara geçmeye başladılar.²⁸ Böylece, medreseler yeni bilimler ve teknikler alanında gelenekten uzaklaşıyordu. II.Mahmut zamanında yeni bilgi ve teknikler için ilim yerine fen terimi kullanılmaya başladı. Fenlerle ilgili işler için de *nafia* yani <yararlı işler> terimi yerleşti.O dönemdeki nafia bugünkü anlamındaki bayındırlık anlamına gelmekle birlikte bunlardan çok daha geniş bir kapsamı vardı. Bunu da bize yine çok geniş kapsamlı başka bir terim,*maarif* terimi gösterir. Bu terim, sonraları <eğitim> anlamına gelmişse de o zaman geleneksel medrese <ilm>ine karşılık yeni ve bilinmeyen bilgilerle tanışma, hatta *aydınlanma* anlamına

---

²⁸ Niyazi Berkes; *a.g.e.*, s.174.

geliyordu. Nafia, fen , maarif işlerinin hepsi< yararlı işler meclisi> (Meclis-i Umur-u Nafia) nın alanı içine giriyordu.

Gülhane fermanının ilanından hemen sonra bu iş için meclis-i maarif-i muvakkat kurulmuş, bu sonra meclis-i maarif-i umumi ve nihayet 1866 da maarif-i umumiye nezareti olarak bir bakanlık halinde örgütlenmiştir.²⁹

Tanzimat döneminde orta dereceli okulların modern eğitim esaslarına göre kurulduğunu görüyoruz. Rüştîye mektepleri İstanbul ve eyaletlerde kurulmaya başladı. Bir müddet sonra inas Rüşdiyelerinin (kız ortaokullarının) kurulduğunuda görüyoruz. Bu sonuçlara öğretmen yetiştirmek için kızlarında yüksek öğretim görmesi gerekiyordu ve Dar'ül Muallimat bunun için kuruldu. Böylece öğretmen ilk mesleği daha XIX. yy.'da Türk kadınlarının iş hayatına girmesine olanak veren bir gelişmenin başlangıcını teşkil etti.Rüşdiyelerden sonra vilayetlerde idadi mektepleri geliyordu. Galatasaray Lisesi (Mektebi Sultani) örneğinden sonra bütçesi padişah tarafından karşılanan sultaniler Rumeli ve Anadolu'da kurulmaya başladı.

1900'de Dar'ulfünün-u Osmani (İstanbul Üniversitesi) modern bir üniversite olarak Tıp, Hukuk, Edebiyat Fakülteleriyle hizmete girdi.

Tanzimatla başlayan eğitim modernleşmesi medreseyi söküp atamadığından bir kültürel ikileşme doğdu. Tanzimat fermanı ve özellikle ıslahat fermanının (1856) ilanı ile imparatorluğun gayrimüslim teb'ası kendi dil ve dinlerinde eğitim yapan ilk orta ve yüksek dereceli okullar kurmaya başladı.

İmparatorluk dünyanın yeni ekonomik düzenine ayak uydurmak için elde Fransız Ticaret Kanunu'nu adapte etti. (Kanun name-i Ticaret 1850) Yine modern anlamdaki şirketler dahi islami uygulamak bulunmayan hukuki kurumlarda sayılıyordu 1863'de de "ticaret-i Bahriye Kanunnamesi" kabul edildi. Bunun sonucunda da başka denizci ulusların kanunlarından yararlandı.

Tanzimat ileri gelenlerinden Ali Paşa Fransız Medeni Kanunu'nu kabul ettirmek istediği halde, A. Cevdet Paşa'nın başını çektiği Muhafazakar grup. 1868-1876 yılları arasında 16 kitaptan meydana gelen "mecelle esasta islam hanefi fikhının

---

²⁹Dr.İlber Ortaylı; *Türkiye İdare Tarihi*, TODAİE yayınları, No:180, Ankara, 1979, s. 171.

esaslarını benimsemekle birlikte fasılların düzenlenişi ve eserlerin kendi içindeki sistematigi göz önünde alındığında batı hukukundan esinlendiği görülüyor.

Tanzimat fermanı ile batı hukukunun bazı temel kurumları ilk defa İslam hukukunun bazı temel kurumları ilk defa İslam hukuku içine giriyor ve ikisini birlikte yaşamdan durumu doğuyordu.

Tanzimat döneminde ilan edilen idari ve adli reformların, özellikle de imparatorluktaki Hristiyan azınlıkların konumuna ilişkin reformların ardındaki en önemli dürtülerden biri şüphesiz ki daima dış baskı idi. Avrupalı güçler , klasik Uluslar arası yapısı içerisinde ikinci sınıf tebaa olan bu cemaatlerin konumunun iyileşmesi için baskıda bulunuyorlardı. Ağır ama emin ilerleyişle bu cemaatler Müslüman çoğunlukla en azından kağıt üzerinde eşitlik elde ettiler.Ama bu onları (ya da büyük güçleri) eski *millet* sisteminde sahip oldukları ayrıcalıklardan vazgeçmeye sevketmiyordu. Büyük güçleri bu yönde hareket etmeye , bir ölçüde , bunların himaye altındaki topluluklara yani Fransız ve Avusturyalıların Katolikler ile (Papa otoritesini tanıyan Doğu kiliseleri mensupları) Uniatlar'a, Rusların Ortodokslara, İngilizlerin Dürziler ile Protestanlara arka çıkmak yoluyla nüfuzlarını genişletme arzuları kesinlikle etken oluyordu. Bununla beraber içten gelen bir Hristiyan dayanışması da rol oynamaktaydı.Viktorya dönemi, dindarlıkta ve misyoner dernekleri ile köktendinci Hristiyanlık hareketlerinin etkinliğinde belirgin bir artışa sahne olmuştu. Uluslararası imparatorluğunda misyonerler artan şekilde etkinlik gösteriyor ve bunlar ülkelerindeki taraftarlarına, o sırada imparatorlukta meydana gelen siyasal ve toplumsal olaylar hakkında bilgiler sağlıyor, böylece kamuoyunda bu konulara yönelik hayli geniş bir ilgi yaratıyorlardı.

Ancak reformları sadece dış baskıya bağlamak yanlış olacaktır. 1839 Gülhane Hattı'nda olduğu gibi, bu reformlardan dış destek elde etmekte veya dış müdahaleyi önlemekte yararlanılmıştı, ama bunlar aynı zamanda imparatorluğu kurtarmanın tek yolunun Avrupalı tarzda reformları başlatmak olduğu yönündeki içten bir inancında sonuçlarıydı.

1839 sonrasının reformları, II.Mahmut'un programı gibi aynı alanları kapsıyordu. Ordu, merkezi bürokrasi, taşra yönetimi, vergilendirme, eğitim ve haberleşme. Yeni olan, adli reforma ve dayanışmaya dayalı usullere çok daha fazla ağırlık verilmesiydi. Abdülmecid'in eğitim hakkındaki isteklerini incelemek ve

programlaştırmak için bir Meclis-i Maarif-i Muvakkat ‘Geçici Eğitim Meclisi’ kuruldu. Sekiz kişilik olan bu meclise batı kültürüne sahip kimseler alınmıştı. Bunlar eğitimin Batıda olduğu gibi ilk, orta ve yüksek derecelerine göre düzenlenmesi gereğini belirttiler. Sıbyan okullarının ıslahını, rüştiye okullarının ,halk için lüzumlu bilgiyi, zamanın ihtiyaçlarına göre, verecek yolda tanzimini, yatılı bir Darülfünun açılmasını ve bir Encümen-i Daniş ‘Akademi’ kurulmasını karar altına aldılar. Bundan başka bütün bu öğretim kademeleri için lüzumlu nizamname ve program tasarılarını meydana getirmek ve eğitim işlerine nezaret etmek üzere bir Meclis-i Maarif-i Umumiye ‘Genel Eğitim Meclisi’nin kurulmasını teklif ettiler. Bu teklif hükümetçe kabul edildi ve 1846 da söz konusu meclis kuruldu.

Meclis-i Maarif-i Umumiye ;eğitim çalışmalarının prensiplerini belirten bir kanun hazırladı. Bu kanuna göre İlk öğretim mecburi ve parasız olacağı gibi Orta Öğretim de parasız olacaktı. Bundan başka bir Darülfünun kurulmasına girişilecekti. Bu sebeble İlk ve Orta öğretime nezaret etmek üzere, 1847’de Mekatib-i Umumiye Nezareti kuruldu.

II. Mahmud’a gelince; Sıbyan mektepleriyle medrese, veya aynı mekteplerle medresenin dışında kurulmuş olan askeri okulların arasında bir öğretim kademesi mevcut değildi. Bu dönemde kurulmuş olan askeri okullar yüksek ihtisas okulları idi. Bu okullarda Arapça, Farsça, Fransızca’dan başka ihtisas dersleri de gösteriliyordu. Halbuki Sıbyan mekteplerinden bu okullara giren öğrencilerin, yukarıda da ifade edildiği üzere, bilgileri ve seviyeleri bu öğretimi takibe elverişli değildi. Böyle de olduğu için Askeri okullar aldıkları talebeye Türkçe ve hesap dersi vermekle öğretime başlıyorlardı. İşte bu duruma son vermek için 1838 tarihinde Sıbyan mekteplerinin üstünde olmak üzere Rüştiye mekteplerinin kurulması kararlaştırılmıştı.

Tanzimat adamları, Rüştiye ile Darülfünun (üniversite) arasında lise denilen bir öğretim kademesinin batıda mevcut olduğunu biliyorlardı. 1849’da ilk defa İstanbul’da Lise öğretimine az çok muadil bir öğretim yapan ve Rüştiyelerle Darülfünun arasında bulunacak olan bir okul kuruldu.

Bu okula Darülmaarif adı verildi. Aynı zamanda burada memur da yetiştirilecekti. Tanzimata gelinceye kadar Uluslararası eğitim sisteminde, medrese ile, askeri ihtisas okulları dışında bir yüksek öğretim kademesi yoktu. Tanzimat adamları,

rüştiyeleri kurmak için teşebbüse giriştikleri ve lise öğretimine bir başlangıç olmak üzere Darülmaarif'i kurdukları sıralarda yüksek öğretim kademesini teşkil etmek üzere bir Darülfünun açılmasını lüzumlu gördüler. Bu hususta hükümetçe yayınlanan bir resmi tebliğde:1) Darülfünun öğretiminin, ilk ve orta öğretimden sonra, öğretimin üçüncü derecesini teşkil edeceği, bu öğretimin insanı kemale erdiren bütün bilim ve ilimleri kucaklayacağı, öğrencilerin yatılı olacağı, din ve mezhep farkı gözetmeksizin, öğrenci alınacağı belirtilmişti.

Tanzimata devredilen askeri okullar; yüksek meslek ve ihtisas okulları karakterini taşımakta idiler. Bunlardan Mühendishane-i Bahri 1773 de Mühendishane-i Bahri 1793'de, Tıbhane-i amire ve cerrahhane-i mamure 'Askeri Tıp Okulu' 1826'da Mekteb-i Ulum-ı Harbiye 'Harb Okulu' 1834'de kuruldu.

Askeri Tıp okulu, Abdülhamid zamanında Harb okulunda yapılan ıslahata paralel olarak askeri tıp okulunun teşkilatı ile eğitim ve öğretim programlarında ve usullerinde bazı yenilikler kabul edildi. Okulu ilgilendiren hususların görüşülmesi için Tıbbiye Meclisi adıyla bir meclis kuruldu. (1840) Bu Meclis ilk iş olarak diplomaları bulunmayan tabib, cerrah, ebe ve dişçi olarak çalışanların tasfiyesine karar verdi. Bundan başka Harb okulunda görülen öğretimin üstünde Erkanı Harbiye sınıfları (Harb Akademisi) tesis edildi. 1849'da Harb Okulunda Veteriner sınıfları açılmakla Veteriner Okulunun da temeli atılmış oldu.

Koleranın Avrupa'ya yayılmasında bir köprü durumunda olan uluslararası ülkelerinde karantinanın uygulanması gerektiği için, II.Mahmut'un emriyle bu yolda ilk adımlar atılmıştır. Ulema halk arasında karantinaya karşı beslenen olumsuz fikirleri yıkmak amacı ile kitaplar yazdırılmıştır. 1835'de ilk Karantina müdürlüğü kuruldu; Darül Etibba(Hekimler Dairesi) adıyla kurulan kuruma Fransızca çeviricisi olarak atanan Cezayirli Hamdullah bin Osman adlı zata, karantinanın haram olmadığına dair bir risale yazdırıldı.³⁰ 1836'da *Takvim-i Vekayi* gazetesinde karantinanın faydaları üzerine yazılar çıktı. Karantina uygulayan ülkelerden getirilen uzmanların yardımı ile 1838'de Sağlık işleri Meclisi(Meclis-i Umur-u Sıhhiye) adı altında bir daire kuruldu. İlk uluslar arası sağlık kongresi diyebileceğimiz bir toplantı sonunda Türkçe ve Fransızca olarak

³⁰ Ahmet Cevdet, *a.g.e.*, cilt. I, s.123.

sağlık işleri nizamnamesi hazırlandı.³¹ Buna benzer başarılı bir yenilik çiçek aşısı dolayısıyla olmuştur. Cevdet Paşa, XVIII. yüzyılda Avrupa'ya çiçek aşısı fikrinin, İngiliz Elçisinin eşi Lady Montagu' nün Türkiye' de gördüğü aşılama usulünden geldiği halde, bir yüzyıl sonra çiçek aşısının uygulanmasına <müteasıplar güruhu> tarafından karşı gelindiğini söyler. 1839'da II.Mahmut'un bir ifadesiyle çiçek aşısı uygulanmasına başlandı ve aynı tarihten itibaren aşı memurları yetiştirilmesine başlandı.

Yüksek öğretim alanında bu dönemin başlatmada en çok güçlük çektiği müessesenin Harp Okulu olması şaşırtıcı bir olaydır. Nizam-ı Cedid deneyinden ve Yeniçeriliğin kaldırılışından sonra bu amaca daha hızlı gidileceği beklenirdi.

II.5.1.1. Meslek Ve Teknik Öğretimi, Dar'ülmuallimin Okulu

Abdülhamid devrinde açılan rüştiye okullarının çoğaltılması ve kendilerinden bekleneni yerine getirmeleri için her şeyden önce öğretmene ihtiyaç vardı. Devlet adamları medreseye güvenmedikleri için, bu okulları ilmiye sınıfından olanların ellerine bırakamazlardı. İşte bu sebeptendir ki ilk defa olarak 1847 de İstanbul'da Fatih civarında bir Öğretmen okulu kuruldu. Meclis-i Maarif-i Umumiye tarafından tasdik edilen nizamnamesine göre Darülmualliminin öğretim müddeti üç yıldır ve yirmi talebesi vardır. Okulu başarı ile bitiren öğrenciler, İstanbul veya taşrada açık bulunan rüştiye öğretmenliklerine tayin olunacaklardı.

Mekteb-i Mülkiyenin kuruluşu Abdülhamid devrinde mesleki taksimat ve idarede yapılan ıslahatın bir neticesidir. Vilayet, Sancak ve Nahiyelerde vazife gören vali, kaymakam ve nahiyeye müdürlerine evvelce kadıların görmekte olduğu mülki ve mahalli işler bırakıldığı gibi valiler kadıların bazı yargı salahiyetlerine de ortak olmuşlardı. Bundan başka Tanzimattan itibaren yabancı devletler Osmanlı imparatorluğundaki Hristiyan tebaanın idari durumu ile de yakından ilgilenmeye başlamışlar ve anlamadıkları usullere göre idare edilen bu tebaa lehinde müdahalelere başlamıştı. Liyakatlı mülkiye memurları yetiştirmek için 1859'da Mekteb-i mülkiye kuruldu.

Abdülhamid devrinde yukarıda anlatılan eğitim müesseselerinden başka 1847'de ilk defa olmak üzere Yeşilköy yakınında bir Ziraat mektebi ile 1859 da bir

---

³¹ S. Ünver; *Osmanlı tababeti ve Tanzimat hakkında yeni notlar* , *Tanzimat*, İstanbul, 1940, s.947.

orman mektebi, 1860 da bir telgraf mektebi kuruldu.1842 tarihinde Askeri Tıp Okulunda bir de kadınlar için Ebe Mektebi veya kursu kurulmuştu.

Fransız İhtilalinin fikir cereyanlarını yaratmış olan ansiklopediciler ‘*Öğretmek insanı medenileştirmektir*’ vecizesini ortaya atmışlardı. Abdülhamid zamanında yeni bir eğitim sistemi kurulması işini üzerlerine alan aydınlarda ‘Medeniyet neşr-i maariften başka şeyle husul bulamaz’ düsturunu kabul etmişlerdi. Bu düsturun ilk bulucusu Cevdet Paşa idi.Ona göre, Osmanlı devletinin kuruluşunda maarif güneşi doğudan doğuyordu. Fakat XIX.uncu yüzyılda bu güneş batıdan doğmaya başlamıştı. Medresede okumuş olmasına rağmen kendi enerjisi ile bu çürümüş müessesenin küf ve paslarından kurtulmuş olan paşa Osmanlı Eğitim sisteminin batı güneşinin şualeriyle feyizli bir hale geleceğine inanıyordu.Osmanlı Devletinde bir Encümen-i Daniş ‘Akademi’ kurulması fikri onun ve onun gibi inananların malıdır. Bu fikir 1845’te bir eğitim programı hazırlamak üzere kurulmuş olan Meclis-i Marif-i Muvakkat tarafından kabul edilmiş ve Encümen-i Daniş’in kurulması, Darülfünun’un kurulmasından sonraya bırakılmıştı. Darülfünunun kurulması gecikince 1850 de Meclis-i Maarif-i Umumiye, adı geçen encümenin tesis edilmesine karar verdi. Encümen adına, Cevdet Paşa tarafından hazırlanan bir layihada Akademinin vazifeleri şu suretle belirtildi;

Akademi, Türk dilini geliştirmeye çalışacaktır. Bu dil ihmal edilmiştir. Eskiler, eserlerinde Arapça ve Farsça kelimelere o kadar yer vermişlerdir ki bir sahifede ancak bir iki Türkçe kelimeye rastlanmaktadır. Zaten bu eserlerin çoğu da, süslü cümlelerle tertip edilen ve ilmin ancak bir branşını teşkil eden, halkın manasını anlamadığı ve anlayamayacağı şiir kitaplarından ibarettir.

Akademi devamlı olarak, gelişmekte olan fikir cereyanlarını takip edecektir. Bunun içinde ileride Darülfünunun bile faydalanacağı, ilim ve sanat eserlerini yabancı dillerden Türkçe’ye çevirecektir. Akademi halkın genel eğitimi için faydalı olabilecek eserlerde telif ve tercüme edecektir. Bu vazifeleri görececek olan Akademi, kırk aslı kırk da muhabir üyeden kurulacaktır. Asli üyelerden her biri ilim ve sanatın bir branşında ihtisas sahibi olacak, Arapça ve Farsça’dan başka yabancı dil bilecek ve bu dillerden Türkçe’ye tercüme yapmaya muktedir olacaktır. Akademi üyeleri ayda bir defa toplanarak işlerini görüşeceklerdi.

Akademi 1850 yılında Ramazan'ın on sekizinci günü Darülmaarif okulunda padişahın huzuruyla ve sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın bir nutku ile açıldı. Bundan sonra Akademi ikinci reisi Hayrullah Efendi, Cevdet Paşa'nın ilim ve insan konusu üzerine yazmış olduğu bir hitabeyi okudu.

Akademi çalışmalarını ilkin dil ve tarih sahalalarına topladı. Bir Türkçe gramerin derhal hazırlanıp basılmasına ve bir Türkçe lügatın hazırlanmasına girişildi. Bundan başka, Cevdet Paşa'ya herkesin anlayabileceği bir dil ile bir Türk tarihi yazması işi verildi.

Encümen-i Daniş'in kurulmasıyla ,batının en ileri ilim ve sanat müesseselerinden biri olan, Fransız Akademisinin kuruluş şekli ve çalışma usulleri kabul edilmiş oldu. Bu hareket medresenin ilmiye sınıfına indirilmiş yeni bir darbe idi.

II.5.1.2. Eğitim Alanında Yapılanlara İlişkin Vakanüvistlerin Görüşleri

Ahmet Cevdet Paşa' nın Bu Konudaki Görüşleri:

'Salib muharebelerinin asıl amacı Kudüs-ü Şerif'in Avrupalılar elinde kalması idi. Frenkler bu neticeye ulaşamamışlarsa da bu seferler Avrupa'nın öncelikle Fransa'nın büyük menfaatlerini doğurmuştur. Zira o asırda ilim ve fen İstanbul ile Mısır' da yüksek derecede idi. Buralarda Frenkler çok şeyler öğrenmişler ve hayli Rum, Siryani, Arap kitapları satın alarak Avrupa'ya götürüp okuyarak önceleri taklit ederek şiir söylemeğe ve hikayeler yazmağa başlamışlardı. Ondan sonra Eski Yunan ve Latin kitapları okumağa başladığı gibi Arabistan'dan İspanya'ya geçerek ehli İslam arasında duyulan ilim ve fenden Endülüsde Emevilerin pay-ı tahtı olan Kurtaba'ya gidip gelen Avrupalıların öğrendikleri tıp, kimya, biyoloji, matematik ve geometri, felsefe ve astronomi gibi fenlerde Avrupa'nın her tarafında yayılmağa başlayıp o vakte kadar Avrupalıların bilmediği türlü nebatlar ve yiyecek ve eşya hep sonradan meydana çıkmıştır.

Sonra Avrupa'nın her tarafında mektepler açılarak ilim ve san'atta hala hayretle baktığımız yüksek dereceye erişmişlerdir. Avrupalılar ilk önce Arap ve Rum'un medeniyetini görerek taklid edip sonra yüksek seviyeye gelmişlerdir. Bu Salib muharebeleri sırasında harp usullerini öğrenmişlerdir. Avrupa'da gemi inşası san'atı da o asırdan sonra ilerlemişlerdir. Ve sefer arkadaşlığı yakınlığı ile Avrupalılar birbirini tanıyıp anlaşarak aralarında yardımlaşma fikri yerleşmiş ve kendilerini bir millet gibi

tanımışlardı. Bu yüzden yardım fikri gelişerek fukara ve hastalara bakmak üzere birkaç tarikat peyda olup yalnız insanlığa hizmet için her din ve mezhepten adam kabul edilerek Avrupa’da hala itibarda olan Masonluk da o tarihten sonra ortaya çıkmıştır. Medeni memleketlerde seyahat eden Avrupalıların gözleri açılıp ondan sonra akıl ve mantığa yer verip papasların aşıladığı korkulardan sıyrılıp mutaassıp düşüncelerden vazgeçerek akıl yoluna girmişlerdir.

Salib seferlerinde Roma’ya gidip orada geçen desise ve kişisel düşmanlıklarını görüp işin aslını öğrenip mezhep işlerinde hayli fikir değiştirdiler.³²

Abdülmeccid devrinde ilim ve kültürün ilerlemesine dair bir şey yapılamayıp yalnız Bahriye mektebi açılmış sür’atçılar çoğaltılıp ikmal edilmişti. Fakat daha önce gelenlerde bugüne kalmış pek çok bilgin ve kültür sahipleri vardı.

Meşhur alimler defteri başında Ayaklı kütüphane diye ünlü Müftüzade Esseyid Mehmed Efendi idi. Ayaklı kütüphaneden ilim ve bilgi alıp eğitimini görenlerin ilerleyip ayrıcalık kazananı Tatarcık Abdullah efendi ile Gelenbevi İsmail efendidir. Abdullah efendi cerbezeli, işini bilir yabancı dil bilir, laubali yaradılışlı bir zat idi. Gelenbevi İsmail Efendi hocalık yolunda kendini adayıp uğraşmakla pek çok te’liflere muvaffak olmuştur. Hepsi bilenin, anlayanın indinde malum ve makbuldür. İstanbul’ a gelerek Yasinci Efendi ve Ayaklı kütüphane gibi nice bilginlerden eğitim görerek insanı kamil olarak yetiştirmeğe kendini adayıp 1177 tarihinde müderris olmuştur. Yaşantısındaki bütün günlerinin ilim tahsiline ve yazmaya hasredip hatta kamil ve mükemmel olduktan sonra Ayaklı kütüphanenin evinde yalnızca görüşerek konular üzerinde hakikate uygun incelemelerle okumağa başlayıp yarıya gelmişler ise de tamamlayıp kalmış olduğundan İsmail Efendi mantık’dan Burhan adlı meşhur risalesini telif edip Mehmed efendiye arz edince – pek ala ancak mutavvel-i tamamlamış olaydın daha güzel olurdu demiş olduğu ve talebeleri içinde İsmail efendinin sivrildiğini ve ilerlediğini itiraf etmesiyle beraber gelmiş geçmiş yazarların eserlerini okuyup anlamak davasını terk edip hemen çarçabuk kitap ve risale yazma sevdasına düştüğü için karşı geldiği rivayet edilir.³³

Zamanında değişik fenlerde ün salıp sivrilmiştir. Hatta o zaman bir Fransız mühendisi Logaritma cedvelini İstanbul’a getirip Bab-ı Ali’ye takdim etmişti. Hangi

³² Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, cilt.I, s.279-280.

³³ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, cilt.IV, s.352.

fenden olduğu sorulunca bu fenni İstanbul'da bilecek kimse yokdur diye açıklayınca İsmail Efendi'nin evine gönderildi. Bu mühendis, Hocanın ve dairesinin perişanlığına bakıp da hiç yerine koyarak filan vakte kadar cevabını isterim diye geri dönüp günü gelince tekrar hoca efendinin evine gelince İsmail Efendi cevap yerine te'lif eylemiş olduğu Logaritma risalesini Fransız mühendise verip güzel karşılık vermiştir. Bu risale Türkçe dilde açık ve faydalı olarak yazılmış güzel bir eser olup iki makaleyi içine alır. İlk makalesi Logaritma cetvelinin yapılış durumu ve icadı, ikinci makalesi bu cetveli kullanma yolunu bildirir.

Logaritma cedveli Avrupa'da matematik ilmi pek ileri gittiğinden yakın vakitlerde bulunmuş bir fen olup Abdülmecid devrinde ise Fransız fizik kitapları İstanbul'da yayılıp duyulmamıştı. Fizikte Avrupa'da gelişen terakiye İsmail Efendi vakıf değilken eski riyaziyye tatbik ederek böyle yeni çıkmış bir fen esasını koymağa ve kullanılmasına dair böyle bir kitap te'lifine iktidarına Fransız hayret içinde kalarak Bab-ı Aliye geldiği zaman İsmail Efendinin zeka ve maharetini övüp saymış ve hatta bu adam Avrupa'da olsa ağırlığı kadar altın değeri olurdu demiş ve sonra İsmail Efendinin fotoğrafını almak isteyince Hoca da Bab-ı Ali'de Reis Raşid Efendinin odasına çağrılıp bir aralık resmi alınmış fakat Hoca Efendinin sırtındaki eski nafe kürkü kaba görülerek resmine o vakitki ricalin muhteşem görünüşü ile giydiği samur kürk giydirilmişti.

İsmail Efendi'nin adı geçen Logaritmasından başka Türkçe dille yazılmış bir kitabı daha olup küsurat ve sair mühim hesapların kullanılması ve cebir mes'elelerini içinde toplayan faydalı ve yüksek bir eseri kendisinin matematikte erişilmesi güç bilgi sahibi olduğuna delildir. Arabça hakikate uyarak te'lif ettiği kitap ve risaleleri herkesin bildiği şey olduğundan bilgi vermeğe hacet yokdur. İsmail Efendinin böyle her fende yed-ı yulası olduğu halde biçarenin ömrü mali sıkıntı içinde geçti.³⁴

Bir asrın şöhretli bilginlerinden biri de Selim Han devrinde sesi ve şöhreti göklere yükselen Hoca Münip efendidir. Değişik fenlerde yed-i tulası olduğundan başka üç lisanda sağlam şiirler ve yazıları vardır. Bu asırda yeni şöhret alanlarından biri de Palabıyık denilmekle anılırdı. Zamanının hakikati arayan feylozofu olup felsefe ilminde herkese üstün olduğu kesindir. Ragıb Paşa hocası denmekle anılır Siyer sahibi Halebi

---

³⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, cilt.IV, s.356.

İbrahim Efendi ve Kadı Muhaşşisi Konevi İsmail Efendi de bu zamanın başda gelen ilim adamlarındandır.³⁵ Eğitim alanında diğer vak'a-nüvislerin görüşlerine rastlanmamıştır.

II.5.2. Askeri Alanda Yapılan Reformlar Ve Batılılaşma Çabaları

'Nizamiye' adını almış olan ordu bütün bu dönem boyunca genişletilmiş alınan modern araç gereçle donatılmıştı. Mısır örneğinden esinlenen Sultan Mahmut'un uygulamaya koymayı denediği zorunlu askerlik, 1845'te İmparatorluğun çoğu bölgesinde resmen başlatılmıştı. Artık resmen Hristiyanlardan da askerlik hizmeti yapmaları isteniyordu. (yahut Osmanlılara göre, kendilerine izin veriliyordu) Ancak bunun ordu içinde zapt edilmesi güç gerilimlere yol açabileceği düşünüldüğünden kısa bir süre sonra Hristiyanlara bir seçenek sunuldu. Buna göre isteyen *bedel-i askeri* adlı özel bir vergi ödeyerek askerlik hizmeti yapmayacaktı. Genellikle Hristiyanlar tercihlerini bu yönde kullandılar. Müslümanlarda bu seçenekten yararlanabilirlerdi. Ancak istenen miktar çoğu kişinin ödeyemeyeceği kadar yüksekti. İstanbul ahalisi ve göçebeler gibi toplumun bazı kesimleri, zorunlu askerlikten muaf tutulmuştu. Ama ordunun asker ihtiyacını karşılamak zorunda olan topluluklar için zorunlu askerlik nefret edilen ve korkulan bir yük haline gelmişti. Normal askeri hizmet beş yıldız, ne var ki redif sınıfında görülecek çeşitli hizmetlerde dahil edildiğinde toplam süre 22 yılı buluyordu. Örgütlenme açısından en önemli gelişme, 1841'de kendi yerel komutanlarına sahip eyalet ordularının kurulmasıydı. Bu ordular İstanbul'daki Serasker'in komutası altına verilmiş, böylece valilerin ve ayanın yerel garnizonlar üzerindeki nüfuzu sona erdirilmişti. Ağır silahlar açısından en çarpıcısı, zırhlı savaş gemilerine sahip modern bir donanmanın kurulmasıydı. Bu donanma, askeri donatıma ilişkin her şeye kişisel bir ilgi gösteren Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) saltanat döneminde Avrupa'nın üçüncü en büyük donanması haline gelmişti. İstanbul'da Yeniçeriliğin kaldırılışı üzerine Nizam-ı Cedid'e dönmeye cesaret edilemediğinden Asakir-i Mansure-i Muhammediye adını taşıyacak bir ordu için asker toplanmasına başlanmıştı.

XVIII.yüzyıl öncesi Osmanlı militer sisteminin özelliği profesyonel ordu rejimine dayanması idi. Bu sistemde savaş, sırf bu iş için seçilmiş, eğitim ve toplumdan ayrı tutulmuş bir kütlenin mesleği sayılırdı. Gerek, sipahi gerek kapıkulu militer örgütlerinin bozulmasının bu profesyonel ordu rejiminin bozulması demek olduğunu

³⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, cilt. 4, s.357.

biliyoruz. Militer güç, köylü, işsiz esnaf ve ayanın başı bozuklarından ortaya çıkan bir güç haline geldi. Böyle bir militer güç savaş profesyoneli olmaktan ziyade siyasal bir araç olurdu. Nizam-ı Cedid, gerçekte, eski Osmanlı militer mesleğini geri getirme düşüncesine dayanıyordu.

Mahmut zamanında kurulmasına çalışılan ordu, askerlik hizmeti yükümlülüğü yöntemine göre halktan derlenecek erlerden kurulacaktı. Bu görev de muvazzaf ordu, *Hassa ve Mansure* olarak iki sınıftı.³⁶ Mansure sınıfına alınan erlerin kaç yıl hizmet edeceği belirlenmemişti. Bu hizmetten terhis edilenlerden *redif* taburları kurulacaktı. 1834'de Anadolu ve Rumeli vilayetlerinde bu taburlar kurulmaya başladı. Hassa ordusu ise başkentte Padişahın seçkin askeri olacaktı. Fakat en önemli sorun Mansure ve Hassa taburlarının subaylarının sağlanması idi. Kendisi de kölelikten gelme olan Hüsrev Paşa, Mısır'daki rakibi Mehmet Ali'nin tuttuğu yolun tersine, kölelerden komutan yetiştirme yolunu tuttu.³⁷ Halktan subay yetiştirmek hem çok vakit alacak bir işti; hem de Osmanlı kafasına göre onlara güvenilemezdi.

Gerçekte ise saraydan ve kölelerden yetiştirilmiş bu kişiler için subaylık bir meslek değil, idare ve siyasette yükselmek ve zengin olmak aracı olmuştu. Böyle adamların idaresindeki bir ordunun savaş yapacak güçte olmadığı Yunan bağımsızlık savaşında, daha sonra Mehmet Ali ile yapılan savaşlarda ortaya çıkacaktı. Hüsrev'in yetiştirdiği bu ordu Nizam-ı Cedid ordusunda olduğu kadar bile talim ve eğitim yöntemleri gelişmemiş, örgüt ve kadroları eksik, ve en önemlisi modern anlamda bir subayı olmayan bir ordu idi. 1874-75 yıllarında Türkiye'ye gelen iki Avrupalı subay (Mareşal Marmont ve Yüzbaşı von Moltke) oldukça büyük bir ordu kurulduğu halde, modern komutanlığı bilen subayları olmayan bir ordunun bir değeri olmadığını uzun uzadıya belirttiler. Bu gözlemcilerin yazdıklarından edindiğimiz izlenimlerle modern subay yetiştirecek Harp okulunun açılmayışının nedenlerini şöyle özetleyebiliriz.

Birincisi, şimdiye kadar değindiğimiz genel bilgisizliktir (von Moltke <bu ülkede az buçuk okuma yazması olan bir adam önemli bir kişi sayılır> der. Avrupa ölçüsünde bile zamanın en kültürlü bir subayı olan von Moltke'nin bu genel bilgisizlik denizi içinde nasıl şaşırıldığını tahmin edebiliriz.) Daha sonraları Harp okulunun kurulmuş sayılabileceği bir dönemde bile öğrenciler ancak sekizinci sınıfta askerlik ve

³⁶ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, cilt. IV, s.109.

³⁷ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, cilt. IV, s.110.

fen derslerini görebilecek güce ulaşabiliyorlardı. İlk eğitimi Kur' an, tevcit, Birgevi risalesi, hafız yetiştirme gibi şeylerle doldurmanın sonuçlarından biri, bu genel bilgisizlik düzeyini sürdürmek olmuştur. Von Moltke'ye göre modern bir ulusal ordu kurulabilmesi için her şeyden önce ordunun yönetiminin aydın ve namuslu kişiler eline verilmesi gerekli idi.

İkincisi halkın askerliğe alınması sonucudur. Mareşal Marmont, von Moltke ve İngiltere dışişleri bakanı Palmerston'un Osmanlı ordusunun durumunu incelemek üzere gönderdiği uzmanlar asker alma yönteminin bozuk, düzensiz ve haksız olduğu üzerinde dururlar. Von Moltke, askerlik ödevinin yalnız Müslüman halkın sırtına yükletildiği, askerlik hizmeti çok kez on beş yıl gibi bir süre tuttuğu için askerlikten kaçma olaylarının çokluğu üzerinde durur. Mustafa Nuri Paşa <Alınan neferlerin hizmetleri gayr-i muayyen olduğundan halk, askere giden evlatlarına ölmüş nazarıyla bakardı. Bu yüzden askerlikten kemal-i mertebe nefret gösterirdi.> der.³⁸

Üçüncüsü; subay ve komutan yetersizliği, tahsilli subay yokluğu sorunudur. Von Moltke'ye göre, ordu haremnden yetişmiş komutanlarla idare ediliyordu. Çoğu ancak imzalarını atacak kadar yazı bilirlerdi. Kuvvetlerin başında bulunanlar arasında komuta birliği, hareket planlaması denen şey yoktu.

Dördüncüsü; subay verecek toplumsal bir sınıfın Osmanlı geleneğinde yokluğudur. Batı Avrupa'nın geleneğinde feodalizm olduğu için, XIX.yüzyılda bile (Fransa kısmen müstesna olmak üzere) subaylar, özellikle İngiltere'de ve Prusya'da geleneksel olarak aristokrasiden gelirdi. Feodalite ve aristokrasi tanımayan Osmanlı rejiminin geleneğinde baş vurulacak tek kaynak şimdi ancak halktı. Derebeyliğin ve ayanlığın sindirildiği II.Mahmut döneminde, Mustafa Nuri Paşa, Anadolu ve Rumeli'de Mansure taburları kurulduğu zaman, buldukları yerlerin ayan ve <vücu-h-zade> lerinden alınan kişilerin dörtte bir maaşla haftada iki gün üniforma giydirilerek askerlik talimlerine verildiğini, bunlar içinde binbaşı ve albaylığa kadar yükselenler olduğunu yazmakla birlikte bunların geçici alaylı subaylar olarak kaldığı, bunlardan Harp okulu eğitimi gördükten sonra yetişmiş bir subay sınıfı gelişmediği bilinen bir şeydir.³⁹

³⁸ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, cilt. III, s.110.

³⁹ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, cilt. III,s.109-110.

İşte bu koşullar yüzünden Harp okulunun kuruluşuna doğru gidiş çok ağır olmuş ve bunun çözümü, Hüsrev Paşa'nın kölelerden komutan yetiştirme usulü yerine, Asakir-i Mansurenin ilk kuruluşunda asker yazılan halk çocuklarından, gösterdiği başarılarla sivrilmiş ve Mahmut'un tuttuğu birkaç gencin uyguladığı yöntemle bulunmuştur. Bunların en başarılısı, Mareşal Marmont'un ,<bu ülkede bir fenomen> diye nitelendirdiği Albay Namık Paşa'dır.

Albay Namık'ın gayretiyle 1831'den itibaren, Avrupa'da Lancaster sistemi olarak bilinen yöntemle Selimiye daha sonra Maçka kışlalarında *Okul Bölükleri* kuruldu. Erler arasından kabiliyetleri görülen gençlerden onbaşı ya da çavuşlar ayrılarak bunlar okul bölüklerinde sıkı bir eğitim kursuna sokuluyorlardı. Mareşal Marmont'un anlattığına göre bu sistemle şaşılacak başarılar elde edilmişti. Harp okulunun başlangıçları işte böyle çabalarla oldu. Daha sonraki komutanların çoğu böyle yetişmiştir. 1835'ten itibaren Harp okulu kurulmuş bulunuyor.

Yarbay Mustafa Mazhar Bey adındaki okulun ilk direktörünün zamanında, II.Mahmut'un 1835'te okulu ziyaret ederek resmen açtı. Böylece subay yetiştirme müessesesi Enderundan ve Hüsrev Paşa gibilerin köle yetiştiren dairelerinden çıkarılmış oluyordu.⁴⁰

Harbiyenin gerçek anlamıyla modern askeri kurulu durumuna gelmesi için daha birçok yılların geçmesi gerekirdi. İlk zamanlarda en çok piyade talimleri, istihkam dersleri ve uygulamaları yapılırdı. Askeri disipline önem verilir, okulun camisinde beş vakit namaz kılınırdı. Süvari ve topçu talimleri ve öğretimi yoktu. Din dersleri ve Arapça da okutulurdu. Ancak 1846'dan sonra hendese, cebir tamami ve tafazuli hesap, mahruyyat, fizik, mihanik, kimya, köprücülük ve balistik ve Fransızca okutulmasına başlanmıştır. Harbiyenin ilk öğretmenlerinin çoğu Mühendishane mezunları ile Okul bölüklerinden yetişen subaylardı. 1835'de bunlardan seçilen beş genç İngiltere'de Woolwich, Portsmouth ve Sandhurst okullarına gönderildi. Öteki küçük bir grup Viyana'ya, bir kişi de Fransa'ya gönderildi.⁴¹ Harbiye ancak Tanzimat döneminde yerleşik bir kurul haline gelmiştir.

⁴⁰ Mehmet Esad, *Mirat-ı Mühendishane*, İstanbul, 1896, s.15.

⁴¹ Mehmet Esad, *a.g.e.*, s.64-65.

Harp Okulunun bu biçimde meydana gelişi, modern ordu geleneğine özgü bazı niteliklere yol açmıştır. Tanzimat döneminde daha ileri ordu reformları Rıza Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Süleyman Paşa tarafından uygulanmıştır. Harbiyenin kuruluşu çağdaşlaşma tarihinin belki en önemli olayı oldu diyebiliriz. Bundan sonraki dönemin belli başlı olayları, bu kurumun eğitiminin sağladığı askeri ve düşünsel etkileri; bu kurulun siyasal gücü elinde tutanlara karşı tutumu; mezunlarının askeri, siyasal ve kültürel hayatta aldıkları yerler göz önünde tutulmadan anlaşılmaz. Kul sisteminin yok oluşu ile eski Osmanlı geleneğinden kopuşun yerine, II.Mahmut'un kurucusu olduğu Yeni Osmanlı devletinin toplumla devlet arasındaki ilk bağlantısını kuran kurul olduğu gibi, bu bağlantının sarsıldığı zamanlarda oynadığı rol ulusal birliğin gelişimine, daha sonraki aşamalarda da hizmet ettiği gibi sözünü ettiğimiz Osmanlı Devletine ve onun sembolü olan Osmanlı padişahlığına bağlılığını da en sonunda bu okulun yetiştirdiği Mustafa Kemal ile koparmıştır. Harbiye ve ordu, siyasal olayların inip çıkmaları içinde aldığı rollerle geçen aşamalardan sonra, Türk ulusal birliği ve bağımsızlığı lehine bu bağı ilk koparan kuruluş olmuştur.

II.5.2.1. Askeri Alanda Yapılanlara İlişkin Vak'a-nüvislerin Görüşleri

Ahmed Cevdet Paşa'nın Bu Konu Hakkındaki Görüşleri

Lağamcıların Nizamı

'Lağamcı Ocağına, kuruluşundan başka sınıflardan ziyade özenilmişti. Mahsulü bol tımarlar tevcih olunmuş ve içlerinden biri ölünce mahlul olan tımarı yabancıya verilmeyip lağam tahsiline istekli yeni yetişenlere verilmek usul ittihaz edilmişken bir süreden beri bu kaideye riayet olunmayınca üstad lağamcılar bulunmaz olduğundan sair ocakların nizamlarına başlandığı gibi onların da nizamına yeniden başlanıp bilgi edinmelerine pek çok alışıldı.'⁴²

'Bu esnada tecrübeleri görülmek istendiği için Saad-ı abad kasrı yakınında olan kasrı yakınında olan dağın tepesinde bulunan bir taşlıkta lağım hazır edilip içine sekiz kantar barut koyup üstüne ağaçtan bir kale şekli bina olundu.Şaban'ın 27 ncı günü Abdülhamid han hazretleri Saad-ı abad' teşriflerinde Abdülhamid Han hazretleri Saad-ı abad' ateşriflerinde önce top ve humbaralarla ateş edildikten sonra hazırlanan lağama

⁴² Ahmed,Cevded Paşa, *a.g.e.*, cilt:III, s.122.

ateş verilerek lağamcılarda sanatlarını gösterince hemen peşinden topçubaşıya huzurda hil'atler giydirildi ve lağamcılara atiyeler ihsan edildi. İşte o zaman vükelanın askerlik için yapabildikleri ıslahat bundan ibaretti. Bu ise o vakte göre yetersizdi. Zira Avrupa'da harp san'atı ve fenni pek çok ilerlemiş olduğundan Avrupa devletlerinde olduğu gibi eğitim görmüş asker hazır bulundurmak ve harp fennini ilerletmek günlük işlerdendi.⁴³

Askere Eğitim Yaptırmak İçin Fransa'dan Gelen Mektup

“Fransa Kralının akrabasından Benorg adlı general bu ortamda Fransa Devletinden izin alarak başkatibi ile Osmanlı Devletine bir takrir gönderip içinde:

Osmanlı Devleti düşmanlarının Osmanlı topraklarına tecavüz ve baskıları yalnız Osmanlı askerlerinin harp san'atı öğrenip bilmediklerinden doğduğunu, düşmana karşı koymak için yeni askeri teşkilat kurmadıkça harp san'atından geçip de matematik ve geometri ile ortaya çıkan bazı sanayiye bile öğrenilmesine çalışmadıkça Osmanlı devletinin düşmana karşı koymakda aciz kalacağını yazıyordu. Fransa Devletinin öteden beri Osmanlı Devletine iyilikle bağlılığı nedeni ile generale izin verilmiş olmakla Fransa'dan bir az eğitim görmüş asker getirip Hristiyan devletlerin galibiyet ve kuvvetini arttıran atış san'atını öğretmeye yeni çıkan top, havan ve humbaraların dökülüp yapılmasını ve kullanılmasını göstermeği taahhüd eder. Bu durum gerçekten Nemçeli ile doğrudan doğruya ve Ruslarla vasıtalı olan ittihadlarına aykırı ise de yalnız Osmanlı devleti eski dostluk üzerine olacağı ve menfaatlı olan bu işe rağbet edildiği takdirde yardımcı olarak getirecekleri Fransızların icab eden masrafları ve yerleştirilecekleri yerler bundan sonra görüşülmek lazım geleceği ayrıntılarıyla anlatılmış ve açıklanmıştı.

Avrupa askerinin ilk önce durumunu ve ne olduğunu bilmek ve bunun üzerine mes'elenin ayrıntılarına girmek uygun olacağı için Tarih yazarı Vasıf Efendi bu yolda tafsilatlı bir makale yazdığından kısa özeti aşağıda yazılıdır.:

Herkesin bildiği, Hristiyan Krallar, görünüşde kan dökmekten çekinirler, içlerinden büyük çıkarların kolayca meydana çıkmasına çare aramışlardır. Osmanlı askerlerinin galib geldiği sıralarda bile düşmanın harb malzemesi başka türlü olmayıp bugün kullandıkları maruf silahlarını ise hükmü az olup her zaman üstün silahlarla galibiyet ve hayaldir. Harp usul ve kaideleri ile tertipleri uygundur ama içlerine Osmanlı

---

⁴³ A.g.e, s.124.

kılıcı girince bütün tertip ve tedbirleri şaşırıp bozguna uğradıklarını inkar nice mümkündür? Sözüün gelişi, Allah'ın iradesine bağlıdır. Zira zafer kazanmak ve mağlup olmak, Allah'ın isteğine bağlıdır. Hristiyan milletlerin ise inançları buna aykırıdır. Sözüün özeti, gerek şer'i cihetten gerek akli yönden mülkiye ve hariciyece haksız yere Osmanlı devletinin yeniçerilerden kendini kurtarıp da muntazam asker tertibine muvaffak olduğu tarihten beri gördüğü iyilik, devlet ve milleti kurtaran yeni mülkiye ve askeri nizamlara milletin gösterdiği sevgi, yakınlık ve itaat uyup akıllıca vatanseverliği ile de sabit olduğu gibi adı geçen düşüncelerin çürütülüp iptali için bundan ziyade ayrıntılı anlatmaya hacet görülmez."⁴⁴

II.5.3. Sosyal Ve Kültürel Alanda Yapılan Reformlar Ve Batılılaşma

Çabaları

II.Mahmut'un çağdaşlaşma çabalarının, doğrudan doğruya kendinin örnek yaparak, biraz da hem kendini hem halkını zorlayarak yürüttüğü bir yanı daha vardır ki bunları dış gözlemcilerin kimileri yazılarında gülünç bulurken kimileri de takdirle anarlar. Mahmut, bu yanı ile Atatürk'ün bir yüzyıla yakın süre sonraki benzer girişimlerini andırır. Türk insanını, Avrupa insanına benzer görünüşünün Atatürk'le biten tarihi, 1830'larda bu hükümdarın çabaları ile başlamıştır.

III.Selim'in idaresinde Nizam-ı Cedit'e karşı ayaklanmanın dış bahanesinin yeni askerlere Fransız örneği üniforma giydirilmesi olduğunu biliyoruz. Nizam-ı Cedit'e karşı olanlar (aslında askerlik zorunlulukları yüzünden gerekli olan bu üniforma işini) halk arasında dış görünüşlere karşı beslenen alışkanlık eğilimini sömürerek bunun islam askerini gavurlaştırmak için yapıldığını yayıyorlardı. Dünya askerlik tarihine bakarsak görürüz ki asker kıyafeti sivil kıyafeti gibi daima değişmiştir.

Tıbbiyenin açılış nutkunda II.Mahmut Batının model olarak alındığını ilk kez olarak açık açık söylemiştir. Dış işleri ve sivil kıyafet ve görünüşte de bu modele göre, olanak sınırları içinde, değişmelerin kaçınılmazlığını kavırsak o zaman <içten çağdaşlaşma> ile <dış görünüşte çağdaşlaşma> arasında büyük bir ayırımı yer bırakabileceğini sanmak güçleşir. Kıyafet ve üniforma konusunda üç Avrupalı ve bir Amerikalı gözlemcinin birbirinden farklı yargıları ilginçtir. Bunlardan birincisi, Osmanlı donanmasında uzman olarak bulunan İngiliz Amiral Slade'dir. Slade, eşkıya derebeyleri

⁴⁴ Ahmed Cevded Paşa, *a.g.e.*, cilt.3, s.123-125.

(Osmanlı tarihini bilmediği için) İngiltere ve Fransa tarihindeki feodalite sandığından, II.Mahmut'un derebeylikle savaşını büyük bir siyasal hata olarak eleştirir. Slade kıyafet konusunda Mahmut hakkında şu yargıyı verir: Mahmut'un reformlarının başlıca özelliği, Müslümanların <Peygamberlerinin en hikmetli kanununu istihkar etmek> dir; <bundan ötürü halkın, sultanın ve devlet adamlarının kafirlerden pek az ayrılır yanı kaldığı yollu inancına hak verdirilmektedir.>⁴⁵ der. Yine bir asker olan ikinci dış gözlemci, yukarıda sözü geçen, Mareşal Marmont' dur. Kıyafet konusunda şöyle der: <Askeri tesisleri ziyaretim eski ve yeni kıyafet farkı üzerine bir yargı edinmede iyi bir vesile oldu. Yeni kıyafetin alınması ile eski Türk kıyafetinin bütün ağırbaşlılığı yok oldu. Eskiden giyilen o zarif sarıkların, bol çakşırların yerini şimdi biçimsiz uzun ceketler, pantolonlar, yakışsız başlıklar (fes) aldı. Ancak Ulema, eski kıyafetini alıkoymak imtiyazını sürdürüyor.> Marmont, askeri tesisleri gezisinde Mahmut'un eski biçim eğerler yerine, Avrupa usulü eğerleri alışına da çok hayıflanır, çünkü <eski Osmanlı değerleri onların büyüklüğünün bir simgesi idi; hem de çok dekoratifiler.>”

Avrupa'da Tanzimatın tarihini ilk kez yazan Engelhardt, Reşit Paşayı iyi göstermek için kitabına, II.Mahmut'u kötölemekle başlar ve onun Büyük Petro'yu taklit ederek halkı zorla Avrupalılaştırmaya kalkmasını kınar.

Kep sonradan fes olarak tanınan başlıktır ve Cumhuriyet döneminde kaldırılan fesin biçiminden farklı, bugün Fransızların, İngilizlerin, Amerikalıların sivil ve askerlerinin giydiği bereye benzer. Tanzimatta siviller arasında da giyilmeye başlayan fes, daha sonra Aziziye, Hamidiye fesleri biçimine girerek Avrupa'da yayılmaya başladı.

Çağdaşlaşma açısından kıyafet konusunun başka bir anlamı, <tebaanın eşitliği> siyaseti ile ilgilidir. Kıyafet devrimi, Müslüman olmayan tebaanın başlarına, vücutlarına, ayaklarına koydukları giysilerin biçim ve renk bakımından Müslümanlarınkinden farklı olması geleneğine son vermiştir. Büyük ticaret merkezlerinde Museviler, Rumlar, Ermeniler de Avrupalı kıyafetine girerken fes giymeye başladılar. Fesin Müslümanlığa özgü bir başlık olduğu sanısı dinciliğin güçlendiği Abdülhamit döneminde gelişmiştir. II.Mahmut zamanında Ulema kıyafetinin eski çeşitlilikleri kaybolmaya başladı. Yalnız sarık, şalvar, ve cüppe, basitleşmekle beraber, kaldı.

---

⁴⁵ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.192.

II.5.3.1. Sosyal Ve Kültürel Alanda Yapılanlara İlişkin

Vak'a-nüvistlerin Görüşleri

Ahmed Cevdet Paşa'nın Bu Konu Hakkındaki Görüşleri

'Öteden beri Avrupa hükümdarlarının her sene yevm-i viladet-ü cülusları tekerrür ettikçe şehr-i ayin yapılmak ve düve-i saire nezdinde bulunan sefarethaneleri ve gemileri donadılmak ve sefirlerine tebrik için me'mur gönderilmek ve topları atılmak adet olup Dersaadet'de dahi bu merasime riayet olunageldiği halde, Düvel-i Avrupa tarafından buna mukabele olunmuyordu. Çünkü iki bayram dahi merasim-i diniyyeden olduğuna mebni, Düvel-i Nasara tarafından buna riayet olunamıyordu.

Paris konferansında ise Devlet-i Aliyye, Düvel-i Avrupa familyasına idhal-ü ilhak olunmuş idiğünden Fuad Paşa, bayram tebrikleri ehl-i islama mahsus kalmak üzere viladet ve Cülus-ı hümayun günlerinin tekerrüründe resm-i tebrik icrası resmini icad eylemekle, ondan sonra düvel-i saire dahi o günlerde resm-i tebrik icrasına mecbur oldular. Ve o günlerde tebe'a-i gayr-ı müslümeden olan büyük rütbeli me'murlar ve rüesay-ı ruhaniyye dahi, resm-i tebrikde bulunur oldular.

Sadeleşmesi

Paris konferansından Osmanlı Devleti Avrupa devletlerine dahil olduğundan, Fuad Paşa Bayram tebriklerini islama uygun olmak üzere, padişahın tahta çıkmasının ve doğum günlerinin tekrarında resmi kutlama vergisini icad etmiş ve ondan sonra diğer küçük devletler bile o günlerde resmi tebrik yapmaya mecbur kalmışlardır. Ayrıca Müslüman olmayan büyük rütbeli memurlar ve dini liderler dahi resmi tebrikde bulundular.⁴⁶Bu alanda diğer vak'a-nüvislerin görüşlerine rastlanmamıştır.

II.5.4. Hukuksal Alanda Yapılan Reformlar Ve Batılulaşma Çabaları

II.5.4.1. Yasama Organları

Devletin ayrı bir organdan olmaktan çok, imparatorluk yönetim sürecinin ana parçalarından biri olan; Tanzimat hareketinin getirdiği yeni yasama kurumları, imparatorluğun yönetiminde kalıcı bir temel oluşturmakta ve politik karışıklıklara karşın

⁴⁶ Dr. Yusuf Halaçoğlu, *Maruzat*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1980, s.41.

modernleştirmeyi desteklemede yürütme kurumları kadar önemliydi. Eski Divan-ı Hümayun'un yasama görevlerinde zamanın gereksinimlerine daha iyi yanıt verebilecek yeni organların yardımcı olması süreci II. Mahmut zamanında başlatılmıştı. 1838'de sarayda kurulmuş olan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ve Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali, II. Mahmut ve sadrazam için danışma kurumlarıydı. Tanzimat döneminde ortaya çıkacak yasama kurumlarının çekirdeğini bunlar oluşturmuştur.

II.5.4.2. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye

II. Mahmut'un hükümdarlığının son yılında meclislerin çalışmasını aksatan pek çok sorun bulunuyordu. Bir kere bunlar eski düzen üzerinde kurulmuş yeni hükümet kurumları olduklarından; kesin görevleri, diğer memurlarla olan ilişkileri belirlenmediği için fikirlerine genellikle aldırış edilmiyordu. İkinci olarak da, bu meclislerin özgün amaçları uzmanların fikirlerini almak olduğu için, üyeler rütbeleri göze alınmadan niteliklerine göre atanıyorlardı. Bu liberal ve değerli bir düşünceydi; ne var ki, Osmanlı mantığında ancak yüksek rütbeli üyelerin fikirlerine önem verilmekteydi. Üçüncü bir sorun da üyelerin, asıl yönetici görevleriyle meşgul olmalarından dolayı bu meclislerde tam gün çalışmamalarıydı. Son olarak da, iki meclis arasındaki ayırım hiçbir zaman kesin olarak ortaya konmadığından ve yetki alanları belirlenmediğinden, önerileri tek tek bakanların ya da dairelerin çıkarlarıyla çatışınca, eski Osmanlı had ilkesine göre bakan ya da dairenin fikri üstün çıkıyordu.

Gülhane hattı Hümayunu Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali'yi kaldırarak ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'yi başlıca reform yasalarının ve tartışmasının kaynağı olarak belirterek, bu kurumu önemli yasama konularını tartışan, bakanların ya da ilgili diğer kişilerin had'lerini önemsemeden her sorunu derinliğine araştıran ve sonra da yasa önerileri getiren tek kurum yaptı. Yasa önerileri onaylanmak üzere padişaha yalnızca Bakanlar Kurulu tarafından değil, kıdemli bakanlardan, emekli memurlardan ve Meclis-i Vala'nın tüm üyelerinden oluşan özel bir meclis (Meclis-i Hass-ı Umumi) tarafından da sunulabiliyordu. Böylece bu ikinci grup onaylanma sürecinde yalnız Bakanlar Kurulu'nun bulunduğu zamana kıyasla daha çok söz sahibi oluyordu. Çalışma alanı, Bakanlar Kurulunun ya da dairelerin kendisine sunduğu konuların değerlendirilmesiyle sınırlıydı. Ancak bu durum tüzüğünde pek kesin olarak belirtilmediği için istediği konuda yasa önerileri hazırlayabilirdi. Yönetici sınıfın dört kurumundan kıdemli

memurlar arasından seçilen on sürekli üye verilmişti. Meclis için Bab-ı Ali’de yeni bir merkez yapılması, Tanzimat’ın padişah fermanıyla başlamasına karşın Mustafa Reşit Paşa ve yardımcıları tarafından yürütüldüğünü gösteriyor, böylece saraydan bir iktidar kayması başlamış oluyordu. Padişahın da bulunduğu açılıştan (8 Mart 1840) sonra meclis Osmanlı Hükümet çevrelerinde o güne kadar görülmeyen bir yoğun çalışmaya girdi. Tartışmalar, rütbesine bakılmaksızın tüm üyelerinin konuşabilecekleri biçimde düzenlenmişti. Tartışma sırasında üyeler salonu terk edemezlerdi. Kimse bir konuşmacıya sözü bitene kadar müdahale edemezdi. Meclis kısa bir süre sonra en azından Bab-ı Ali’de bulunan bakanlıkların memurlarını da sorguya çağırmaya başladı. Ancak bunların istemedikleri durumlarda bu çağrılarını kabul etmeme ve sorularını yanıtlamama hakları bulunuyordu. Önerilerin ittifakla alınması için çabalar gösteriliyordu, ancak bazı kararlar çoğunlukla alındığı zamanlarda padişaha, kendi yargısını oluşturabilmesi için, muhalefet nedenleri bildiriliyordu.

Tüzüğüne karşın Meclis-i Vala kısa sürede çeşitli sorunlarla karşı karşıya kaldı. Kimi üyeler eski makamlarından ayrılmayıp toplantılara vekillerini gönderiyorlardı. Sonuçta çoğunluk sağlanmadığı için kararlar ertelenmekteydi. Bakanlar Kurulu da Meclis’le aynı zamanda toplantılara başlayınca tanıklık etmek ya da gerekli bilgiyi sağlamak için Bab-ı Ali’den herhangi birini getirtmek olanaksızlaştı. Kıdemli üyeler de tartışmalarda üstünlük taşıyor, kıdemsiz üyelerin deney ve yargılarına önem verilmiyordu. Bu sorunların çözümlenmesi için meclis 18 Temmuz 1841’de yeni bir içtüzükle tüm üyelere eşit rütbe (1. rütbe, 2. sınıf) sağladı ve eski tüzüğe aykırı hareketlerin ceza göreceğini hükme bağladı. Üyeler ayrıca, genel kurulda karar aşamasına gelmeden önce önerileri gözden geçirecek küçük uzman komiteleri oluşturacaklardı. Böylece daha sonraki meclislerde geliştirilecek olan bölümler türünden örgütlenmenin temelleri atılmış oldu. Bakanların ve ileri gelen memurların oturumlarda bulunabilmelerinin sağlanması için Meclis-i Vala’nın bu tür oturumlarını Cumartesileri yapmaları, ve o gün de Bakanlar Kurulunun toplanmaması kararlaştırıldı. Son olarak da, Meclis-i Vala yalnızca diğer kurumlar tarafından hazırlanan yasa önerileri konusunda kendi fikrini belirtmekle kalmayacak, kendi yasa ve tüzük taslaklarını (tezakir) de hazırlayacaktı. Bunlar, sonra gelen Tanzimat yasama hareketinin temeli olacaktı.

Yeni tüzük amacına erişmişti. Bundan sonraki 15 yıl boyunca Meclis-i Vala ana yasama organı olarak işlev gördü. Tanzimatçılar bu kuruluşun kendi istekleri

doğrultusunda çalışmasını sağlamak için yüksek aylıklı başkanlık ve başkan yardımcılık görevlerini Bab-ı Ali'nin isteklerini en iyi yansıtabilecek kişilere ayırdılar, diğer üyelerin aylıklarını da önemli konularda verecekleri kararların kendilerine uyumluluklarına göre ayarladılar. Meclisin önerilerinin yüzde doksandan fazlası padişah tarafından hiçbir değişikliğe uğramadan kabul edildi. Meclis yargılama görevi de yapıyordu, yasaları çiğnemekle suçlanan önemli yönetici ve politikacıların davaları için asliye mahkemesi görevini, Tanzimat ceza yasalarına göre vilayet mahkemelerinin ceza davalarında verdiği kararlar için de üst mahkeme görevini üstleniyordu.

II.5.4.3. Tanzimat Meclisi

Meclis-i Vala'nın başarısı bir yandan da sonunu hazırlamaktaydı. Yasa hazırlama görevini öylesine yüklenmişti ki, işin ağırlığı karşısında çalışmaları giderek hızını kaybediyordu. Kırım Savaşından önce Tanzimat hareketinin yavaşlamasının başlıca nedeni budur. Buna ek olarak, başlarında Ali ve Fuat Paşalar olan ikinci kuşak Tanzimatçılar hızlı bir ilerleme istiyorlardı. Oysa meclis Mustafa Reşit Paşa gibi daha tutucu, eski Tanzimatçıların kalesiydi. Bu yüzden hem idari hem de politik nedenlerle 1854'te Meclis-i Vala'ya yalnız adli görevleri bırakılarak Meclis-i Ali-i Tanzimat adıyla yeni bir yasama meclisi kuruldu.

Yeni meclisin başlıca amacı Tanzimat reformlarını tamamlamak ve yaygınlaştırmaktı. Meclise yasama işlemini kolaylaştırarak güç vermek için Bakanlar Kurulundan ayrı ama eş güce sahip sayıldı, bakanlıklardan daha yüksek oldu ve başkanı doğrudan doğruya padişaha başvurabilecek duruma getirildi. Meclis-i Vala resmen yalnızca kendisine sunulan konuları tartışabildiği halde yeni meclis uygun gördüğü her konuda yasama görüşmesi açabilir, memurlar ya da halk tarafından sunulan önerileri kabul edip görüşebilirdi. Böylece halk ilk kez yasama sürecine alınmış oluyordu. Meclis tanıklık etmek üzere devlet memurlarını çağırma, bakanlık arşivlerinden bilgi toplama için memurlarını gönderme, bakanların yasaları nasıl uyguladıklarını araştırma haklarına sahipti. Reformcuların Osmanlı yasama ve yürütme görevlerini ayırmalarından beri ilk kez yasama görevlilerine diğerlerinden üstün bir denetleme hakkı verilmiş oluyordu ki, böylece sorumlu parlamenter hükümete doğru uzanan uzun süreç başlatılmış bulunmaktaydı. Tanzimat Meclisinin onayı olmadan hiçbir öneri yasalaştırılmazdı.

Daireler ve bakanlıklar kendileri için yeni tüzükler önerebilirlerdi, ancak bunlar bile yasama sürecinden geçmeden yürürlüğe konamazdı.

Ancak Meclis-i Vala'nın da bu arada varlığını sürdürmesi kısa bir sürede yetki karmaşası ve çatışmasını doğurdu. Eski meclis yalnızca adli konularla ilgileneceği yerde kendi başına yasalar hazırlamaya devam etti. Tanzimat Meclisi de tüm ilgisini başlıca idari kurumların örgütlenmesi ve işlemlerine ilişkin tüzükleri hazırlamaya vermişti. Ali ve Fuat Paşalar iktidardayken Tanzimat Meclisi, düşmanları sadrazamlığı ele geçirdiklerinde Meclis-i Vala üste çıkararak zamanın değişen politik koşullarına göre iki meclis ilişkilerini sürdürdüler. Tanzimatın son yıllarında hükümet kurumlarını yeniden düzenlemek ve örgütlemek gereksinimi belirince Tanzimat Meclisi zaten çok ağır olan yüklerinden bir bölümünü eski meclise devretmek zorunda kaldı. Ancak Meclis-i Vala yasama adli görevleriyle öylesine yüklüydü ki, beş uzman komisyona bölündü: İdari, mali, askeri, dışişleri ve adalet komisyonları. Her iki meclisin bu yoğun işleri bölgelerinde istenilen önlem önerilerini İstanbul'a gönderen eyalet yasama meclislerinin kurulmasıyla da artmıştı. Merkezi düzeydeki iki meclisin üye sayısının artırılması da daha çok gecikmeye karışıklığa neden oldu. Üyeler fikirlerini ifade etmekten kaçınmayı kolay bir yol olarak seçtiler, tartışmalar siyasal ve kişisel görüş ayrılıklarının etkisi altına girdi. Üst düzeyde bir durumun neden olduğu bir tıkanma, vilayet düzeyinde de aynı aksaklığa yol açtı. 1860 yılında Tanzimat Meclisi kendisinin doğmasına neden olan kargaşanın içine düşmüş bulunuyordu.

Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye, durumun uzun uzadıya incelenmesi sonunda güçlüğü, Osmanlıların yeni sorunları çözmek için, eskilerini ortadan kaldırmadan yeni kuruluşlar yaratmak yolundaki eski eğilimlerinden doğduğuna karar verildi. Bunun sonunda 9 Eylül 1861'de bir fermanla yasama sürecini modernleştirmek için iki meclis, Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliye adı altında birleştirildi. Bu meclis üç bölümden oluşturuluyordu:

(1) Eski iki meclisin yasama görevini üstlenen Kanun ve Tüzük Dairesi;

(2) İdari soruşturma ile görevli İdari ve Mali Daire;

(3) Meclis-i Vala'nın adli işlerini yüklenen Adli Davalar Dairesi. Gerek tüm olarak meclis gerekse tek tek daireleri kendi başlarına yasa önerileri getirebilirlerdi. İşlerin akışını sağlamak için konuların getiriliş sırasıyla değil de önlemlerine göre

öncelikle ele alınması kararlaştırılmıştı. Önemli konularda gizli oya izin veriliyor, azınlık tartışmaları ayrı protokoller halinde düzenleniyordu. Yeni meclisin üyeleri yine Bakanlar Kurulu tarafından atandıkları için meclisin soruşturma hakkı olmasına karşın Kurulu denetleme olasılığı sınırlıydı. Ancak meclisin idari organlarının üyelerini sorguya çekme ve bu memurları yolsuzluk suçlamalarına karşı yargılama hakkının bulunması ve yasaların hızla çıkarılması 1860'ların sonlarında Ali ve Fuat Paşaların iktidarda buldukları dönemde Tanzimat hareketinin başarısında büyük katkısı olmuştur.

II.5.4.4. Şurayı Devlet ve Divan-ı Adliye

Yasama sürecindeki bundan sonraki değişiklik nedeni, tümüyle Meclis-i Vala'nın yeni başarısızlıklarından doğmuyordu. Yönetimde Müslüman olmayan tebanın temsilinde taraf tutarak temelde Hıristiyan kurumlarının üstünlüğüne inanan Avrupalılar bu taraflılıklarını gizleyerek Tanzimat otokrasisini eleştirmekteydi. Ayrıca temsil ilkesinin benimsenip yaygınlaştırılmaması halinde Tanzimat'ın başarılarının geçersiz olduğunu iddia eden Genç Osmanlı aydınları da Meclise karşı çıkmaktaydı. Fuat ve Ali Paşalar üst düzeyde yapılacak reformlara inanmakla birlikte vilayet meclislerinin başarıları ve İngiltere'nin sürekli baskısı sonunda merkezi düzeyde değişiklik yapılması kararına vardılar.

Sonuçta 1867'de Meclis-i Vala yasama (Şurayı Devlet)ve adli (Divan-ı Ahkam-ı Adliye) olarak ikiye bölündü. Birincisinin başkanlığına Mithat Paşa, diğerine de Ahmet Cevdet Paşa getirildi. Divan-ı Ahkam-ı Adliye, laik yasalarla ilgili davalara bakmak üzere kurulmakta olan Nizamiye mahkemeleri için Temyiz Mahkemesi niteliği taşıyacaktı. Şurayı Devlet ise merkez organı haline getirilmişti. Divan-ı Ahkam-ı Adliye tüm yasa ve tüzük taslaklarını hazırlayacak, kamu yönetimi konularını araştırarak, idari ve adli organlar arasındaki tartışmalarda karar unsuru olacak, bakanlıklara yürürlükte olan yasaların ve tüzüklerin uygulanması konusunda bilgi verecek, yolsuzlukla suçlanan hükümet memurlarını yargılayacaktı. Her biri on üyeli beş gruba ayrılmıştı: İçişleri ve savaş; mali ve dini vakıflar; adalet ve hukuk; bayındırlık; ticaret ve tarım; eğitim. Çok sıkı sınırlamalar altında da olsa ilk kez imparatorluğun belli başlı çıkar grupları üyelerle temsil edilmekteydi. Tüm üyeler padişah tarafından atanmaktaydı. Üyelik için adaylar valilerden ve belediye yetkililerinden isteniyordu. Bunlar da adayları danışma meclisleri, millet ve lonca başkanlarına danışarak seçiyorlardı. Sonunda üyeler Bakanlar Kurulu

tarafından, her eyaletten gelen çeşitli grupların listeleri arasından seçilmekteydi. Bu listelere yeni adlar eklenmesi pek seyrek rastlanılan bir olaydı. Böylece Müslümanların olduğu kadar Müslüman olmayanların da tüm önemli sınıf ve çıkarları temsil ediliyor ve bu temsilciler merkezi düzeyde yasama sürecine halkın bir tür katkısını sağlıyordu.

Ancak bu sınırlı temsil sonunda, Şurayı Devlet'in yetkileri kendisinden önceki meclislere kıyasla çok sınırlıydı. Yalnız kendisine gönderilen konuları görüşebilirdi. Bakanlıklar ve daireler meclise başvurmadan yasa önerilerini doğrudan doğruya Bakanlar Kuruluna götürebilirlerdi. Şurayı Devlet, devlet bütçesini inceleyemez, bakanları sorguya çekemezdi. Bu görevleri sadrazamın denetiminde olan ve ayan il bakanların yıllık özel toplantısı olan Meclis-i Umumi'ye devredilmişti. Bu yüzden, liberal baskılara karşın Ali ve Fuat Paşalar yeni Şurayı Devlet'in Bab-ı Ali'ye bağlı olmasına ve gerekli yasama akışının kesilmemesine özen gösterdiler. Ancak uygulamada Şurayı Devletin yasa ve tüzükleri inceleme hakkı, bu meclise tüzüğünde öngörülenden daha fazla güç sağlama fırsatını verdi. Ayrıca, kısıtlı da olsa, temsilcilerden oluşan yapısı nedeniyle üyeleri seleflerine kıyasla bakanlar karşısında kendilerini daha bağımsız hissettiler.

Zaman ilerledikçe iki kurumun örgütlenmesinde değişiklikler yapıldı. 6 Mayıs 1869'da Şurayı Devlete yeni adli görevler verildi, bunun için yeni bir bölüm kuruldu. Adalet Şurası şimdi daha alt mahkemelerin temyiz mahkemesi haline gelmiş, böylece daha modern olan Mahkeme-i Temyiz'in temeli atılmıştı. Şurayı Devlet de adli ve idari memurlar arasındaki tartışmalarda ve idari adalet konusunda eyalet kararlarına karşı temyiz mahkemesi yetkisini aldı.

Tanzimat döneminin sonuna kadar Şurayı Devlet çeşitli daireleri aracılığıyla yasama ve idari görevlerini yerine getirdi ve pek seyrek olarak toplandı. Bazı yabancılar ve Osmanlılar meclisin çalışmadığı ve etkisiz olduğu yolunda gerçek olmayan suçlamalarda bulunmuşlardır. Oysa meclis etkin bir çalışma sürdürmüştü, yasama akışını hızlandırmış, çok sıkı denetmelerle yürütme bölümlerinin etkinliğini arttırmıştır. Mahmut Nedim Paşa 1871'de sadrazam olduğunda Şurayı Devlet'i reform yasaları, iç işleri ve adli işler diye üç bölüme ayırmaya çalışmış ve bu yolla Mithat Paşa'nın taraftarlarından kurtulmaya çalışmıştır.(10 Şubat 1872) Ancak bu çabası kısmen başarılı olduğu için meclisin geri kalan idari ve adli görevlerini, bakanlıkların ve mahkemelerin

çalışmalarını tekrarladıkları gerekçesiyle kaldırmış (12 Temmuz 1875) ve böylece geriye yalnız yasama görevi kalmıştır. Ancak bu görev de Ahmet Cevdet'in başkanı bulunduğu fakat üyelerinin Mahmut Nedim'in adamları olduğu yeni Islahat Komisyonu tarafından alınmıştır. Mithat Paşa bundan kısa bir süre sonra sadrazam olunca Islahat Komisyonu'nu kaldırmış, Şurayı Devlete eski görevlerini iade etmiş, yine eski bölümleri kurmuştur. Şurayı Devlet'in gerek Parlamento döneminde (1876-1878) gerekse daha sonraları imparatorluğun başlıca yasama organı olarak görevini sürdürmesine ileride değinilecektir.

II.5.4.5. Bakanlar Kurulu (Meclis-i Vükela)

Hükümetin yürütme ve yasama organları merkezi düzeyde Bakanlar Kurulu (Meclis-i Vükela yada bazen adlandırıldığı gibi Meclis-i Hass) ile temsil ediliyordu. Divan-ı Hümayun saray gözdelerine aylık sağlamak ve belirli diplomatik ve yasama hareketlerini onaylamakla yükümlü bir özel meclise dönüştüğünden Bakanlar Kurulu başlıca yasama ve yürütme organı olmuştu. Bakanlar Kurulunun kesin bileşimi değişmekle birlikte üyeleri genellikle tüm bakanlar, şeyhülislam, serasker, kaptan-ı derya yada çoğunlukla bunların müsteşarları; polis ve Tophane (İstanbul) müşirleri; içişleri bakanlığını da yüklediği zamanlar sadrazam kethüdası; Rüsumat Emini ve Defter-i Hakani müdürleri ve genellikle sarayı temsil eden valide sultanın kethüdasından oluşmaktaydı. Üyeler padişah tarafından atanıp kendi bölümlerinden ona karşı sorumlu olduklarından, en azından kurumsal olarak, sadrazam karşısında bağımsızdılar. Reşit, Ali ve Fuat Paşaların ve daha sonra Genç Türklerin dönemindeki en güçlü durumu dışında modern bir kabilenin birlik ve sorumluluğundan yoksundu. Bunun dışındaki dönemlerde merkezi denetim pek gevşek olduğundan tıpkı yasama meclislerinde olduğu gibi kişisel ve parti politikaları kararlarını etkiliyor ve bir iş yapmasını engelliyordu.

Ancak Bakanlar Kurulu bir dizi önemli politik ve adli görev yerine getirmiştir. 1850'de padişaha resmi tahta çıkış töreninde sadakat yemini eden bu Bakanlar Kurulu olmuştur. Törende bulunan tüm yönetici sınıf üyeleri sonradan daha genel bir yemin etmişlerdir. Kurul, sadrazam ve padişaha yasama önerilerinde bulunulduğu gibi önemli konularda öneriler getirmiş, yasama sürecinin bir bölümü olarak devlet bütçesini onaylamıştır. Yasa çıkarma girişiminde bulunmaya da hakkı olan Kurul'un kararları müzakerat zabıt varakaları biçiminde, her biri bir konuya ilişkin olmak üzere, konunun

bir özetini, lehte ve aleyhte görüşleri ve kurulun kararını içerecek biçimde iletildi. Ayrıca yasama söz konusu olduğu durumlarda bu varakalara yasanın son biçimini içeren ayrı mazbatalar da eklenirdi. Kurul, yasama meclislerinden gelen yasalarda değişiklik önerebilirdi. Yasanın son biçimini alması padişahın iradesine bağlıydı, padişah iradesiyle birlikte onay yada reddinin gerekçelerini de açıklardı.⁴⁷

Ahmed Cevded Paşa'nın Bu Konu Hakkındaki Görüşleri

Sultan Abdülaziz Han Hazretleri Mehmet Ali Paşa'yı Ma'al-Kefane kapudanlıkta ikba etmiş isede, nihayet usanup anı azl ü tenkil etmiştir.

A'zasında bulunduğum Meclis-i Ali Tanzimat, Bu kerre Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliyye ile birleştirildi. Ve Meclis-i Vala'nın ayrıca bir dairesi olmak üzere Kanun Dairesi denildi.

Meclis-i Tanzimat da yapılan kavanin-ü Nizam layihalarını hep kulları kaleme almakda idüğimden, bu kerre iki meclis birleşince Meclis-i Vala'nın vezaifi hakkında bir nizamname kaleme almak lazım geldikde, bu dahi kullarına havale olmağla bir nizamname layihası kaleme aldım.Meclis-i Tanzimat' ın üç vazifesi var idi. Biri, kanun ve nizam layihaları tanzim etmek ve biri de, vükelayı muhakeme eylemek ve üçüncüsü, kavanin-ü nizamın icraatında yolsuz bir şey görürse, bir müzakere ile makam-ı Sadarete ihtar idi.

Birinci vazifesi Kanun dairesinde kaldı.İkinci vazifesi Meclis-i Vala'nın hey'eti umumiyesine verildi. Üçüncüsü ilga olundu ve andan sonra bir meclise öyle bir selahiyyet verilmedi.

Sadeleşmesi

Meclis-i Ali Tanzimat, Meclis-i Vala'yı Ahkam-ı Adliyye ile birleştirildi.Ayrıca Kanun Dairesi oluşturuldu.

Meclis-i Tanzimat'ın üç görevi vardı. Birincisi, Kanun ve Nizam tasarıları düzenlemek, Diğer, vekilleri yargılamak, üçüncüsü düzen kanunlarının uygulanmasında yolsuzluk görürse, bir danışma, konuşma ile sadrazama hatırlatmaktı. Birinci vazifesi,

---

⁴⁷ J.Stanford Shaw and Ezel Kural Shaw, *Ottoman Empire and Modern Turkey*, cilt.2, California Univ., Los Angeles, İstanbul, 1983, s.110-114.

Kanun dairesinde kaldı, İkinci vazifesi, Meclis-im Vala'nın hey'et-i Umumiyesine verildi. Üçüncüsü ise yürürlükten kaldırıldı.⁴⁸

II.5.4.6. Mecelle Cem'iyetinin teşkili

Gerek Divan-ı Ahkam-ı Adliyye'de, gerek teşkili musammen olan istinaf ve bidayet mehakim-i nizamiyesinde ve Ticaret mahkemelerinde ma'mulun bih olacak kavanin-ü nizamata yapılmak lazım gelüp, halbuki her devletde kavanin-ü nizamata esas <kot sivil> (code civile) yani hukuk kanunnamesi olup, Devlet-i Aliyye şer'iyeye esas olmak fikri öteden berü efkar-ı sahiha erbabı indinde arzu olunmakta idi.

Sırf alafranga efkara tabi' olan mütefernicin ise <code Napoleon> un tercümesiyle aynen mehakim-i Devlet-i Aliyye'de mer'iyül- icra olması fikrinde idiler. Bir kısmı Fransa Kanunnamesini tercüme ile mehakim-i nizamiyyede düstür'ül- amel dutulması fikrinde idi. O zaman elçilerin Dersaadetce en nüfuzlusu Fransa elçisi Mösyö Bourée olduğundan Fransa kanunlarının mehakim-i Devlet-i Aliyyede ma'mülün-bih olması emelinde bulunmağla, Fransız politikasına hadim olanlar hep bu fikri sakimde idiler. Ticaret nazırı Kabuli Paşa ise bu fikirde musır olup, hatta mukaddemce Fransız <kot sivil>ini Türkçeye tercüme etdirerek vükelaya tasdik etdirmeğe çalışıyordu.

İşte <Mecelle Cem'iyeti> deyu meşhur olan cem'iyet-i ilmiyye budur ki, te'lif ettiği Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye hala cümle mehakim-i nizamiyyede düstür'ul amaldir. Kıbrıs'da dahi İngilizler anı bila tagyir mer'iyül-icra tutmuşlardır. Bulgaristan emaretinin teşkilinde Bulgarlar dahi ibtida Mecelleyi kendi lisanlarına tercüme ederek kanunlarına esas ittihat etmişlerdir. Bu cihetle Mecellenin te'lifi bir büyük hizmet-i diniyye olduğu herkes tarafından tasdik-ü itiraf olunmuştur.⁴⁹

⁴⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Maruzat*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1980,s.33.

⁴⁹ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.199-200.

III.BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ BATILILAŞMA ÇABALARI

III.1. Tanzimat

II.Mahmut'un ölümünden sonra 3 Kasım 1839'da Müslüman olan ve olmayan halkların ileri gelenlerinin önünde yeni padişahın yayınlanan bildirisine *Tanzimat Fermanı* denmiştir.

Tanzimat Hattı bir anayasa, hatta bir kanun değildir.Avrupa' da hükümdarların kendi yetkileriyle halkın hakları arasındaki ilişkilerde değişiklikler yapılacağını vadeden bir *charte*(senet) türünden bir belgedir. Tanzimat bildirgesinde;

a) Hükümdar, yayınladığı bu charte ile kendi iradesinin sınırlamasını kabul ediyor.

b) Can, mal, namus korunurluğunu iradesinin dışına, kanunların yargılarına bırakıyor.

c) Hükümet yönetiminin, kendi iradesine göre değil, *Mevad-ı Esasiye* (Temel İlkeler) olarak nitelendirilen ölçülerle yapılacak kanunlara göre olmasını bildiriyor.

d) Kanunlar din farkı gözetilmeksizin bütün tebaaya eşitlikle uygulanacaktır. Hükümdar iradesi yerine şariat ölçü olacaksa, Müslümanlar için Tanzimat bildirgesinde bir yenilik yoktur. Fakat Müslüman olmayan halk için eşitlik nasıl sağlanacaktı. Tanzimatın asıl amacının yönetenle yönetilen arasındaki bağları kurmak olmaktan çok, hükümdarın mutlak yetkisinin halk ya da onun temsilcileri karşısında değil, hükümet karşısında kısıtlanması olduğunu sonucu çıkar.

Tanzimat bildirisinin belirsiz bıraktığı sorunlar ortaya çıktıkça, başta Britanya elçisi olmak üzere, büyük devletler temsilcilerinin Tanzimat maddelerinin uygulamalarının denetleyicileri durumuna gelmişlerdir.⁵⁰

Bunların karışmalarının sonucu olarak 17 yıl sonra (1856'da) Islahat Fermanı adı ile bilinen bir belge daha yayınlandı. Tanzimat bildirisinin vaadettiği reformları gerçekleştirecek kanun ve nizamların yapılmamış, yapılanların da uygulanmamakta oluşundan şikayetçi olan Batı devletlerinin elçileri, Kırım Savaşının sona ermesiyle Paris'te toplanacak olan barış konferansında Rusya'nın, Kaynarca antlaşmasından beri elde ettiği bir hak iddiasıyla Ortodoks Hristiyan milletler çıkarına isteklerde bulunmasını önleme amacıyla bu fermanın hazırlanmasını istemişlerdi. Sadrazam, dışişleri bakanı ve şeyhülislam ile bu devletlerin elçilerinin katıldığı tartışmalar sonunda Tanzimat kurallarını tekrarlayan, açıklayan ve genişleten bir ferman olarak yayınlandı.

Bu ferman, 1839 fermanı gibi anayasa benzer bir nitelik taşımaktan çok, ondaki vaatleri gerçekleştirmeye yarayacak somut reformları sayar: bütçe yapılması sağlanacak; banka kurulacak; ekonomik kalkınma için Avrupa sermayesi ve uzmanları çağrılacak; karma mahkemeler kurulacaktı. Bunda şeriattan söz yoktur. Yalnız Müslüman-Hristiyan eşitliği konusunda cizyenin kaldırılması, Hristiyanların askerlik ödevinin konması öngörülüyordu.

Osmanlılık kavramı da ilk kez burada belirtiliyordu. Müslüman olmayan halk için hakaret eden ifadeler kullanılmayacaktı. Mahkemelerde Hristiyanların tanıklığı kabul edilecek, tanıklar kendi dinlerinin kitabı üzerine yemin edecekti. Fermanın başında tebeadan *vatanadaş* terimiyle söz edilmektedir.

1839 bildirisini Müslümanlar için çıkarılmış olarak nitelersek, 1856 bildirisini de Hristiyanlar için yayınlanmış bir belge sayabiliriz. Islahat Fermanı çeşitli yönlerden eleştiriye uğradı. Padişaha sunduğu bir muhtıradaki Reşit Paşa bu belgenin Yüksek Şurada ya da özel bir Meşveret Meclisinde tartışılmadan Avrupa elçileriyle iki hükümet adamının kapalı bir komisyonda hazırlandığını; Tanzimat bildirisi gerekli her şeyi kapsadığı halde Islahat Fermanı ile gereksiz, aşırı ve egemenliğe aykırı imtiyazlar verildiğini; başkentten uzak bölgelerde Hristiyan halkla Müslüman halk arasında çatışmalara yol açacağını; bu belgenin Paris Barı Anlaşması metninde anılması

⁵⁰ Ahmet Cevdet, *Tezakir*, cilt. I, s.76-82

yüzünden de reformların uluslar arası bir sorun olmasına yol açabileceğini belirtti. (Dışişleri Bakanı olan Fuat Paşa ise bunun tersine, antlaşmaya bu belgeye yayınlanmış olduğunun konmasıyla yabancı devlet karışmalarının önleneceğini iddia ediyordu). Reşit Paşa ya göre, bu olup bitti karşısında yapılacak şey vaadedilen reformları hemen gerçekleştirerek antlaşmadaki maddeyi hükümsüz hale getirmektir.⁵¹

1856 bildirisi Müslüman ulehasını memnun etmediği gibi, kilise ruhanilerini de sevindirmedir. Çünkü bunların <millet> denen cemaatler üzerindeki yetkileri ve çıkarları kısıtlanıyordu. Millet meclislerin halktan temsilci girmekle Osmanlı hükümetine sadık kişiler sokulabilirdi.

Ayrıca Avrupa devlet temsilcileri de tam tatmin edilmiş değildi. Bu belgeyi istediği biçime sokmak için adeta bir savaş açan Britanya elçisi Stratford Canning verilen imtiyazları yeterli bulmuyor, din özgürlüğünün sağlanmadığına inanıyordu. Türkleri Müslüman olarak asla Avrupalı olamayacağına inana bu elçinin anladığı din özgürlüğü, Protestan misyonerlerine tam bir serbestlik içinde Ortodoks ve Katolik Hristiyanlarla Müslümanlardan mümin çalmak özgürlüğü idi. Onun rakibi olan Fransız elçisi ise Müslüman Türklerin <Osmanlı> olarak Avrupalılaşması için Fransız medeni Kanununun alınmasının Fransız eğitim sisteminin ve dilinin Osmanlılık birliğini sağlamasının yeteri kadar garanti edilmediğine inanıyordu. Metternich' in görüşünü yansıtan Avusturya elçisi ile Türklerin Avrupalılaşmasına gerek olmadığına, onun Osmanlı devlet adamlarına elçi aracılığı ile gönderdiği mesajdaki tavsiyesinde de söylediği gibi, Avrupa ne düşündüğüne bakmaksızın Türklerin kendi gelenek ve dinlerinin kurallarına göre gitmelerinin yeterli olduğuna inanıyordu.⁵²

1830 fermanı Müslüman halka bir anayasa veremediği halde, 1856 fermanı genel olarak Hristiyan milletlerin anayasal gelişmesinin başlangıcı olmuş, onların bağımsızlık isteklerinin bir manifestosunu oluşturmuştu.

Müslümanlar arasında buna karşı siyasal ve kısmen militer ilk tepki çok geçmeden başlayacaktır.

Osmanlı geleneğinin kanun hukukunun ve İslam şariat hukukunun kaynaklarından alınan malzemeye Avrupa hukuklarından alınan malzemeyi yoğurarak

---

⁵¹ Cevdet, *a.g.e.*, cilt. I, s.85.

⁵² Cevdet, *a.g.e.*, cilt. 1, s. 62.

biçimce çağdaş <mecelle> lere (code'lara) benzer kanunlar yapmak İslam uluslarının tarihinde ilk defa Tanzimatta girilmiş bir iş olmuştur. İlk çaba olarak, Avrupa ticareti ile yeni ilişkilerin genişlediği bir alanı kapsayacak bir Ticaret Kanunu yapılmasına başlanmıştır. Bu alanda şeriat mahkemeleriyle kilise mahkemelerinin dışındaki Nizamiye Mahkemelerinin başlaması da bu zamanda oldu.

XIX.yüzyılın başlarında Avrupa tüccarları ile Osmanlı tebaası arasındaki anlaşmazlıkları çözümlenmek üzere karma ticaret heyetlerinin uygulanması başlamıştı. 1840'larda Ticaret Meclisleri kuruldu. 1847' de kapitülasyon imtiyazları olan devletlerle yapılan sözleşmeler sonunda bunlar 10 yabancı, 10 Müslüman, 10 Müslüman olmayan tebaadan kurulu karma mahkemeler haline geldiler.

Şeriat hukukunu modernleştirmenin ilk denemesi ve bunun yaratacağı sorunların ilki, yeni bir Ceza Kanunu yapma girişimi ile başladı.

III.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat

Osmanlı İmparatorluğu, 18.yüzyılın ilk yarısında III.Ahmet'ten itibaren, Avrupa ile kendi arasında mevcut olan mesafeyi kapatmak için bir takım ıslahat hareketlerine girişmiştir. Bu reform hareketleri 19.yüzyıl içinde, genişleyerek devam etmiştir.

19.yüzyılın ilk Osmanlı hükümdarı III.Selim, özellikle askeri güce önem vererek, Nizam-ı Cedid ordusunu kurmuştur. 18.yüzyıldaki yenileşme hareketlerinde olduğu gibi, III.Selim de devletin güçlendirilmesi çaresini, askeri teşkilatta görmüştür. Bununla beraber, III.Selim hükümdarlığının halkın refah ve mutluluğunu sağlamaya yönelik bulunduğu ve kendisinin de halkın bir hizmetkârı olduğuna inanan bir padişahı. Ülke yönetiminin her kesiminin ıslaha, yenilenmeye muhtaç olduğunu görmüş ve bu konuda yapılması gerekenler için tavsiye ve teklifte bulunmak üzere bir Meclis-i Meşveret, yani danışma meclisi kurmuştu.⁵³

III.Selim'in büyük destekçisi ve II.Mahmut'un ilk sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa da, ıslahat yönünde önemli bir adım atmıştı. Ayan ve Beylerin, kendi başlarına buyruk bir şekilde ve merkezi hiç kaale almadan hareket ettiklerini gören ve bu ülkenin yönetiminde disiplin ve birlik sağlamak isteyen Alemdar, bunları İstanbul'a davet ederek

⁵³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, cilt V*, s.60.

bir toplantı yapmış ve bu toplantıda bir takım kararlar alınmıştır. Bu kararlar bir hatt-ı hümayun ile onaylanmıştır ki, buna Sened-i İttifak denir. Padişah, Ayan'ı bir taraf olarak kabul ediyor ve onunla yetki paylaşımına giriyordu. Ayan'ın yetkileri ve yönetim alanları tesbit edilmiş ve bu yetki alanına Padişahın müdahalesi önlenmişti.⁵⁴

Tanzimat Fermanı'nda esas olarak ferdi, yani kişi haklarının ele alınmasında, Avrupa'da gelişmekte olan liberalizm hareketinin ve 1830 İhtilallerinin etkisini görmemek mümkün değildir. Esasen Tanzimat, Büyük Reşit Paşa'nın eseridir. Reşit Paşa'nın Fransa ve İngiltere'de yaptığı temaslar sonucunda, Osmanlı İmparatorluğunda da liberal reformların yapılması gerektiğine inanmıştı. Osmanlı devletinde de Müslümanlarla Hristiyanlar arasında eşitliğin sağlanması gerektiğine inanmıştı. Ne yazık ki, Reşit Paşa'nın, düşünce sistemi, o zamanki Osmanlı Toplumunun çok ilerisinde bulunuyordu.

III.2.1. Tanzimata İç Ve Dış Tepkiler

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu liberal hareket liberalizm düşmanı olan Rusya ve Avusturya tarafından hoş karşılanmadı. Çeşitli milletleri içine alan Avusturya'nın hoşnutsuzluğu daha fazlaydı.

Rusya'ya gelince: Hoşnut olmamakla birlikte, Tanzimatı Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için iyi bir fırsat bildi. Tanzimatın ilanından kısa bir süre sonra, Femandaki ilkelerin Ortodoks tebaaya iyi uygulanmadığından şikayetle, Osmanlı Devletine akıl öğretmeye kalktı.⁵⁵ Rusya'nın Akdeniz'e inen yolu üzerinde bulunan Osmanlı Devleti'nin Tanzimat ile kuvvetleneceği ümidi ile, İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki bu siyasal yenileşme hareketinden memnun kaldılar. Hem Fransa ve hem İngiltere, yine de Tanzimatı, Osmanlı Devletinin içişlerine karışmak için bir vasıta olarak kullanmaktan geri kalmadılar. Fransızlar katolik, İngilizler de protestan tebaaya Tanzimatın iyi uygulanması için müdahaleye başladılar.

Hristiyan tebaa içinde, Tanzimata karşı en büyük hoşnutsuzluğu Rumlar gösterdi. Çünkü Rumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda en ayrıcalıklı azınlık durumunda idiler. Halbuki Tanzimat, bütün vatandaşlar arasında eşitlik ilkesini getirmekle, Rumların ayrıcalıklı durumları bozulacaktı. Bilindiği gibi, Rumlar, özellikle Fenerli

⁵⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İst.Üni. Hukuk Fak.Yayımları, 1975, s.236.

⁵⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, *Cilt V*, s.188.

Rumlar, gerek Dışişlerinin gerek divan tercümanlıklarını yaparlar, Eflak Ve Buğdan beyleri Fenerli Rumlardan atanırdı. Yani devlet yönetiminde etkinlikleri vardı. Rumlar, Tanzimat ile bu ayrıcalıklı durumlarının kaybolmasından korkuyorlardı.

Bundan Başka, menfaatleri haleldar olanlar ile, iktidarını başıboş, istediği gibi kullanan bir çok paşalar da, Tanzimattan hiç memnun olmadılar. Bunların başında, daha önce sadrazamlık yapan Hüsrev Paşa geliyordu. Bir çok valiler de, yetkileri sınırlandırıldığı için, Tanzimatın düşmanları arasındaydı. Tanzimat düşmanları, yapılanların kafir işi olduğu propagandasını yaymaya çalıştılar.

III.2.2. Cevdet Paşa Ve Tanzimat

Medeni hukuku kanunlaştırarak iki hukuk sistemi arasındaki ayırımı belirli sınırlar içine koymaya 1868'de Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin kuruluşu ve Cevdet Paşa'nın bu işi üstüne alışı ile girişildi. Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin belki en büyük devlet adamı olduğu kadar o rejimin ikiliğinin de gerçek sembolüdür. İslam bilimlerini ve bu arada fıkı bir teknisyen olarak değil, onu kavramış, özünü ve kapsamını bilen, çağdaşlaşma tarihinin yürüyüşünü de anlamış olan bu açık düşünlü adam bizim bugünkü açımıza göre şeriatçılara kıyasla ilerici, sınırsız Batılılaşma (daha doğrusu Fransızlaşma) yanlılarına kıyasla gelenekçi olarak gözüktür. Tarihinin bir çok yerinde göstermeye çalıştığı gibi Cevdet Paşa, bu iki tutumun ikisinde de aşırılık ve mutaassıplık (dogmatiklik) olduğuna inanmış bir adamdı. Bundan ötürü, ne şeriat alanının ulema ve kadılar elinde başıboş gidişine, ne de Fransız elçisinin baskıları altında (Ticaret Bakanı Kabulî Paşa gibi) alafrangacıların Fransız Medeni Kanununun olduğu gibi çevrilerek kabul edilmesine razı oluyordu.⁵⁶

Cevdet Paşa Tanzimatın tam aradığı adamdı. İslam ulemasından Celalüddin el-Davvani (1424-1502) nin otoritesine dayanarak fikhda nizamiye mahkemelerinin reddedilmesi şöyle dursun, eskiden *Mezalim Mahkemeleri* adı altında bunların caiz bile görüldüğü teziyle şeyhülislamlığa karşı çıktı. Bütün Nizamiye mahkemeleri o zamanın adalet bakanlığı olarak Divan-ı Ahkam-ı Adliyenin idaresi altında birleştirildi. Böylece ticaret ve ceza kanunları ile şeriat hukukunun biçim, öz ve yöntem açılarından uzlaştırılmasını denemenin yolu açılmış oluyordu.

⁵⁶ Ahmet Cevdet, Tezakir 1-12, s.63.

Tanzimatın çelişik iki yönünün ateşi arasında çalışan Cevdet Paşa, Fransız elçisinin kurdurduğu Fransız Medeni Kanununu çevirme komisyonuna karşılık olarak sonradan Mecelle Komisyonu adıyla tanınan bir komisyon kurdu.

Cevdet Paşaya göre medeni hukuk bir ulusun varlığının ve birliğinin temelidir. Osmanlı devleti bir İslam devleti olduğuna göre onun medeni hukukunun İslam hukukundan çıkarılacak bir medeni kanuna dayanması gerekirdi.

Cevdet Paşa medeni hukuku bir anayasaya dayandırma görüşü yerine, devlet hukukunu medeni hukuka dayandırma görüşü yüzünden devletin temel yasasının anayasa olacağı görüşüne sonuna dek karşı çıkmıştır ve rakibi olan Mithat Paşanın Kanun-u Esasi akımına da katılmamıştır. Ona göre Tanzimat Hattında kamu hukuku açısından yeterli temeller verilmişti; olgun ve akıllı biri hükümdarın devlet başkanlığı altında bu kadarı yeterliydi. Oysa İslam ulusunun varlığı açısından asıl önemli olan medeni hukuktu.

Medeni hukuku kanunlaştırma sorununda Fransız Medeni Kanununu alma yanlıları ile Cevdet Paşanın görüşünde olanlar arasındaki çatışma bize o zamandan yarım yüzyıl önce Almanya'da medeni kanun yapılması konusu üzerinde çıkan ünlü bir tartışmayı hatırlatır. Şeriat bir ulus hukuku mudur? Bugünkü anlayışımıza göre değildir; fakat Cevdet Paşanın zamanı içinde öyle sanılırdı. İslamlıkla Türklük aynı şeylerdi ve hiç şüphe yoktur ki İslam hukuku halkın hayatında, İslamlık öncesi hukuk ilişkileri üzerinde derin değişiklikler yaptıktan başka Osmanlı kanun hukukundan daha büyük ölçüde halkın hukuksal ilişkilerini de biçimlendirmiş bir hukuktu. Onun için, bu hukuku bırakıp Fransız Medeni Kanunundan modern bir medeni kanun çıkarmak, Cevdet Paşaya göre, İslam ulusunu yıkmak demektir.

Sivil hukukun çağdaşlaşması sorununda Cevdet Paşanın görüşü Tanzimat döneminde üstünlük kazandı.

Cevdet Paşanın anlayışına göre Mecelle Müslüman halk için dince bağlayıcı şeriat, Müslüman olmayan tebaa için de devletçe bağlayıcı kanun olmak gibi iki nitelik taşıyacaktı. Komisyon, fikhın bu ikinci yan açısından daha kolay yürünecek olan kesiminden, yani *muamelat* hukukundan işe başladı. Toprak hukuku alanı da bu yolda alınabilecek en elverişli yandı; çünkü Osmanlı toprak tasarrufu hukuku zaten geniş ölçüde maslahat ilkesinin ürünü idi.

Tamamıyla dünya işlerinden olan din alanından çıkarılması kolaylıkla başarılabilir olan *Muamelat* ve *Arazi Hukuku* kanunlaştırıldıktan sonra, Cevdet Paşanın, fikhın *Münakehat* yani aile hukukunu da kanunlaştırma düşüncesinde olduğunu tahmin ediyoruz. Onun *ibadat ve itikadat* kesimlerini de kanunlaştırmaya kalkışacak kadar ileri gideceğini sanmıyoruz. Gerçekte ise Cevdet Paşanın kendisinin gidebileceği sınıra kadar bile gidilemedi. Onun temsil ettiği hukuk ve şeriat görüşünü, zamanın şeyhülislamı olan Hasan Fehmi paylaşmıyordu. İlk baltalama da ondan geldi. Şeyhülislam, şeriat işlerinin kendi makamının yetki alanında olduğu teziyle, 1870'de Mecelle Komisyonunun çalışmalarını durdurdu. Şeyhülislamlıkta kurulan başka bir komisyon konu üzerinde çalışmaya başladı. Bu çalışmaların, Cevdet Paşanın bile korkunç bulduğu bir çığıra döküldüğü görüldü. Cevdet Paşa işi tekrar şeyhülislamın pençesinden kurtararak 1876'ya kadar Mecellenin on altı kitabı tamamlandı ve bunlar Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı imparatorluğunda uygulandı. Daha ileriye ait çalışmalar ise 1876'da Abdülhamit'in emriyle durduruldu. Tanzimat sona ermişti.⁵⁷

Tanzimat döneminde ticaret, endüstri, maliye ve hukuk planlarında Hristiyan milletlerin kaydettiği bu gelişmelere ve ilerlemeler karşılık Türk olan Müslümanların dinsel geleneğinde Hristiyan halklarda olduğu gibi bir ulus toplumu olarak örgütlenmelerini sağlayacak bir temel yoktu. Tek temel, Osmanlı devletinin bu Müslümanların devleti olduğu sanısı idi. Bundan ötürüdür ki Cevdet Paşa şeriatı İslam ve Türk birliğinin ve benliğinin özü sayıyor, rakibi olan şeyhülislam da aynı nedenle şeriatın bekçisi ve koruyucusu olarak Avrupalılaştırma diktası altındaki devlete karşı güçlenebiliyordu.

III.2.3. Namık Kemal Ve Çağdaşlaşma

Osmanlı devletinin ve Türk-İslam halkının sorunlarını *Jeune* ideolojisi açısından değil, Yeni Osmanlılar ideolojisi diyebileceğimiz fikir çerçevesi içinde tartışan, eylemleri ve düşünüşü ile daha sonraki kuşaklar üzerinde etkileri olan kişi Namık Kemaldir. Namık Kemal aynı zamanda, Yeni Osmanlılar grubu içinde bu ideolojinin düşün yapısı içindeki çelişkilerini, somut olaylar ve sorunlar karşısında uzlaştırmaya çalışan tek düşünür de.

---

⁵⁷ Aliye Fatma, *Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı*, İstanbul, 1916, s. 60-68.

Kemal'in etkileme gücü, düşün planında çağdaşlaşma sorununun altında yatan başlıca çelişkileri daha sonraki düşün hayatının belli başlı tartışmalarına birer başlangıç noktası olacak aşamaya getirmesindedir.

Namık Kemal'e göre ilerlemeye engel olan etkenin din olduğu düşünüy bir efsanedir. Batıda yerleşen bu efsaneyi, Tanzimat idarecilerinin başarısızlıkları yaratmıştır. İlerlemeye karşı olan asıl engel, Tanzimatın Avrupa ekonomik ve siyasal nüfuzu karşısındaki tutumudur. Namık Kemal bu açıdan, Avrupa'nın teknolojik ve ekonomik üstünlüğünü anlayan, bunun Osmanlı milleti üzerine hükmedici bir güç haline geldiğini en iyi kavrayan bir düşünürdür. Fakat, bundan ötürü, yazıları yalnız kendi zamanının ekonomi, finans, idare ve eğitim koşullarının olumsuz olanları üzerindeki gözlemlerine kısıtlı kalmıştır. Çünkü gerçekte, Tanzimat sadece XIX. yüzyıl Batı üstünlüğünün bir ürünü değil; ondan daha önceki çöküşün getirdiği bir aşamadır. Namık Kemal, İbn-i Haldun'u ya da hiç değilse onun tarih felsefesinin Osmanlı Tarihçileri üzerindeki yansımalarının küçümsediği için, Osmanlı tarihi anlayışı sadece <Devr-i İstila> ya (yükselme dönemine) kısıtlı kalmıştır. Namık Kemal Cevdet Paşadan farklı olarak XVII. Yüzyıldan sonraki çöküş dönemini incelemeyi çekici bulmamıştır. Onun zıddı olan soğukkanlı ve realist Cevdet Paşanın tarih'i yüksekliğin değil, çöküşün tarihidir. Batı üstünlüğünün ve onun Osmanlı çöküşüne etkisinin XIX. yüzyıldan çok önce daha 1699'dan itibaren başladığını, bugünün tarihçilerinin incelemelerinin buluşlarına şaşılacak ölçüde uygun bir biçimde görmüştür.

Ona göre Batı uygarlığının üstün ve yararlı her yanı kayıtsız, şartsız alınmalıdır. Namık Kemal'in uygarlıktan anladığı endüstri, teknoloji, ekonomi, askerlik gücü, basın ve eğitimidir. Namık Kemal Batı uygarlığının iyi ve kötü yanları olduğunu kabul ederken, iyi yan olarak hayran olduğu rasyonel, teknik, bilimsel yanların İslam dini ve hukukundan aşağı seviyede gördüğü Batı kültürünün nasıl olup da ürünü olabilmıştır? Sorusunu yanıtlayamıyor.

Batı uygarlığını anlayışındaki bu eksiklik, o kadar eleştirdiği Tanzimat ikiciliğinin başka bir yansımasıdır. Fazla olarak, onun kendi çelişikliği geleceğin Abdülhamit dönemi tepkiciliğine, dolaylı olarak ve bilmeyerek yol hazırlamakta rol oynamıştır. Çünkü, Namık Kemal'in ölçüleriyle bir yargıda bulunmak gerekirse,

demokrasi ve parlamenter rejimin Batı uygarlığının kötü yanları olmadığını kim ispat edebilir?

IV.BÖLÜM

MEŞRUTİYET

XIX.yüzyıl sonlarında Batı dünyasında görülmedik ekonomik, teknolojik, bilimsel gelişmeler, kültür ve düşün alanlarında güçlü akımlar başlamıştı. Batı uygarlığı XX.yüzyıla merdivenlerini dayamış; büyük endüstri uygarlığı denizleri, karaları aşarak dünyanın dışta kalan ülkelerinin gelenek sınırlarını aşındırmaya başlamıştı. Tarihin bu en güçlü uygarlığı Balkanlardan Yemen'e kadar bütün Osmanlı ülkelerinin üzerine de gölgelerini iyice salmıştı.

Rejime karşı siyasal planda ilk başkaldırmalar, bu kez daha gerçek anlamıyla genç kuşak arasında başladı. Sivil ve asker okullarında, Tanzimat dönemiyle kıyaslanamayacak kadar çok sayıda gençlik yetişiyordu. Abdülhamit yönetimine karşı başlıca üç kaynaktan gelen siyasal nüvileşme doğdu. Birincisi yükseköğretim okullarında (özellikle Tıp ve Harp okulunda) gençler arasında başlayan gizli cemiyet kurma akımı; ikincisi, üyelerinin çoğu ordu subaylarından gelmekle birlikte ordu dışındakileri de içine alan gizli komiteler; üçüncüsü, Paris, Cenevre, Kahire gibi merkezlerde bir araya gelen aydın gruplaşmaları. Başlangıçta, birbirlerinden ayrı gözüküyorsa da bunların varlığını sezen yönetimin hafiye ve jurnal örgütlerinin eylemlerinin koyulaşması sayesinde aralarında bağlantılar kurulmuştur.

Bunların hepsini birden Jön Türkler akımı olarak adlandırmak gelenek olmuştur. Gençlik akımının Batıdaki anlamının üç özelliği devrimcilik, ulusçuluk ve liberallikti.⁵⁸

Yeni Osmanlılar düşünün aşabildiği ölçüde liberaldiler. Yönetim merkezinin dışında ortaya çıkan bunalımlar ve aydın akımlar da karışıklığı arttırmıştır. Genç Osmanlılar hareketinin yanında bir de Panislamist akım ortaya çıktı. 1873-1875 bir hale getirdi ve dış borçlar Mahmut Nedim Paşa'nın, ülkenin iflas ettiği açıkça belirtmesine yol açacak kadar çoğaldı. 1875 Hersek ayaklanması ve tüm Balkanlara yayılma

⁵⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1952, s.102.

tehlikesini de beraberinde getirdi. Böylesine bir ortam, 1876'da o zaman kadar çok az bilinen II.Abdülhamit tahta getirildi.

Bu arada Balkanların durumu kötüden betere girmiş ve yeni sultan Rus savaşı ile karşılaşmıştı. Ayrıca, dış borçların içinden çıkılmaz bir duruma gelmesi, 1881 yılında Düyun-u Umumiye Teşkilatının kurulmasına yol açmıştı. Devlet, Tanzimat dönemindekinden daha ağır bir bunalıma girmiş ve ilk kez tam anlamı ile yıkılma tehlikesi ile karşı karşı gelmişti.

İşte, bu ortam içinde, hala etkisini sürdürmekte olan sivil bürokrasinin desteği ile iktidarı gelmiş bulunan Abdülhamit, önce ilk kez Osmanlık anayasasını kabul ederek işe başlamış ama çok kısa bir süre sonra, anayasayı yürürlükten kaldırmıştır. Abdülhamit döneminde merkezde Dışişleri bakanlığı ve dışarıda diplomatların etkinlikleri çok azalmıştır.

Katı ilkelerden hareket eden Abdülhamit devletin dış ilişkilerini İstanbul'daki büyük elçilerle doğrudan temaslarla yürütülmüştür. Böylece, nasıl Lale Devri'nin yenilikleri Patrona Halil'in gerici ayaklanmasıyla durdurulmuşsa, Tanzimat döneminin yenilikleri de Abdülhamit' in baskıcı yönetimi ile boşa çıkarılmıştır.⁵⁹

Ekonomik gerileme döneminde oluşan ve genellikle Jön Osmanlılar olarak bilinen siyasi muhalefet, devleti kendi çıkarlarını hesaba katmaya zorlayan bir popüler Müslüman baskı grubunun ilk örneğiydi. Bunlar rejimin serbest ticaret politikalarını sürekli eleştirerek zayıflatıyordu. Daha sonra bu politikaların, devleti iflasın eşiğine getirerek ve 1881'de Avrupa'nın mali denetimine sokarak bir felakete yol açtığı görüldü. Bu koşullar altında ve Büyük güçlerin içinde yer aldığı bir diplomatik krizde yardımıyla Jön Osmanlılar, 1876'da bir anayasayı kabul etmesi için rejimi zorlayabildiler.

Bu anayasal rejimi 'yükselen sınıfların' ya da bir 'ulusal burjuvazi'nin sahip olduğu gücün ifadesi olarak görmek için vakit henüz erkendir. Aslında bu rejim serbest ticaretten kurtulmaya çalışan ve güçlü bir müdahaleci devlet isteyen baskı altındaki sınıfların eseri idi. Milletvekili olabilmek için mülk sahibi olma şartının aranması nedeniyle ancak hali vakti yerinde olanlar milletvekili olmaya hak kazanabiliyorlardı. Bu kişilerin çoğu *laissez-faire* politikalarından ve dünya ekonomisinin imparatorluğu

⁵⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih(İlkçağlardan 1918' e)*, Ankara, 1998, s.300.

özümlemesinden karlı çıkmışlardı. Bunlar zayıf ve müdahaleci olmayan bir devleti tercih ediyorlardı.

Devletin toplumsal bir temelden yoksun olması ve 19.yüzyılda yeni Babıali bürokratlarının böyle bir temel yaratma girişiminde bulunmaları, modern Türkiye'yi anlamak için bir anahtar olabilir. Bu bürokratlar, toprak sahiplerini beslemeye ve bu tabakayı devletin temellerini oluşturmak için kullanmaya karar verdiler. Osmanlı ekonomisinin bütün dengelerinde ticaret ve endüstrinin taşıdığı öneme rağmen, toprak devlet gelirlerinin önemli bir kısmını sağladığı için ana faktör olmaya devam etti. Ayrıca toprak, ekonominin hala büyük çapta Müslüman ve Türklerin elinde olan kapitülasyonlardan ya da yabancılara ve onların Osmanlı imparatorluğu'nda ikamet eden yerli müşterilerine sağlanan imtiyazlardan etkilenmeyen ve bu nedenle de potansiyel olarak siyasal iktidarın güvenilir kaynağı olan yegane bölümüydü.

1808'de Sened-i İttifak ile başlayan bu süreç zaman zaman Türk Magna Carta'sı olarak betimlendi ve 1839, 1856 Fermanları, 1858 Toprak Kanunu ve 1876 Anayasası ile sürdürüldü. Bütün bu önlemler genelde özel mülkiyetin ve özeld toprak mülkiyetinin kabul edilmesi ve yasalara bağlanması için atılan adımlardı. Devletin müsadere hakkından vazgeçmesiyle birlikte gerçekleşen mülkiyet güvencesi Türkiye'nin siyasal ve ekonomik tarihinde bir dönüm noktasıydı.

Sultan Abdülhamit'in (1876-1909) 1878'de anayasal rejimi rafa kaldırması bu gelişmeleri, 1908'de anayasanın yeniden yürürlüğe girişine kadar, 30 yıl boyunca dondurdu. Abdülhamit toplumsal piramidin zirvesindeki gelişmeleri dondurmaya başardı. Bu arada Osmanlı toplumundaki ve ekonomisindeki bozulma hızla gelişti ve ifadesini, 1889'da İttihat ve Terakki Komitesi olarak bilinen gizli bir siyasal örgütün kurulmasında buldu. Anayasayı yeniden yürürlüğe koyma hareketine önderlik eden ve 1908 Devrimini gerçekleştiren örgüt buydu.⁶⁰

Abdülhamit yönetiminin temsil ettiği rejim Osmanlı tarihinin bir yaratığıdır. Bu tarihin içindeki toplum, Asya ya da Doğu tipi bir toplumdur. Batı uygarlığını ve ekonomik sistemini yaratan toplum tipinin karşıtıdır. Tanzimat ıslahatıyla, bu toplumun yerine Batı modeli bir ekonomi ve bir 'infradi' (bireyci) toplum yaratılacağı sanılıyordu. Oysa Mahmut zamanında Abdülaziz zamanına kadar ıslahat adı altında yapılanlar, bu

⁶⁰ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, 1995, İstanbul, s.45-46.

toplum tipini kaldırmak yerine devam ettiren ve nihayet Abdülhamit zamanında daha şiddetlendiren tedbirler olmuştur. Batı toplum ve ekonomisinin temeli bireycilik, liberalizm, özel teşebbüs, parlamenterizm, ve kapitalizmdir. Bireyci toplumda rejimi, ekonomik sınıfların çıkarları belirler, bunlar arasında girişim özelliği ve rekabet hüküm sürer. Toplumcu Asya tipinde ise, despot hükümdar, bürokrasi ve militarizm üstün güçlerdir; sınıf yoktur, halk sürü sayılır. Asya tipi toplum, özel mülkiyete koyduğu sınırlamalarla ekonomik girişimlerle meydana getirebilecek sermaye birikimini olanaksızlaştırır. Eğitim sisteminden yönetim sistemine kadar her devletsel kurul ona göredir. Bu kadar merkezileşmiş bir devlet gücü, bugünkü koşullar altında büyük bir imparatorluğun yönetimine ve ekonomisine hakim olamaz.

Yapılacak şey, yeni bir hükümet ve yeni bir eğitim kurmaktır. Birinci alanda yapılacak değişiklik, merkeziyetçi olmayan ani mahallî bölgelere kendini yönetme hakkı veren bir sistem kurmaktır (adem-i merkeziyet ve tevs-i mezuniyet). Kendini yönetme yetkisi köylere kadar genişletilmelidir. İkinci alanda yapılacak şey, Anglosakson modeline göre eğitimi kurarak kişilerin iş ve hayata kendi başlarına girişimini sağlamak olacaktır. Böylece, Doğu tipi toplumda bulunmayan kişisel, özel mülkiyet rejimi geliştirilecek; bunların girişimleriyle ülkenin doğal kaynakları işletilecektir.

IV.1. Kanun-i Esasi

1871-1876 yılları, çağdaşlaşma sorunu üzerine, daha sonraları, İslamcılık, Batıcılık, Ulusçuluk sözleriyle tanımlanan üç eğilimden birincisinin kesin biçimini alışıyle sonuçlanan kısa ve fırtınalı bir bunalım dönemi olmuştur. Bu dönemin koşulları altında, Batı uygarlığı doğrultusunda yarım yüzyıla yakın bir zamandan beri süren çabalar durmuş; din-devlet ayrımı yönündeki gidiş yeni bir din-devlet bileşimi rejimiyle sonuçlanmıştır.

Avrupa uluslararası diplomasisindeki yeni gelişmelerin sonucu olarak İstanbul'da 1876 Aralık ayında bir konferansın toplanmasına karar verildi. Avrupa'nın birçok yerlerinde bile İngiltere, Belçika ve Amerika Birleşik Devletleri düzeyinde anayasal rejimi olan devletler bulunmuyordu. Anayasa sorunlarıyla ilgili kavramların aydın ve kesin anlamlarının yerleşmiş olmaması ve anayasa yapma yöntemleri İslam-Osmanlı geleneğinde çok yeni bir işti.

Tanzimat rejiminin yarattığı devlet-din ikiliğindeki tutarsızlıkların çözümlenmek amacıyla başlayan anayasa akımı, iç ve dış baskıların etkisi altında Yeni Osmanlılar ideolojisindeki iki eğilimin uzlaştırılması çabalarının Abdülhamit rejiminin <anayasalı mutlakiyetçiliği> nin temellerini atmıştır. Böyle bir rejim, halk iradesine karşı tek bir adamın zorla koyduğu bir rejim olamaz. Abdülhamit rejimi, kendini zorunlu yapan koşullar altında biçimlenmiştir. Onun, istibdat idaresi olarak nitelendirilmesi, XIX. Yüzyılın sonuna doğru başlar.

Bu dönemde, Osmanlı Türkiyesi'yle Avrupa arası ilişkiler Tanzimatla başlayan biçiminden ayrılmıştır. 1876 anayasa bunalımında Mithat Paşanın büyük umutlar bağladığı İngiliz siyasetinin dönüşü Süveyş kanalına İngiltere'nin hakim oluşuyla kesinleşti. Tanzimat bildirisinden beri, Osmanlı imparatorluğunun bütünlüğünün sürmesini desteklemeyi dış siyasetinin bir parçası yapan İngiliz imparatorluk devleti için, İstanbul'un Osmanlı devleti eski önemini yitirmişti. İngiliz dış siyaseti, bu devleti artık kendi sonuna bırakarak, Onun Hindistan yolu üzerine rastlayan kıyılarında yavaş yavaş kendi nüfuz bölgelerini kurma yönüne dönmüştü.

IV. 2. Meşrutiyet Dönemi Ekonomik Ve Toplumsal Değişmeler

Osmanlı dış borçlarının ödenmesi güçlüklerinin 1875'de yarattığı bunalımdan daha öteye gitmesiyle, 1882'de Abdülhamit'in alacaklılara verdiği bir bildiri üzerine, borçların ödenmesine karşılık olarak alacaklılar adına çalışacak *Düyun-u Umumiye* adıyla bilinen bir yönetimin kurulmuştur.⁶¹

Bunun arkasından Avrupa sermayesi doğrudan doğruya yatırım alanına akmaya başlamıştır. Batı uygarlığının demiryolu, liman, maden işletmeleri ve öteki bayındırlık işleri gibi ürünlerini Batının kendisi kuracaktı. Avrupa sermayesine yatırım ve işletme imtiyazları verilmesi dönemi böyle başladı.

Tamamıyla Avrupalılara bırakılmış olan ekonomik gelişmenin dışarıda ve içeride etkileri olacaktı.

Özellikle demiryolu yapımının gelişmesiyle Osmanlı imparatorluğunun ülkelerinin demiryolları üzerindeki bölgeleri Alman, İngiliz ve Fransız ticaret nüfuz alanları olarak ayrılmaya başladı. Abdülhamit yönetiminin gittikçe güçlenen Alman

---

⁶¹ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.357.

devletinin siyasal etkisi altına girişinde ve en sonunda Birinci Cihan Savaşının patlak verişinde bunlar rol oynamıştır.

Bu gelişmeler tabii olarak Osmanlı ve Türk toplumu üzerine de etkiler yapmaya başladı. Abdülhamit rejimi, toplumu dış dünyaya karşı kapamaya çalışırken dış dünyanın kendisi gelip bu toplumu etkileyecek duruma geçiyordu. İç Anadolu'da yüzyıllardır reaya olarak yaşayan köylü bile bu etkilerin dışında kalamamıştır. Şehirlere akan nüfus, bu merkezlerde yeni bir sanayi uygarlığının işçi sınıfını meydana getirmekten ziyade ayak satıcısı, bekçi, kapıcı, hamal, hizmetçi ve dilenci yığınlarını oluşturuyordu. Bunlar siyasal hayatta ne temsil edilirler, ne de siyasal bir varlık olarak tanınırlardı. Özellikle Türk nüfusunun geleneksel hayatı üzerine çağdaş uygarlığın bu ilk etkisiyle yerinden kımıldayış onun siyasal bilinçsizleştirilme dönemine yakışan koşullar altında olmuştur.

Bu toplumsal yapı değişikliklerinin, çağdaş Avrupa uluslarının doğuşuna benzer bir dönüşüm olmamakla birlikte, birçok geleneksel müesseselerin tutumların, alışkanlık alışkanlık ve zevklerin çözülüşü üzerine etkileri olmuştur. Türk, Müslüman-Osmanlı nüfusu arasında bazı yeni tipler gelişmeye başladı. En başta çoğunluktaki memur sınıfı, daha sonra subaylar, okumuşlar ve aydınlar gelir. Tanzimat döneminde aydın yüksek ve sayılan bir tabaka olduğu halde şüphe edilen, korkutulan, bunalım içinde gelişen bir tiptir.

Abdülhamit dönemi aydını, devrimcilik tutumunda Yeni Osmanlılar kuşağının daha gerisinde ve aşağısında kalmıştır.

Abdülhamit döneminde eğitim alanında, Tanzimat dönemine kıyasla hayli gelişmeler olduğu halde, ilk eğitim eski durumunda kalmıştır. Bu yüzden 1908'den sonra gelen eleştirmenler döneminde dikkatlerin çoğu ilk eğitim alanındaki geriliklere çevrilmiştir. Daha çok gelişmeler rüştiye, idadiye ve sultaniye okullarının çoğalmasında görülür.⁶² İlk eğitim alanındaki geriliğiyle orta eğitimin gelişmesi arasındaki uçurum, eğitim gören kuşaklar üzerinde sarsıcı etkiler yapmıştır. Bu çatışıklık yükseköğretim alanına gelindiği zaman daha da sarsıcı olmuştur. Bu yüzden rejime karşı ilk tepkiler Tıbbiye ile Harbiyede patlak vermiştir.

---

⁶² Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.360.

İlk devrimci zümreleşmeler, hatta ilk gizli devrimci parti bu iki çevrede kurulmuştur. Abdülhamit'in dış siyaseti ve maliyesi, imparatorluğun yıkılışının son koşullarını hazırlarken, okullar da onun ideolojisinin temellerini yıkılıyordu.

IV.3. Dil ve Basın

Rejimin ruhuna ve amaçlarına aykırı gelişmeler yer altında devam ediyordu. Düşün özgürlüğünün yasaklandığı bir rejim içinde bunların çarpık yönlere döndürülmüş olanlarının bile dolaylı yollarla devrimci etkileri olmuştur.

Rejimin sansür sistemine karşın, Abdülhamit döneminde basın ve yayın Tanzimat dönemine kıyasla çok daha fazla gelişti. 1882'de yazdığı bir mektupta, Namık Kemal batılılaşmanın kaçınılmazlığını anlatırken, bu basın ve yayın gelişmelerini, terakki (ilerleme) kavramının çıkışından beri ne denli derinleştiğinin kanıtı olarak gösterir. Bu dönemde, İstanbul'da Bab-ı Ali caddesi basın bölgesi olarak gelişmeye başladı. Çeviricilik sanatı kolaylaşmaya da başladı; çünkü bu dönemin profesyonel çeviricileri yüksek edebiyat ve felsefe çeviricileri değil, halk için yazılmış macera romanlarının çeviricileriydi. Jules Verne romanları, Üç Silahşörler, Monte Kristo çevirileri, çeviricileri değilse bile, matbaacıları ve kitapçıları zengin edecek kadar rağbet görüyordu. Bab-ı Ali caddesinde çoğu Ermeni, Rum ve Musevi olan kitapçılar toplanmaya başladı.

Yüksek Edebiyat ve düşün çevrelerinin aşağılık sayıldığı bu yazıların kafalarda yaptığı çağdaştırıcı etkiler, Tanzimat döneminin düşün ve edebiyat kişilerinin yüksek seviyedeki yapıt çevirilerinden daha büyük olmuştur. Bu yayınların dil çağdaşlaşması üzerine de etkileri olmuştur. Resmi dil bu dönemde, daha da anlaşılmaz olduğu halde resmi olmayan dil yaşayan dile daha çok yaklaştı. Eskinin sivrilmiş kişilerinin çoğu devletin Tercüme odasında yetişirken, bu dönemin sonradan sivrilmiş edebi kişileri Bab-ı Ali kitapçılarının kitap çeviriciliğinin çıraklık dönemlerinden gelmiştir. Ahmet Mithat, Şemsettin Sami, Hüseyin Rahmi, Hüseyin Cahit, Ahmet Rasim gibi edebiyat ve dil adamlarının hepsi Bab-ı Ali kitapçılarına, hatta padişah için ısmarlanmış adi roman çeviriciliğiyle yazı hayatına atılmışlardır. Mizah dili, Şinasi'nin bıraktığı yerden çok daha ilerilere gitti.

V.BÖLÜM

BATILILAŞMA ÜZERİNE YENİ GÖRÜŞLER

Avrupa dünyası ile düşün yolunda tanışma çabasının ilk olayı olarak Osmanlı dilinde basımevinin kuruluşundan yüz yıl kadar bir zaman geçmiş bulunuyordu. 1830'lara kadar geçen süre içinde Avrupa tarihine yepyeni bir yön veren fikirlerin hiçbirinin Osmanlı fikir hayatı üzerinde hiçbir yankısı olmamıştır. 1831'de Osmanlı dilinde ilk gazetenin çıkması, basımevi ve kitabın yapamadığı bir işi gerçekleştirmede ikinci bir aşama olmuştur.

Basım ve kitap Batı dünyası ile tanışma işini biraz ilerletmemiş olmakla birlikte, gazetenin çıkmasından önce bu tanışmayı az çok hazırlamakta rolü olan başka bir kurulun aldığı yeni biçimden söz etmek gerekir. Bu Babıali'de dış işleriyle ilişkili olarak kurulan Tercüme odasıdır. Fransız Devrimi olayları zamanından beri, geleneksel olarak Rum tercümanların tekelinde olan tercümanlık işi önem kazanmaya başlamıştı. Bunun sonucu olarak 1821'den sonra Tercüme Odası yeni bir rol oynamaya başladı. Bu tarihte baş tercümanlığa atanan Yahya Efendi Müslüman olmuş bir Rumdu. Daha önce Mühendishane'de öğretmenlik yaparak okulda kullanılmak üzere Fransızca ve İtalyancadan kitaplar çevirmişti. Ondan sonra 1823'de Baş Tercüman olan İshak Efendi de Musevilikten Müslümanlığa geçmiş bir zattı. O da Mühendishane de öğretmenlik yapmış ve onun ilk modern matematik kitabı olan dört ciltlik *Mecmua-yı Ulum-u Riyaziye* adlı eseri II.Mahmut zamanında basılmıştır. Bu tercüme odasından ilk Avrupa dili öğrenmiş aydınları yetişmeye başlamıştır. Burada öğrenilen Fransızca aracılığıyla Fransız edebiyat ve düşünüşü ile ilk tanışma başlamıştır. Divan edebiyatından Tanzimat edebiyatına geçiş de bu Tercüman odası yolu ile olmuştur.⁶³ Fransız gazeteci olan Alexandre Blacque, II.Mahmut tarafından İstanbul'a çağrılarak kurmak istediği gazetenin Fransızcasını çıkarmaya memur edildi. 1831'de *Takvim-i Vekayi ve Le Moniteur Ottoman* çıkmaya başladı. Gazetenin Osmanlıcasının Başyazarlığına Üssü

---

⁶³ Mehmed Esad, *a.g.e.*, s.34.

zafer o yazarı Esad Efendi atandı. Fakat bu vazifede uzun süre kalmadı.⁶⁴ *Le Moniteur* resmi bir gazete olmakla birlikte, Osmanlıcası iç olaylar kadar Avrupa olayları hakkında havadis verme yanına önem verdiği halde Fransızcası Türkiye olaylarını ve Padişahın reformlarını Avrupalı okuyuculara tanıtmaya ve beğendirmeye önem verir. Bundan başka Türkiye'ye yararlı ticaret politikasının liberalizm politikası olduğunu yansıtan yazılara yer vermiştir. Bu gazetede yer alan yazıların Fransızca okuyan Avrupalılara Osmanlı Devleti hakkında dolaşan yanlış görüşleri düzeltmeyi iç ve dış politikasını tanıtmaya, ticaret alanındaki ilerlemelerini bildirme amaçlarını güttüğü bellidir. Bir Amerikalı olarak Türkiye hakkında ilk kitabı yazan Dekay, anılarında gazetenin bu amaçla çıkmasını alkışlayarak, <bu sayede Avrupa'ya Türkler aleyhine yayılan yalanların önleneceğini, bundan sonra Navarin olayı gibi haince saldırıların bir daha tekrarlanmayacağını umduğunu> belirtmektedir.⁶⁵

II.Mahmut döneminin batıcı çağdaşlaşma reformlarının yeni ya da kusurlu yanlarını anlamak için o zamanki Avrupa Sivilizasyonu anlayışını tanımak gerekir. Burada, aydın kafasındaki görüşü tanıtan iki yazarı ele alacağız.Bunların birincisi Mustafa Sami'dir. 1838'de elçilik heyeti ile birlikte Paris'e giderken Roma, Floransa, Viyana, Prag, Berlin, Frankfurt, Brüksel, Londra şehirlerinin gören Sami dönüşünde *Avrupa Risalesi* adlı küçük eser yazdı. Bu eserde, Avrupa'da görülen uygarlık eserlerinin nedenlerini anlamaya çalışıyor. Avrupa uygarlığının üstünlüğünün başlıca nedeni müspet bilimlerin ilerlemesidir. İkinci neden din özgürlüğüdür. Üçüncü neden de eskiyle yeni arasında süreklilik olmasıdır. Dördüncü olarak gördüğü başkalık okuryazarlığın genelleşmesidir. Fakat bütün bunlarda baş etken bilim ve aydınlanmadır. Şu halde bizde de bilimlerin gelişmesi desteklenirse ilerleme için gerekli olan ticaret ve sanayide Avrupa'ya muhtaç olmaktan kurtulmak olabilecektir.⁶⁶

Örnek olarak alacağımız ikinci yazar Sadık Rifat Paşadır (1807-1856). Viyana'ya 1837'de elçi olarak giden Paşanın bir çok yazıları arasında bizi en çok ilgilendirecek olan iki yazısıdır. Sadı Rifat'da yazılarında Avrupa'nın özellikleri olarak pek çok konudan bahseder.

⁶⁴ Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara, 1943, s.66-67.

⁶⁵ James E. Dekey, *Sketches of Turkey in 1831 and 1832*, New York, 1833, s.403-404.

⁶⁶ Mustafa Sami, *Avrupa Risalesi*, İstanbul, 1840, s.12-13,26,35.

Din Özgürlüğünü, hükümet yönetiminde intizam, memurların dürüstlüğü, eğitim ve okuryazarlığın yaygınlığını, halkın eğitiminde kitap ve matbaanın önemini, sermaye yatırımlarının teşvikini, buhar gücü kullanılışını, demiryollarını, bankaları, posta hizmetlerini, otel ve lokantaların temizliğini, eğlence ve müziğin önemini, yoksullar ve hastalar için kurulmuş kurumları sayar. Sadık Rifat, Avrupa uygarlığının dıştan kolaylıkla gözükken bu görünüşlerinin altında bulunan ve onu Batı dışı uygarlıklardan ayıran yanı belki ilk sezen devlet adamı olarak şunu anlatmaya çalışıyor: reform davası, her şeyden önce bir düşün biçimi sorunudur. Geleneğe bağlı, keyfi bir sistemden farklı olarak Avrupa'da hakim olan rasyonel devlet yönetimidir ve bu insan tabiatına, insanın tabii haklarına dayanır.⁶⁷

Sadık Rifat da Osmanlıcada henüz karşılığı bulunmayan sivilizasyon terimini kullanarak sivilizasyonun, insan haklarının, yaşama, mülkiyet ve haysiyet gibi hakların tam gerçekleştirilmesi demek olduğunu söyler. Avrupa sivilizasyonunda halk hükümet için değil, hükümetler halklar içindir.

Batı uygarlığı, özgürlük, ulus, insan hakları gibi kavramlar Osmanlı başkentinde ve Osmanlı yönetici tabakasından olanlar arasında Sadık Rifat Paşa'nın kalemiyle yazılmış ve yorumlanmıştır. Bu sözleriyle, reform sorununun, şu ya da bunu düzeltmek değil, bir sistemden onun terci olan başka bir sisteme toptan geçiş demek olduğunu ilk kavrayan kişi olarak gözüküyor. Sadık Rifat Paşa'nın öteki yazısı daha sonra yayınlanacak olan Tanzimat ideolojisinin hemen hemen kendisidir. Bu ideolojinin başlıca ilkeleri keyfi yönetimin kaldırılması, yargı ve yönetim işleri için kanunların yazılması, vatandaşların ödevlerini düzenleyecek olan ilkelerin konması (örneğin, vergi ve askerlik yükümlülüklerinin belirlenmesi) gibi noktalardır. Türk ekonomisinin kalkınması için banka ve kredi müesseselerinin gerekliliğini ilk kavrayan devlet adamlarının başında belki Sadık Rifat gelir.⁶⁸

Sadık Rifat bu görüşleri Avrupa'daki gözlemlerinden edinmiş olmakla birlikte, onları dile getirebilmiş olması, II. Mahmut'un reform döneminde başlayan özelemlerin bir yansıması olduğunu gösterir. Batı uygarlığı üstün teknolojinin eseridir; bu teknoloji çağdaş bilimlerin yarattığıdır; bu ancak eğitim yolu ile uygulanabilir. Devlet bunu gerçekleştirme aracı olmalıdır.

⁶⁷ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul, 1926, s.125.

⁶⁸ Abdurrahman, Şeref, *a.g.e.*, s.118.

Görüyoruz ki II.Mahmut'un reform dönemi başarılar dönemi olmaktan çok, başlangıçlar dönemidir. Geleceğin aşamaları, bu başlangıçlardaki çelişkilerin çözümlenmesi ya da derinleşmesi sorunlarıyla karşılaşacaktır.

Bunların birincisi dinsel geleneğin hükmettiği eğitim alanı ile dünyasal değişmelere bırakılan yüksek eğitim alanı arasında başlayan uzaklaşmanın sonucu olan sorunlardır. Dünyasal ve ruhani alanların birbirinden ayrılışına benzer bir ayrılma başlamakla birlikte, buradaki ayrılış dünya işleri ile ruhani işler arası ayrılma biçiminde olmaktan çok hayatın değişmeye açık yanı ile geleneğe bağlı olan yanı arasındaki bir ayrılıştır.

İlk eğitimin geleneğin temsilcisi olan kişilerin elinde bulunması, toplumlarda doğal bir eğilimdir. Kişi, toplumsal benliğini bu geleneğin kanaliyle edinir. Fakat Osmanlı-Türk tarihinde Ulemanın temsil ettiği kültür geleneği, ulusal nitelikten yoksun olan evrensel ümmet geleneğidir. Bu, dinsel eğitim İslam uygarlığından çağdaş Batı uygarlığına geçme çabasında olan toplumun gelişmesine aykırı düşmüştür.

Bu koşullar yüzünden bu dönemden sonra hem Ulema ile Medrese, hem de tarikatçılık geriliğin temsilcisi olmuştur. Ulema ile aydın; halk ile aydın; halk ile din arasındaki boşluklar gittikçe kesinleşmiştir. Din alanında çağdaşlaşma akımına katılanlar ancak ondan kopmakla bunu yapabilmişlerdir.

V.1. XIX.Yüzyıl İslahat Hareketlerinin Karakteristik Özellikleri

Osmanlı İmparatorluğu, Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarından itibaren çökme devrine girmişti. Kanuni'den sonra gelen hükümdar ve sadrazamlardan bir kısmı, imparatorluğu çökmeden kurtarmak için gayret sarfettiler. İslahat çalışmalarının tek gayesi vardı: Bozulan düzeni kuvvete dayanarak tekrar kurmak. Bu bakımdan XVII. Yüzyılın ıslahat çalışmaları disiplinsel karakter taşır.

III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid programının yürütülmesi için , kuvvetli bir ıslahatçı ekibin varlığı, aydın sınıfın ıslahat düşüncesini açık gönül ile kabul etmesi ve imparatorlukta bir barış devrinin kurulması gerekli idi.

Nizam-ı Cedid ekibi gereği gibi kurulmamış,ıslahat taraftarı olan büyük rütbeli devlet adamlarının sayısı birkaçı geçmemiştir. Ulemadan birkaç kişi ile devlet hizmetinde bulunmuş kimselerden kurulan aydın bir zümre, Avrupa medeniyetinin ileri

ve üstün bir medeniyet haline geldiğine inanmış bulunuyordu. Fakat Ulemanın çoğu Nizam-ı Cedide düşmandı. Böylece aydınlar arasında artık devrimci ve muhafazacı iki zümre belirmiş bulunuyordu. Şu halde II. Mahmud düzenine gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu Batı dünyasının tesirlerine kapılarını dereceli bir şekilde açmıştı. Bununla beraber, Batı düşüncelerini ve Batı kurallarını benimseyenler çok azdı. Ulema sınıfı, devlet adamları, asker ocakları, Batıdan gelen yeniliklere düşmanlıklarını açıkça belirtiyorlardı. Halka gelince, menfaatini tartamayacak kadar cahil olduğundan, bazen lakayit, bazen da yenilik düşmanlarına taraftar idi. Bu sebeple II. Mahmut düzeni büyük zorluklarla karşılaştı.

II. Mahmut tarafından yapılan yeni düzen, padişah ile halk arasında yeni münasebetler kurmak gibi bir maksatla yapılmadı. Padişah devletin sarsılan otoritesini yeni tedbirler ve yeni kurallarla kuvvetlendirmek istedi.

Büyük halk kitlelerini toprak, endüstri ve ticaret ile ilgili çalışmaları, modern kanunlarla düzenlenecek yerde, eski halinde bırakıldı. Bununla beraber ,ordunun gereçlerini sağlamak için eğitime yeni bir istikamet verildiği gibi devlet ekonomisinde de değişiklikler yapıldı.⁶⁹

II. Mahmud düzen çalışmalarında batı düşüncesini kendisi kadar açık gönül ile kabul etmiş yardımcıları bulamadığı için ortaya bir ıslahat ekibi çıkaramadı.

İslamlık zihniyeti ile Batılı düşüncüyü bağdaştırmak güçlüğü yüzünden II. Mahmut düzen çalışmalarında özden çok şekle önem verdi. Böyle olduğu için de düzeni, kendi yapısında yetersizdi. II. Mahmut'un ölümünden sonra Abdülmecid devrinde Tanzimat adıyla bir seri yenilik hareketlerine girişilmesi bunu açıkça belirtmektedir.

II. Mahmut ilkin orduyu düzene koymak istedi. Bu istek çok normaldi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış güvenliği sarsılmış bulunuyordu. Böylece 1826'da Yeniçeri ocağını kaldırdı. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından bir müddet sonra Bektaşilik tarikatı da yasaklandı. Bektaşiler Yeniçeriler gibi her türlü yeniliğe düşman idiler.

---

⁶⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, cilt. V, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)*, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.143.

II.Mahmud askerlik alanında yeni düzeni sağlamlaştırmak için yüksek bir harb okulu ile bir tıp okulu kurduğu gibi, Avrupa memleketlerine harp sanatını öğrenmek için öğrenciler gönderdi.

II. Mahmud kişinin malına devletçe el konulması geleneğini kaldırdı. Bundan başka padişah, tebaası arasında din bakımından herhangi bir fark gözetmediğini şu satırlarla belirtti: “Tebaamdan Müslümanları ancak camide, hristiyanları kilisede, musevileri de havrada tanımak isterim.” Bu sözler islamlık temellerine dayanan bir imparatorlukta, silik de olsa halkın kanun önünde eşitliğini sağlamaktadır.⁷⁰

II. Mahmud Osmanlı hükümetine de yeni bir şekil vermeye çalıştı. Padişah, sadrazam ve şeyhülislamda toplanmış olan yetkileri , Batı devletlerinde olduğu gibi, türlü bakanlar arasında paylaştırdı ve bu suretle geniş ölçüde bir iş bölümü yaptı.

Sadrazamlık unvanı başvekalete verildi. Sadrazam padişahın mutlak vekili olmak durumundan çıktı. Bu sıfatla kendisine eskiden geçmekte olan yetkiler bakanlara geçti. Dahiliye nezareti, Hariciye nezareti,maliye nezareti kuruldu. Bundan başka evkaf ve ticaret nezaretleri de kuruldu.

II.Mahmud yeni düzen hakkında tedbirler düşünmek ve hükümete tekliflerde bulunmak üzere, meclisler ve komisyonlar kurulmasına çalıştı. Bu sebeble eskiden divan-ı hümayün da görülmesi gelenek halini almış olan devlet işleri, özelliklerine göre bu meclislerde görüşülmeye başlandı. Yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine kurulan ilk meclis Dar-ı Şuray-ı Askeri oldu. Bundan başka Gülhanede Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye ve Babialide Dar-ı Şuray-ı Babialı meclisleri kuruldu. Bu meclislerin görevleri memurların gerektiği vakit, muhakemesini yapmak ve hükümet ile arasında çıkacak anlaşmazlıklarla davaları görmektir.

Hükümet kurumlarında ortaya konan düzen, yüzyıllardan beri aynı halde kalmış olan Osmanlı hükümetinin yapısında önemli bir şekil değişikliği manasını taşıyordu.

II.Mahmud'dan önce yapılan düzen çalışmaları, daha çok orduda ve cemiyetin bazı müesseselerinde yapılmış, fakat hükümet kurumlarının ne yapısına, ne de

---

⁷⁰ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.152,

şekillerine dokunulmamıştı. Bu sebeble II.Mahmud'un hükümet kurumlarında yaptığı düzen, Batılılaşma yolunda yapılan çalışmaların önemli bir merhalesidir.

II.Mahmud devrinde milli eğitime de büyük önem verildi. Medrese ,imparatorluğun kalkınması için milli eğitime yardım edecek durumda değildi ve batı düşüncelerine düşmandı. Din devletin temelini teşkil ettiği için medresenin tamamen kaldırılarak yerine Avrupa usulünde okullar açılmasına imkan yoktu. Medreseler olduğu gibi bırakılarak Batının eğitim prensipleri ve kurumları kabul edildi. Geniş halk kitlelerinin kalkındırılmasında Batıda XVIII.yüzyıldan itibaren yaygın düşünce, ilköğretimin zorunlu oluşu idi. II.Mahmud bir fermanla ilk öğretimin mecburi olduğunu belirtti. Fakat bu fermanda çocuklara öğretilecek bilginin, okuma yazmadan başka islamlığın şartları ve din kaideleri olduğu açıklanmıştı. Bu bilgi ise zamanın istediği bilgi olmaktan uzaktı. Bundan başka ilköğretimin mecburiyeti prensibi yalnız İstanbul için düşünülmüştü fakat gereken vasıtalar henüz mevcut değildi.

II.Mahmud düzene başladığı sıralarda islam halkın hristiyanlar hakkındaki duygu ve düşüncelerini göz önünde tutarak islam öğrenciler yerine hristiyan reayadan öğrenciler göndermeyi düşündü. Fakat harp okulu ve tip okulu kurulduktan sonra öğretmen ve memur yetiştirmek üzere bu okullarla Enderun ağalarından 150 kişilik bir kabile Avrupa'nın çeşitli ülkelerine gönderildi. Bu hareket, o vakit halkın gözüne pek çirkin gözükte. Padişah ile hükümetin dinsizlik ile itham edilmesi için mutaassıplara yeni fırsat çıkmış oldu. İstanbul ve eyaletlerde isyanlar ve ayaklanmalar çıktı.

III. Selim ve II. Mahmut devrinde yapılan geniş ölçülü düzen çalışmalarında ise, ordunun teknik ve bilim kurullarında, hükümet organlarının şekillerinde Avrupa usullerine yer verildiği halde, Avrupa'nın Rönesans'tan beri kanun ve hak mefhumlarına vermeye başladığı yeni değerlere hiçbir önem vermemişti. Halbuki yeni devlet kurmada olduğu gibi, eski temellere dayanan bir devleti yenileştirmekte de yapılan işin temelini haklar alanındaki değişiklik tutar. Tanzimattan önceki düzen çalışmalarında, kişi devlet haklarında hiçbir değişiklik yapılmadığı halde, Tanzimatın başlıca özelliğini hak alanındaki yeni değerler teşkil eder.

On Dokuzuncu yüzyılın, bir önceki klasik döneme benzediği görülür, iktidar önceki gibi babadan oğula geçer ve müdahalecidir, aynı derecede merkezileşmiştir. Ancak 1839'dan sonra reformlar geliştikçe biçimlenmeye başlayan Tanzimat devletinin

oldukça farklı olduğu görülür. Bir yandan iktidarın babadan oğula geçmesinden uzaklaşma başladı ve öte yandan, iktidarın müdahaleciliği seçmeci hale geldi. Tanzimatın hedefi devletin ekonomiden kopuşunu telafi edebilecek tamamen yeni bir sosyal devlet yaratmaktı. Devlet müdahalesi artık sadece toplumu düzenlemek için düşünülüyordu. Bunun anlamı, Avrupa hakimiyetindeki ekonomiye katılmak için gerçekleştirilen ilerlemede çıkarı olanlar adına ve bu sürece ters düştüğü ve engel olduğu düşünülenlerin çıkarlarına karşı müdahale etmektir.

Reformcular sanayileşmiş Avrupa'nın imparatorluğa nüfus etmesini ve onu genişleyen dünya pazarı içinde özümlemesine imparatorluğun devamı ve refahı için yegane yol olduğunu düşünüyorlardı. Bu bütünleşme anlayışı XIX yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılda devam etti. 1908'den sonra Jön Türklerin ittihatçı kanadı ve cumhuriyet döneminde devletçi Kemalist hizip bu anlayışı kısmen reddetti.⁷¹

Tanzimat reformcuları bazı Batılı teorileri kendi ortamlarına uyduracak kadar kültürlüydüler. Ancak devletin, Liberal teorinin gerektirdiği gibi sadece bekçi rolü oynaması gerektiğini anlamadılar.

Sultan III. Selim ve II. Mahmut, Osmanlı tüccar ve zanaatkarlarına Avrupalı rakiplerine karşı korumak için yerel ekonomiyi korumaya çalışmışlardır. 1838 İngiliz Osmanlı Ticaret Anlaşması korumacılığı ortadan kaldırdı ve yabancı tüccarların iç ticarete doğrudan katılmalarına ilk kez izin verdi. Bu anlaşmanın bir sonucu zayıflamakta olan zanaatların ağır bir darbe yemesi ve lonca sisteminin yıpranması oldu. Devletin toplumsal temelden yoksun olması ve XIX.yy'da yeni Babıali bürokratlarının böyle bir temel yaratma girişiminde bulunmaları, modern Türkiye'yi anlamak için bir anahtar olabilir.

V.2. Osmanlı Reform Hareketleri Ve Muhalefeti

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan yeni düzen hareketlerine karşı tepkiler oluşması normaldi. Tanzimattan önce yapılan ıslahat hareketlerine karşı isyanlar ve ihtilaller çıkmış ve hatta saltanat değişimleri olmuştur. Fakat bu tepkiler dar alanda etkili olmuş bütün imparatorluk halkını ilgilendirmemiştir. III.Selim ve II.Mahmut zamanında yapılan batılılaşma çalışmaları genellikle Müslüman halkın tepkisini çekmiştir. Hristiyan halk, batılılaşma çabalarını olumlu karşılamışlardır. Yabancı

---

⁷¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.42.

devletler arasında ise Batılılaşma hareketlerine karşı düşmanca durum takınan olmamıştır.

Gülhane Hattı Hümayununun metnindeki sadelik, açıklık, prensiplerindeki doğruluk çekici idi. Herkes hayatına, malına ve parasına sahip olacak kanun gibi kuvvetli bir koruyucusu olacaktı.⁷² Mahkemelerde herkes kanun önünde eşit olacaktı, rüşvet önemini yitirecekti. Bu durum hem Müslüman hem de hristiyan halk için huzur vericiydi. Buna rağmen uygulamaya konulduğunda türlü tepkiler oldu. Öncelikle cahiller sınıfı itiraz etti.

Ortodokslar Rusya'nın, Katolikler Fransa'nın Protestanlarda İngiltere'nin araya girerek Gülhane Hattının kendilerine vermiş olduğu hakların yürütülmesinin garantisini istediler. Fakat Gülhane Hatt-i Hümayununda halkın kanun önünde eşitliği kabul ediliyordu.Yabancı devletler, dini duygulardan çok politika düşünceleriyle Osmanlı Devletinin Hristiyan tebaasının müracatlarını kabul ettiler.Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya kendi çıkarlarına uygun tavır takındı.

II.Mahmut, III.Selim, Abdülmecid ve Abdülaziz'in saltanatları sırasında olsun, reform çabalarını engelleyen sorunları incelediğimizde bu çabaların beş etken tarafından baltalandığını görüyoruz.

Birincisi, gerektiği gibi eğitilmiş ve güvenilir eleman eksikliği vardı. Yeni eğitim kurumları devlete uygun mezunları 1840'lardan başlayarak ancak yavaş yavaş sağlayabilecekti.

İkincisi, reformlar tepedeki bilinçli bir siyasal tercihin sonucuuydu. Reform politikaları asla halkın baskısının sonucu değildi ne bu nedenle bunlar Osmanlı toplumunda sağlam bir temelden yoksundu. II.Mahmut duruma hakim olmak için farklı hizipler arasındaki rekabetten yararlanmış ve sonraki yıllarında, daha muhafazakar ya da Batı karşıtı olan siyasetçiler kimi zaman reformları Rus büyük elçiliği ya da sarayın yardımıyla görevden uzaklaştırabilmişlerdi.

Üçüncüsü, bürokraside hukukiliğe verilen önem yavaş yavaş gelenekçiliğin yerini almakla beraber 'klasik' Osmanlı sisteminin belirgin niteliği olan babadan kalma sistem hala duruyordu. Dördüncüsü, 19.yy ıslahatları eski kurumların kaldırılmasından

---

⁷² Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, cilt. 5, s.185.

çok yeni yasaların, yeni düzenlemelerin ve yeni kurumların ortaya konmasından oluşuyordu. Bu durum zamanla bir ikiliğe yol açıyordu. Yeni ve eski kurumların yetki alanı her zaman çok açık şekilde belirlenmemiştir.

Son olarak reformların ekonomik ve siyasal temelden yoksun olmalarının en zayıf noktasıydı. Devletin mali kaynakları yetersizdi ve bu kaynakları artırma girişimleri çok kötü yönetiliyordu. Tanzimat reform politikaları hiç bir zaman halkın isteğine dayanmamıştı. Reformlara destek olması beklenen İmparatorluğun Hristiyan halkı ,bir dereceye kadar destek verdi, ama reformlar bu cemaatler arasında ayrılıkçı milliyetçiliğin yayılmasını önlemeye yetmedi. 1870'lerde Müslüman bir tepki başladı, ancak bu türden bir duyarlılık daha önce 1859'da Boğaziçi'ndeki Kuleli kışlasında patlak veren bir darbe girişiminde ve ayrıca 1860'de Suriye'deki cemaatlerin şiddet eyleminde de önemli rol oynadı.

Reformculara bir başka muhalefette kendi içlerinden geliyordu. Reformcu bürokratlar topluluğunun, Batı tarzı eğitiminden geçmiş bazı temsilcileri, Fransızca bilmeleri sayesinde zamanın Avrupa düşünce akımlarıyla, özellikle 1848'in düşünceleriyle, liberalizm ve milliyetçilikle tanışmış oldular. Bu kişiler Osmanlı aydınları olarak tanınıyorlardı. Bunlardan bazıları gazetecilikle uğraşıyorlardı. Bu gazetelerden bazıları Ceride-i Havadis, Tercüman-I Ahval, Tasvir-I Efkar vb. idi.

Yabancı devletler dini duygularından çok politik düşünceleriyle Osmanlı devletindeki bu karışıklıktan yararlanmak istediler. Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya kendi çıkarlarına göre Osmanlı Devletinden yararlanmak istediler.

Rusya ve Avusturya, liberal devlet düşüncelerine düşman oldukları için, İngiltere ve Fransa'dan sonra Osmanlı imparatorluğu'nun meşrutiyet hükümetine benzer bir rejim kabul etmesini istemiyorlardı.

RUSYA, Tanzimatı Osmanlı imparatorluğunun iç işlerine karışmak için bir vesile olarak kabul etti. Özellikle Ortodoks tebaanın Gülhane Hattı prensiplerinden muaf tutulduğunu ileri sürdüler. Ayrıca Ruslar Bulgarların baskı altında bulunduğunu ileri sürerek , Tanzimatın burada yürütülmesini istediler.

AVUSTURYA ise Tanzimata muhalefet olduğunu açıkça belli etti. Avusturya Başvekili Meternich, Avrupa usullerinin Türkiye'yi zayıf düşüreceğini ileri sürerek Türklerin eski rejime bağlı kalmaları gerektiğine inanıyordu.

İNGİLTERE, Rusya'nın doğuda daha fazla genişlemesini kendi çıkarları için istemiyordu. Hindistan'a giden ticaret yollarından ikisi Osmanlı topraklarından ve denizlerinden geçmekte idi. Bu yolların İngiltere elinde bulunması İngiltere için garanti idi. Türklerin toprak bütünlüğünü muhafaza etmesini istiyordu. Böylece Tanzimata sempati ile bakıyordu.

FRANSA, Akdeniz'in güvenliğini istiyordu. Rusya'nın Büyük Petro'dan itibaren Doğu Akdeniz'e açılmak istediğini biliyordu. Fransızlar da güçlü bir Türkiye istiyorlardı.

Fakat İngiltere ve Fransa Tanzimata taraftar olmakla beraber, siyasi ve ekonomik çıkarları için ondan faydalanmak yolunu seçtiler. Fransızlar Katolik tebaa, İngilizler de Protestan tebaa için müdahalelerde bulundular. Başlangıçta Osmanlı hükümetinin kendi isteğiyle başladığı bu düzen yabancı devletlerin müdahaleleri ile karşılaştı.

Başka bir bakış açısıyla Tanzimata karşı ilk siyasi tepki; Reformların Müslüman halka yarar sağlamayacağını düşünenlerin tepkisidir. Bu bir tür şeriatçılık tepkisidir.

Daha öncede belirttiğim gibi ilk siyasi tepki 1859'da ortaya çıkan Kuleli olayıdır. Ardında gizli bir örgüt vardı. Bu örgütün üyeleri arasında yüksek rütbeli subaylar, aydınlar, medrese öğrencileri, bir şeyh, bir müftü ne bir hoca vardı.⁷³

Gizli cemiyetin amacı Padişahı öldürerek hükümeti devirmektir. Tanzimat rejimini kaldıracaklardı.

Güdülen amaç ordu yardımıyla Abdülmecid'i tahttan indirmek, yerine Abdülaziz'i oturtmaktır. Ordu artık siyasi hayatta rol oynamaya başlamıştı.

İkinci devrim girişimi 1865'de kurulmuş olan İttifak-ı Hamiyyet adlı bir örgütten gelmiştir. (Yurtseverler Birliği) de denilmiştir. Fakat başarılı olamamışlardır. Liderleri ordu mensupları değil, gençlerdi. Ali paşa, içinde 14 millet bulunan bir imparatorlukta halkı ya da milletleri temsil edecek bir parlamento rejimi kurulamayacağı inancında idi. Cevdet Paşa onu istibdat eğilimli olmakla suçlar. Hükümet ekonomik ve politik zorluklar yaşamasına rağmen, dış politika dengesi yerinde olduğundan örgüt

---

⁷³ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.242.

başarı kazanamadı. Halil Şerif Paşa'nın Fransa'nın destekleyeceğini umduğu bir anayasa rejimi muhtırası hazırlaması, daha sonra bunu Maliye Bakanı olan Mustafa Fazıl Paşa'nın kendi amaçlarına araç olarak kullanmak üzere, bir gençlik akımı haline gelmesine önderlik etmesi huzursuzluğun devam etmesine sebep olmuştur.⁷⁴

Bunların yardımıyla bazı gençler Avrupa'ya giderek orada Avrupa Ulusçu devrimcileri ile tanışmışlardır. Yeni Osmanlılardan söz eden edebiyat kitaplarında adı Jean Pietri olarak geçen Giampietri İtalyan asıllı Mazzini-Garibaldi jeune'lerinden biridir. Bunlar Cumhuriyet yanlısıydı.

Şubat 1867'de İstanbul'da yabancı basında geniş bir anayasa tartışması başladı. Bu kampanyayı başlatan Courier d'Orient'dir. Yazıların çoğu Osmanlı imparatorluğunda anayasal rejimin uygulanabileceği tezi üzerinedir.

Fazıl Mustafa 1866 ve 1867 yıllarında İstanbul'daki gençlerle Courier d'Orient aracılığı ile temas halinde idi. Şinasi ve Halil Şerif ona yardım ediyorlardı. Bunlar İstanbul'da bir Jeune Örgütü kurma çabaları içindeydiler. Sonunda Mustafa Fazıl 7 Şubat 1867'de büyük Jeune Türk partisinin kurulduğunu Le Nord gazetesinde açıkladı. Daha sonra Ali Suavi Muhbir gazetesinde, Namık Kemal de Tasvir'de bu yazıyı yayınladılar.

Namık Kemal ve arkadaşlarının savunduğu şey, halkın iradesi dışında ve üstünde olan bir iradeye dayanan egemenlik olmayacağı idi.

Ancak egemenlik hakkı toplumun kişilerinde olmakla beraber kişilerin bu hakları doğrudan doğruya uygulaması olanağı yoktur. Halkın egemenlik hakkını uygulayacak, onları temsil edecek bir heyetin olması kaçınılmaz bir şeydi.

Namık Kemal ve diğerleri yani "Yeni Osmanlılar" geçmişe, yani hem İslamiyetin altın çağına hem de İmparatorluğun yükseliş dönemine aşırı özlemle bakan, sofu Müslüman oldukları kadar Osmanlı yurtseveri olan kişilerdi. Ali Fuat Paşa'nın politikalarını batı taklitçiliği olarak gördükleri için eleştiriyorlardı.

---

⁷⁴ Niyazi Berkes, s.245.

Onlara göre çözüm, İmparatorluğa temsili, anayasal ve parlamenter bir yönetimin getirilmesinde ve böylece Müslüman gayr-ı müslüm bütün Osmanlı tebaası tam bir yurttaşlık ve devlete sadakat duygusunun aşılmasında yatıyordu.⁷⁵

Yeni Osmanlılar, İmparatorluğun Osmanlı seçkinler sınıfı içindeki ilk modern ideolojik hareketi sayılabilir.

V.3. Yabancı Devletlerin Yenilik Hareketlerinde Rolü

Abdülmecit devri adamları, garblaşma hareketleri ile; Osmanlı Devletini garblı bir devlet haline getirmek suretiyle; yabancı devletlerin Osmanlı İmparatorluğunun işlerine müdahalelerine de son vereceklerini sanmışlardı. Halbuki netice bunun aksi oldu. Çünkü şeriat tam bir garblaşmaya imkan bırakmıyordu; hristiyan tebaaya tatbik edilemediği için, yabancı devletlere geniş bir müdahale kapısı açıyordu. Büyük Avrupa devletleri, Müslüman olmayan tebaa lehinde türlü istekler ileri sürmeye başladı. Avrupa'nın müzaheretini ile, devletin mevcudiyetini muhafaza edebileceklerini sandıkları için, ıslahatçılar için Avrupa'nın sempatisi kıymetli bir teminat gibi görünüyordu. Bu sebeple, ıslahat hakkındaki fikirlerini tetkike kendilerini mecbur gördüler. 1856 Islahat Fermanının hükümleri Türk devlet adamlarıyla İstanbul'daki Fransız ve İngiliz elçileri arasındaki müzakereler neticesinde tespit edildi. Bu kötü başlangıç idi. Bundan sonra yabancı devletler, Müslüman olmayan tebaaya siyasi haklar bahşeden bu fermanın tam manasıyla tatbik edilmesini istediler. Daha sonra da, Osmanlı Devletinde tatbik edilmesini gerekli gördükleri kanunları bile hazırlamaya kalkıştılar. İstanbul'daki elçileri Devletin iç ve dış siyasetini kontrol eden bir heyet haline geldiler. Bu sebeple Osmanlı hükümetinin teşebbüs kabiliyeti, siyasi iktidarı ve itibarı geniş ölçüde zedelenmiş oldu.

Tanzimatın Abdülmecit devri hakkında bize bazı hükümler verdirecektir. Buna göre: bu devir tarihimizde garblaşma hareketlerinin esaslı bir merhalesidir. Devrin dış siyasetini bile bu hareketlerin ışığı altında tetkike zaruret vardır. Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşları, yeni bir hukuk devleti yaratamadıkları gibi, cemiyete de yeni bir dünya görüşü benimsetemediler.⁷⁶

Fakat yaşadıkları asrın fikir cereyanlarının istikametini gördükleri için, şartların imkanı nispetinde böyle bir devletin kurulması ve böyle bir görüşün cemiyete mal

⁷⁵ Eric Jan Zürcher, "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi", İletişim Yayınları, 1993, İstanbul, s.105.

⁷⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, VI.cilt, Islahat Fermanı Devri(1856-1861)*, TTK. Basımevi, 1995, Ankara, s. 78.

edilmesi için çalıştılar. Muvaffakiyet dereceleri hakkında verilecek hükmü; mücadele ettikleriyle engellerin mahiyeti ile mukayese ettikten sonra vermek doğru olur.

SONUÇ

Bir toplumun geleceğini belirli bir doğruluk derecesiyle önceden görmek imkansızdır. Çünkü bir toplumun geleceği önceden belirlenemez ve çeşitli dış etkenlere bağlıdır. Ancak geçmişin incelenmesi toplumun ilerleyebileceği yön hakkında bir fikir verir.

Osmanlı döneminden günümüze kadar Türk tarihinde ve siyaset hayatında ordunun taşıdığı önem makul bir süreklilik gösterir. Böylece ordu; dünya görüşünü asla değiştirmeyen , toplumun üzerinde duran ve ondan bağımsız bir kurum olarak görülür.Orduyu böyle gören bu anlayış, aynı zamanda modern Türk tarihi ve siyasetine daha iyi ve daha derin bir kavrayış sağlayan, çoğu kez sert ve dramatik olan değişiklikleri belirsizleştirme eğilimi gösterir. Kuşkusuz her ulusun tarihinde süreklilik gösteren bir çizgi vardır ve geçmişten tam bir kopuş nadiren görülür. Ancak dönüm noktalarını gözden kaçırmamak önemlidir. Bu özellikle Türkiye örneği için geçerlidir. Bu ülkede, özellikle Cumhuriyetin kurucuları, geçmişten kopmak için sürekli çaba göstermişlerdir. Atatürk, kurmakta oldukları rejimin, Osmanlı Devletiyle hiçbir ortak özellik taşımadığını ve çürümüş geçmişten tam bir kopuşu ifade ettiğinin vurgularını.

Ne var ki, modern Türkiye tarihinde bir başka süreklilik çizgisi vardır ve bu çizgi, çağdaş durumu askeri müdahale faktörüne kıyasla daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Türkler kendi imparatorluklarına, sanayileşme aşamasındaki Britanya ve Avrupa'nın hakim olduğu dünya ekonomisinde yer aradılar. 19.ncu yüzyılda hakim sınıflar Batı'dan gelen baskıya sadece askeri araçlarla direnemeyeceklerini anladılar. Direnebilmek için, modern ordunun sadece bir parçasını oluşturacağı modern bir siyasal, toplumsal ve ekonomik yapı kurmak zorunda olduklarını gördüler.

Türkler, Avrupa devrimlerinin serbest bıraktığı güçleri gözlemlediler ve modern-öncesi Osmanlı siyasal ve toplumsal yapılarının, modern toplumların şiddetli saldırısı karşısında yaşamlarını sürdüremeyeceklerini öğrendiler. İmparatorluk , ne özel mülkiyetin kutsallığını ne de mülk sahibi sınıfların itibar ve şerefini tanıyan kendi "doğu despotizmi"ni terk etmek zorunda kaldı. Sultan'ın mutlak yetkilerinden vazgeçmeye ve tebaa'nın bazı temel hak ve özgürlüklerden yararlanmasını kabul etmeye ikna edilmesi

gerekti. Bu kısmen 1839 ve 1856 imparatorluk fermanları ve 1876 Anayasası'yla gerçekleştirildi.

Bu reformlar, bürokrasisinin dışında bunlardan yararlanabilecek önemli bir yerli toplumsal tabaka olmadığı için ancak kısmen başarılı oldu. Eski düzen tarafından kısıtlandığını hisseden ve kendi dünyasını kurmak için gayret gösteren bir Türk burjuvazisi henüz yoktu. Bu dönemde Sultan'ın para ve ticaret işlerine giren tebaa'nın çoğu, güçlü bir Osmanlı Devletinden çok, Büyük Güçlerden birinin koruması altında yaşamayı tercih eden gayri Müslümlerden oluşuyordu. Ayrıca, Fransız Devrimi'nin bir sonucu olarak Ulusçuluk, Müslüman halklar arasında henüz yaygın olmasa da Osmanlı topraklarına girmişti. Balkanlar'daki Hıristiyan cemaatler yabancı hakimiyetinden kurtulmak istiyorlardı ve Yunanlılar, 1829' da bir ulusal devlet kurmayı başardılar. Öteki ulusallıklar Yunanistan'ı izlediler ve kendi özlemlerini gerçekleştirmek için mücadele ettiler. Sırbistan, Bulgaristan ve Arnavutluk da aynı şekilde kendi ulusluklarını kazandılar.

1826'da Yeniçeri Ordusu'nun yerini alan "Yeni Ordu" (Nizam-ı Cedid) Sultan II.Mahmut'un (1807-1839) ve ona tavsiyelerde bulunan yüksek Bab-ı Ali memurlarının eseri idi. Bunların amacı Avrupa ölçülerinde modern bir savaş gücü kurmaktı. Bu savaş gücü, Grek devrimcilerine karşı koyabilmek için en azından kendi vassalları olan Mısırlı Mehmed Ali'nin ordusu kadar yetenekli olmalıydı. Sultan yeni ordusunu eğitmek için yabancı danışmanlara güvenmek zorunda olduğunu kısa süre içinde anladı. 1836'da ordunun sorunlarını incelemeleri ve gerekli reformlar için tavsiyede bulunmaları için Britanyalı subayları davet etti. Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra Bab-ı ali orduda reform için de Britanyalıları'ı davet etti. Askeri okullarda artık, eski rejimin geleceği için çok tehlikeli olan liberalizm ve ulusçuluk fikirlerini de beraberlerinde getiren Fransızlar öğretmenlik yapıyorlardı.

Kurumsal reformların amacı, merkezin vilayetlerde önde giden kişiler, başkentte ise yeniçeriler tarafından zayıflatılan otoritesini yeniden sağlamak ve aynı zamanda, resmi görevliler sınıfının onları kendi dalkavukları olarak gören sultan karşısındaki özerkliğini arttırmaktı. Tek başına iktidar sahibi olan Yeniçeri ağasının yerini sadece başkomutanın ve savaş bakanının verdiği görevleri yerine getiren serasker aldı. Ulema dini vakıflar ellerinden alındığında ve devletin maaşlı memurları haline

getirildiklerinde mali bağımsızlıklarını kaybettiler. Ulemanın başı olan baş müftü ya da Şeyhülislama Bab-ı Meşihat denilen ayrı bir makam verildi ve bundan sonra sadece tavsiye ve danışma niteliğinde işler yaptı. 1838’de sadrazama Başvekil ya da Başbakan unvanı verildi.

Bu son yenilikler, sultanın iktidarının kolayca kırılmayacağını gösterecek şekilde onun kaprislerine göre değiştirilip düzenleniyor olsa da, yapılan reformlar, bakanlardan oluşan hükümetin ve gerçek bir bürokrasinin doğuşunu belirledi.

Bu değişikliklerin en önemli sonucu yeni bir bürokratlar sınıfının yaratılmasıydı. Sultana ve Osmanlı hanedanına sadık olmaya devam eden bu sınıfın üyeleri, artık ifadesini sadece sultanın kişiliğinde bulmayan devlete daha büyük bir reform ve yeniden örgütlenme programını başlatan bu yeni devlet görevlileri, ülkeye Batılı fikirleri getirdiler ve Avrupa’yı kendileri için bir model ve esin kaynağı olarak gördüler.

Onlar modern Avrupa’nın gerçekleştirdiği başarıların temelinde özel mülkiyetin kutsallığı ve sultanın o zamana kadar mutlak olan otoritesinin anayasayla sınırlanması gibi iki ilkenin bulunduğunu anlamışlardı. Her iki fikir de, geleneksel Osmanlı siyasal teori ve pratiği için yasaklı, ancak devlet kurtarılacak idiyse, bunların meşru kabul edilmesi gerekiyordu. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca, Tanzimat taraftarları, daha sonra onları izleyen Jön Osmanlılar ve Jön Türkler bu ilkelerin gerçekleşmesi için zorlu bir mücadele verdiler. İlk adımı Kasım 1839’da Gülhane Fermanı olarak bilinen bir sözleşmeyle attılar. Bu belge, diğer şeylerin yanı sıra, “Tebaamızın canlarını, haysiyetlerini ve mülkiyetlerini en iyi şekilde koruma” güvencesi veriyor ve toplumun yeniden örgütlenmesini sağlayacak yasaların hükümet tarafından çıkarılacağı vaat ediyordu.

Ondokuzuncu yüzyılın, ilk bakışta, bir önceki klasik döneme benzediği görülür; iktidar önceki gibi babadan oğula geçer ve müdahalecidir, aynı derecede merkezileşmiştir. Ancak daha yakından bakıldığında, 1839’dan sonra reformlar geliştikçe biçimlenmeye başlayan Tanzimat devletinin oldukça farklı olduğu görülür. Tanzimat’ın hedefi devletin ekonomiden kopuşunu telafi edebilecek tamamen yeni bir sosyal devlet yaratmaktır. Devlet müdahalesi artık sadece toplumu düzenlemek için

düşünülyordu; geniş anlamda belirtmek gerekirse, bu müdahalenin amacı artık toplumsal mühendislikti.

Osmanlı toplumunu Avrupa devletleri seviyesine getirmek amaçtı. Bu tezde de Önce Çağdaşlaşma kavramından, daha sonra Osmanlı devletinin modernleşmesinden bahsettim. Ayrıca, hangi alanlarda reform yapıldığından ve bu konuda vak'a- nüvusların görüşlerini kaleme aldım. Osmanlı Devletinin Ondokuzuncu yüzyılını etkileyen siyasal olaylardan ve bunların sebep olduğu toplumsal, ekonomik, siyasal, askeri, sosyal değişimleri anlattım. Bu tezin, Osmanlı Devletinin Ondokuzuncu yüzyılının anlaşılmasına ışık tutacağı umuduyla.....

KEZBAN DEMİRBAŞ AVCI.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmad, Feroz, *The Young Turks*, Oxford, 1957
- Ahmad, Feroz , *Modern Türkiye ' nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, İstanbul, 1940
- Akçura, Yusuf, *Siyaset ve İktisat*, İstanbul, 1923
- Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul, 1912
- Aktepe, M.M., *Esad Efendi*, İslam Ansiklopedisi, IV, 1948
- Armaoğlu, Fahir, *20.yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, 1983
- Ata, Tayyazade, *Tarih*, İstanbul, 1874
- Aydemir, Ş.S., *Enver Paşa*, İstanbul, 1970-1972
- Baysun, C., *Ahmet Paşa, (Bonneval, Humbaracı Başı)*, İslam Ansiklopedisi, I, 1950
- Berkes Niyazi, *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1978.
- Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul, 1303
- Cevdet Paşa, *Maruzat*, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, XIV,II, İstanbul, 1926
- Cevdet Paşa, *Tezahir*, 1-12,12-39, Ankara, 1953
- Davison, R.H., *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, 2.Baskı, New York, 1973
- Dekey, James E., *Sketches of Turkey in 1831 and 1832*, New York, 1833.
- Demirtaş,Ceyhun; *Ah şu Osmanlılar;Kod ad:Ulu Hakan-2*, Sis Çanı Yay.,İstanbul, 2000.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1939
- Esad, Mehmet, *Mirat-ı Mühendishane*, İstanbul, 1896
- Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul, 1916
- Gewehr, W. M., *The Rise of Nationalism in the Balkans*,Hamden,Conn., 1967
- Halaçoğlu, Yusuf, *Maruzat*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1980.

- Hanioğlu, Őukrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1908)*, İstanbul, 1986
- İnalcık, H., *Sened-i İttifak*, Belleten XXVII, 112, 1964
- İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire, 1300-1600*, 1973
- İskit, Server, *Türkiye 'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara, 1943.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, cilt. V-VI, Ankara, 1995.
- Karal, Enver Ziya , *Nizam-ı Cedide dair layihalar, Tarih Vesikaları I,6*, 1942
- Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, 1961
- Lewis, Bernard, *The Impact of the French Revolution in Turkey*, Oxford, 1953
- Mardin, Ebül'üla, *Ahmed Cevded Paşa, 1822-1895*, İstanbul, 1946
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic 'ül Vukuat, cilt: 1-2 ve 3-4*, İstanbul, 1878 ve 1912
- Ortaylı İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, TODAİE yayınları, No:180, Ankara, 1979.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*, İstanbul, 1987
- Palmer, Alan, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, 1992
- Shaw, J. Stanford and Shaw, Ezel Kural; *Ottoman Empire and Modern Turkey*, cilt.2, California Univ., Los Angeles, İstanbul, 1983.
- Shaw, Stanford, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789- 1807*, Cambridge Uni. Press, 1971
- Sami, Mustafa, *Avrupa Risalesi*, İstanbul, 1840
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih*, Cilt. I- II, Ankara, 1994
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih(İlkçağlardan 1918' e)*, Ankara, 1998.
- Sungu, İhsan, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, İstanbul,1940
- Şeref, Abdurrahman, *Tarih Muhasebeleri*, İstanbul, 1924
- Tatarcık, Abdullah, 'Selim-i Salis devrinde Nizam-ı Cedid hakkında Mutalaat', *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, VII, 41, İstanbul, 1916

- Tunaya, Tarık Zafer, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İst.Üni. Hukuk Fak.Yayını, 1975.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye 'de Siyasi Partiler* , İstanbul, 1952.
- Turhan Mümtaz, *Kültür Değişirmeleri*, İstanbul, 1969.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı , *Osmanlı Tarihi*, cilt. IV, Ankara, 1959
- Ünver, Sami, *Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar* , *Tanzimat*, İstanbul, 1940.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye' nin Tarihi (Turkey,A Modern History)*, İstanbul, 1993

ÖZGEÇMİŞ

28 Haziran 1974 tarihinde Trabzon' da doğdum. İlk ,orta ve lise öğrenimimi İzmir'de tamamladım. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü bitirdim.Ege Üniversitesi Yakinçağ Tarihi bölümünde Yüksek Lisansımı tamamladım.1992- 2002 yılları arasında hemşire olarak Ankara ve İzmir' de görev yaptım. 13 Haziran 2002 tarihinde İzmir Aliğa Lisesinde İngilizce Öğretmeni olarak memuriyet hayatıma devam ettim.Halen İzmir Kurtuluş İpek İşeri İlköğretim okulunda İngilizce Öğretmeni olarak çalışıyorum. Üç yıldır evliyim.

YÜKSEKÖĞRENİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN
Soyadı:Demirbaş Avcı
Adı:Kezban

Merkezimizde Doldurulacaktır
Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : 19.yüzyıl Vak'a-nüvislerine göre Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma

Yabancı Dil : The Ottoman Westernization according to 19 th. century Official Historians

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans   Doktora   Doçentlik   Tıpta Uzmanlık
Sanatta

Yeterlilik

[x]

[ ]

[ ]

[ ]

[ ]

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ :

Üniversite : EGE ÜNİVERSİTESİ

Fakülte : FEN-EDEBİYAT

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih:

TEZ YAYINLANMIŞSA :

Yayınlayan :

Basım Yeri:

Basım Tarihi:

ISBN:

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı :Sürgevil, Sabri

Ünvanı : Prof.Dr.

EZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI : 112

EZİN KONUSU (KONULARI) : 19.yüzyıl Vak'a-nüvislerine göre Osmanlı Devletinde
atılılaşma

ÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER :

-
-
-
-
-

başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

NGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER:(Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve
thesaurus'ları kullanınız.)

-
-
-
-
-

başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1-Tezimden Fotokopi Yapılmasına izin veriyorum

[ ]

2-Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

[x]

3-Kaynak göstermek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

[ ]

Yazarın İmzası

Tarih : 28.10.2003

TÜRKÇE ABSTRAK

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde değişik alanlarda Batılılaşma çabaları görülmektedir.

Bu yüzyılın farklı koşullarında Osmanlı Devleti'nin yapısı ve kurumları değişmiştir. 19. yüzyıl boyunca, Avrupa'nın askeri ve ekonomik üstünlüğü Osmanlı geleneksel, kurumsal, sosyal, ekonomik yapılarının değişmek zorunda olduğunu fark etmişlerdir. 18. yüzyılın başından itibaren Osmanlı tarihi; eski imparatorluk kurumlarının çökmüşlüğü'nün bir kanıtıdır. Veya daha doğru bir anlatımla, Osmanlı Devleti'nin kendini Avrupa'nın ekonomik, politik ve kültürel gelişmelerine adapte etme çalışmalarının kanıtıdır. Bu tezde Osmanlı kurumlarının Modern Avrupa'ya nasıl entegre olduğunu gösterilmektedir. Ayrıca sosyal, kültürel, politik, ekonomik, eğitim alanlarında yapılan Batılılaşma çabalarının sonuçları örneklerle gösterilmek istenmiştir. Osmanlı vak'a-nüvisleri bize olaylara kanıt olacak resmi belgeler bırakmışlardır. Ben araştırmamı yaparken bu kroniklerden faydalandım. Özellikle vak'a-nüvis Ahmed Cevdet Paşa bize bu konu hakkında pek çok yazılı belge bırakmıştır. Özetle; 19. yüzyıl Batılılaşma çabaları Modern Türkiye'nin ortaya çıkışında etkili olmuştur.

ABSTRACT

It can be seen that There are much Westernization efforts which includes different areas on the Ottoman Empire in the 19. th century.

The Structure and Institutions of the empire changed with the differing circumstances of that periods.

During the period of the 19. th century, European military and economic superiority made the Ottomans themselves aware that the traditions and the institutionals , social, economic structure must be changed.

From the beginning of the 18. th century, Ottoman history is a record of the decayed forms of ancient imperial institutions or more correctly, the history of the Ottoman state's efforts to adopt itself to the European economic, political, and cultural developments .This thesis is primarily intended to show how the Ottoman institutions began to integrate to the modern Europe. And also to show the results of the Westernization efforts which includes social, political, economic, cultural and educational areas. The Ottoman official historians gave us the documents which are proof the events. I used the chronicles when I was doing research. Especially, Ahmed Cevdet Pasha who is an official historian gave us many documents about this subject.

To sum up, The Ottoman Westernization efforts in the 19. th century affected the Emergence of Modern Turkey.